

UNIVERZITA SV. CYRILA A METODA V TRNAVE
FILOZOFICKÁ FAKULTA

ZBORNÍK PRÍSPEVKOV

Z INTERDISCIPLINÁRNEJ DOKTORANDSKEJ KONFERENCIE

LOQUERE

VI

DÁTUM KONANIA: 4.3. 2025

Interdisciplinárna doktorandská konferencia

LOQUERE VI

Zborník príspevkov

Editori:

Mgr. Samuel Žeňuch

Mgr. Ľubomír Haršány

Mgr. Alina Urazbekova

MgA. Dominik Novosád

Mgr. Mikhail Kipchatov

Recenzenti:

Mgr. Igor Cintula, PhD. (Katedra slovanských jazykov, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici)

doc. Mgr. Milan Petkanič, PhD. (Katedra filozofie, Filozofická fakulta, Trnavská univerzita v Trnave)

Návrh obálky: Mgr. Ľubomír Haršány

Publikácia bola schválená Edičnou radou Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave a vedením Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025

© Autori jednotlivých príspevkov

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Prvé vydanie, 2025

Publikované: <https://ff.ucm.sk/sk/interdisciplinarna-doktorandska-konferencia-loquere/>
Trnava 2025

ISBN 978-80-572-0517-3

OBSAH

SEKCIA FILOZOFIE, ETNOLÓGIE A HISTÓRIE.....	5
Mgr. Ľubomír HARŠÁNY Výchova a vzdelávanie v stoickej filozofii.....	6
Mgr. Viktória NOVÁKOVÁ Návrat človeka k sebe samému v koncepcii L. Feuerbacha.....	16
Mgr. Timotej SMUTNÝ Slobodná vôľa – Nezapríčinená príčina v kontexte filozofie Friedricha Nietzscheho a existenciálnej fyziky Sabine Hossenfelder.....	27
Mgr. Denis DULOVICS Multidimenzionalita pojmu ľudskej dôstojnosti.....	34
Mgr. Katarína BRISUDO VÁ Fenomén ľudskej dôstojnosti z pohľadu kontraktualistických teórií novoveku.....	44
Mgr. Branislav ČÁP A Shortcut to Meaning – The Hollow Promise of Transjektivty.....	56
Mgr. Filip KNIŽKA Generálna skepsa nefunguje.....	64
MgA. Dominik NOVOSÁD The Visual Mechanics of Live Modelling in Seneca’s Epistles.....	76
Mgr. Tetiana KUCHER Zachovávanie národnej identity ukrajinskej menšiny v Trnave: kultúrne a jazykové aspekty.....	86
Ing. Marcel DEMČÁK Postup politických úradov prvej inštalácie na Slovensku v období medzivojnovy Československa pri verejných zhromaždeniach, schôdzach, štrajkoch, demonštráciách a výtržnostiach.....	97
Mgr. Diana KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ Príbeh Oltára sv. Jána Nepomuckého z Handlovej.....	111
SEKCIA FILOLÓGIE, PSYCHOLÓGIE A POLITOLÓGIE.....	124
Mgr. Patrícia GAJDOŠOCIOVÁ Prediktory klimatickej úzkosti.....	125
Mgr. Veronika HUDÁKOVÁ The structures formed by multi- and poly- in English botanical terminology.....	136
Bc. Klára KORMUTHOVÁ Сходства и отличия чешской и словацкой рецепций современной русской прозы.....	146

Mgr. Alexander HRIČKO Sentimentalizmus na pozadí „Cesty J.-J. Rousseaua do Parakletu“ v preklade V. A. Žukovského.....	155
Mgr. Dominik GAZDIČ Jazyková osobnosť emigranta do zámoria z bývalého okresu Giraltovce a jej odraz v jazyku a literatúre.....	163
Mgr. Alina URAZBEKOVA Лингвокреативность в русскоязычных комментариях под видео общественно-политической направленности в социальной сети YouTube.....	174
Mgr. Lenka VRAŽDOVÁ Film T-34 cez prizmu teórie Vladimira Propa.....	184
Mgr. Samuel ŽEŇUCH Pragmatické aspekty medzijazykovej homonymie na materiáli rusko-slovenských interlingválnych homoným.....	195
Mgr. Martin ŠOMAN Štrukturalizácia hegemonie v epoche vznikania subordinovaných kontraideológií.....	206

Slovo na úvod

S potešením vám predkladáme zborník príspevkov zo šiesteho ročníka interdisciplinárnej doktorandskej konferencie Loquere VI, ktorá sa uskutočnila 4. 3. 2025. Táto konferencia sa opäť stala miestom hodnotnej diskusie, kde sa stretli doktorandi a mladí výskumníci z rôznych oblastí humanitných a sociálnych vied, aby si vymenili poznatky a podnety k súčasným výzvam a trendom vo výskume. Príspevky do zborníka sú rozdelené do dvoch sekcií: *Sekcia etnológie, historických vied a filozofie* a *Sekcia filológie, psychológie a politológie*. Každá z týchto sekcií priniesla množstvo zaujímavých a podnetných príspevkov, ktoré sa dotýkajú rôznych aspektov ľudského poznania a skúmania.

Chceli by sme vyjadriť veľkú vďaku všetkým účastníkom konferencie za ich cenné príspevky, ktoré obohatili odbornú diskusiu a prispeli k interdisciplinárneho dialógu. Teší nás, že sme mali možnosť byť svedkami a organizátormi tohto vedeckého podujatia a veríme, že zborník poslúži ako cenný zdroj inšpirácie a ďalšieho výskumu.

Editori zborníka príspevkov a organizátori konferencie Loquere VI

SEKCIA FILOZOFIE, ETNOLOGIE A HISTÓRIE

Výchova a vzdelávanie v stoickej filozofii

Upbringing and Education in Stoic Philosophy

Mgr. Ľubomír HARŠÁNY

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá potenciálom stoickej filozofie pre výchovu a vzdelávanie, a reflexiou diel antických mladších stoikov na túto problematiku. Otázka výchovy v stoicizme síce bola stoikmi vo veľkej miere rozvíjaná, avšak v súčasnosti, kedy sa stoicizmus aplikuje predovšetkým na rovine individualistickej, tomuto rozmeru stoicizmu mnoho priestoru venovaného nie je. V príspevku sú reflektované texty antických stoikov, ktorí o výchove a vzdelávaní zo svojho pohľadu písali už pred dvoma miléniami. Cieľom príspevku je priblížiť potenciál stoickej etiky pre potreby morálnej výchovy, a reflektovať stoické edukačné metódy a zásady v dielach Senecu, Epiktéta a Marca Aurelia. U Senecu sa pozeráme na jeho názor na rôzne otázky spojené s edukáciou v jeho *Listoch Lucilioví*, u Epiktéta analyzujeme metódy a prístup k vzdelávaniu v diele *Rozpravy*, a v poslednej časti sa pýtame, za čo je Marcus Aurelius vo svojom diele *Myšlienky k sebe samému* najvd'ačnejší svojim učiteľom a vychovávateľom.

Kľúčové slová: Výchova, Vzdelávanie, Stoicizmus, Etika, Antický stoicizmus, Morálny tréning, Stoická edukácia, Seneca, Epiktétos, Marcus Aurelius

Abstract

The article deals with the potential of Stoic philosophy for upbringing and education, and the reflection of the works of the later Roman Stoics on this issue. The question of education in Stoicism was largely developed by the Stoics, but nowadays, when Stoicism is applied primarily on the individualistic level, not much space is devoted to this dimension. This article reflects the texts of the ancient Stoics, who wrote about education and training from their perspective two millennia ago. The aim of the article is to present the potential of Stoic ethics for the needs of moral education, and to reflect on Stoic educational methods and principles in the works of Seneca, Epictetus, and Marcus Aurelius. In Seneca, we look at his views on various issues related to education in his *Letters to Lucilius*, in Epictetus, we analyse the methods and approach to education in the work *Discourses*, and in the final part, we ask what Marcus Aurelius is most grateful for to his teachers and educators in his work *Meditations*.

Keywords: Upbringing, Education, Stoicism, Ethics, Ancient Stoicism, Moral training, Stoic education, Seneca, Epictetus, Marcus Aurelius

Kontakt:

Mgr. Ľubomír Haršány

Univerzita sv. Cyrila a Metoda,

Filozofická fakulta, Katedra filozofie a aplikovanej filozofie

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

E-mail: harsany1@ucm.sk

Úvod

Stoická filozofia je v súčasnej dobe vnímaná predovšetkým ako prostriedok pre dosiahnutie duchovného pokoja jednotlivca. Dôkazom toho je novonadobudnutý záujem o stoickú etiku, ktorý sa od 20. storočia prejavuje v dvoch zásadných podobách. Prvou je využitie v kognitívno-behaviorálnej terapii, v ktorej množstvo duchovných cvičení vychádza práve zo stoickej etiky (Robertson, 2010). Druhým spôsobom, ktorým možno vnímať súčasné uplatnenie stoicizmu, alebo, ako sa niekedy uvádza, „neostoicizmu“ je motivačná a self-help literatúra či obsah na sociálnych sieťach a streamovacích službách.

Autori spomenutých mediálnych výstupov a publikácii sa stoickej filozofii venujú predovšetkým v rámci rozmeru jej využitia pre potreby duševného pokoja jednotlivca. Pracuje sa s duchovnými cvičeniami zameranými na zvládanie hnevu, nastavenie realistických očakávaní, práci so zármutkom, či so smerovaním k materiálne jednoduchšiemu životu. Samozrejme, toto všetko sú podstatné aspekty stoicizmu. Táto antická filozofia však ponúka aj spektrum ideí a techník, ktoré sa týkajú jedného zo sociálnych aspektov stoicizmu, a síce výchovy a vzdelávania. Prakticky všetci stoickí autori si uvedomovali dôležitosť morálneho pôsobenia na mládež, a vo veľkej miere ju reflektovali vo svojich spisoch.

Cieľom tejto štúdie je zamerať sa práve na výchovno-vzdelávacie aspekty stoickej filozofie. Konkrétne sa tejto téme budeme venovať u najzásadnejších autorov mladej stoy, Senecu, Epiktéta a Marca Aurelia, a to z toho dôvodu, že sú to práve títo autori, ktorých mená sa najviac skloňujú v kontexte neostoicizmu a self-help literatúry. U Senecu a Epiktéta budeme analyzovať priamo ich náhľad na problematiku edukácie, kým u Marca Aurelia sa pozrieme na jeho osobnú skúsenosť so stoickou edukáciou na cisárskom dvore, reflektovanú v jeho diele *Myšlienky k sebe samému*.

Ciele stoickej etiky

Skôr, než sa budeme venovať konkrétnym osobnostiam stoickej filozofie a ich uchopeniu problematiky výchovy a vzdelávania, v skratke uvedieme čo stoici považovali za ciele svojej etickej časti filozofie. V prvom rade, pre stoikov bol ultimátnym cieľom život v zhode s prírodou, teda cnostný a v duševnom pokoji. Stoici si spomedzi cností veľmi vážili múdrosť, a práve láska k múdrosti ich inšpirovala k neustálemu vzdelávaniu. Okrem teoretickej filozofie však stoici kládli obzvlášť dôraz na oblasť konania a pôsobenia v spoločnosti. Z tohto dôvodu propagovali neustálu prácu na sebe samom, a to v oblasti manažmentu emócií, hnevu, hovorenia, a zachovania pokoja a správneho rozhodovania sa v rôznych situáciách.

Výchova a vzdelávanie v Senecovom diele

Lucius Annaeus Seneca (* 4 pred n. l. – † 65 n. l.), rímsky štátnik a filozof, je jedným z najplodnejších stoických autorov, a v jeho rozsiahlom diele môžeme identifikovať množstvo ideí a názorov na problematiku edukácie. Keďže bol učiteľom a vychovávateľom cisára Nerona, je jeho dielo cennou sondou do myslenia filozofa, ktorý mohol svoje edukačné princípy aj uplatňovať v praxi.

V prvom rade, ako píše Groenendijk a de Ruyter, Seneca sám seba nepovažoval za mudrca, a nepredpokladal, že by sa ním niekedy mohol stať. To, čo Seneca presadzoval, bolo nasledovanie ideálov, alebo *exemplar* to jest dobrých ľudí, ktorí žili príkladným životom. Seneca však veril, že múdrych a dobrých ľudí je málo. Našťastie sa však nájdú aj takí (ako napríklad Lucilius, ktorému adresuje svoje listy), ktorí chcú na sebe pracovať a používať svoj rozum. Práve na prácu na sebe samom kládol Seneca veľký dôraz, a zastával názor, že cez mentálny tréning, nasledovanie vzorov, a prácu na sebe samom a prácu s rozumom je človek na správnej ceste k morálnemu vzdelávaniu (Groenendijk – De Ruyter, 2009, s. 6). Groenendijk a de Ruyter zároveň však ponúkajú v súvislosti so Senecovým učením otázku, kedy s morálnym tréningom začať. Seneca napríklad vo svojom diele *De Ira (O hneve)* v súvislosti s učením sa zvládaniu hnevu hovorí, že je veľmi dôležité deti vzdelávať od ranného veku systémom, ktorý je pre nich dobrý a dodáva, že síce u detí táto emócia nemôže byť zvládnutá rozumom, je možné deti v tomto ohľade pozitívne ovplyvňovať (Groenendijk – De Ruyter, 2009, s. 6).

V závere svojej štúdie Groenendijk a de Ruyter uvažujú, čo je v súčasnosti, a naopak zo Senecovho pohľadu, cieľom edukácie. Uvádzajú, že súčasný pohľad na ciele a obsahy vzdelávania vo všeobecnosti zdôrazňuje prínos jednotlivca (ktorý z tohto procesu vychádza) pre spoločnosť. Na základe princípu utility sa má jednotlivec v procese edukácie stať dospelým, ktorý bude svojou činnosťou prispievať do spoločnosti. To často vedie k samotnému procesu vzdelávania, ktorý je prispôsobený na výchovu k prispievaniu do ekonomiky a spoločnosti, vedenie k určitým zamestnaniam a profesijným zručnostiam. Práve kvôli získaniu týchto praktických zručností sa vzdelávací proces vzdáľuje od výchovy v kreativite, komunikácie a racionalite ako cieľov pre dobrý život, ale redukuje ich na prostriedky k dosiahnutiu cieľov ekonomických a profesijných (Groenendijk – De Ruyter, 2009, s. 9).

Oproti tomu uvádzajú Senecovu perspektívu, a síce že múdrosť nie je dôležitá pre múdrosť samú, ale ani že ultimátnym cieľom vzdelávania by malo byť jeho využitie v oblasti zárobku alebo ekonomiky. Senecov odkaz spočíva v tom, že by mala výchova a vzdelávanie viesť k prosperujúcej spoločnosti z hľadiska produkovania múdrych a cnostných ľudí, ktorí do nej budú prispievať. Mali by mať praktickú múdrosť, a nemali by byť zväznaní okamžitým uspokojením túžob (Groenendijk, De Ruyter, 2009, s. 9).

Pozrime sa však na konkrétne príklady zo Senecových *Epistulae* – t. j. Listov Lucilovi, z ktorých niektoré uvádza už spomínaná štúdia Groenendijka a de Ruytera. V tomto rozsiahlom Senecovom diele môžeme nájsť množstvo inšpiratívnych perspektív na problematiku výchovy a vzdelávania.

V druhom liste Lucilovi Seneca radí, aby sa človek venoval radšej menšiemu počtu autorov. Čítanie mnohých autorov a mnohých druhov kníh prirovnáva k stavu, kedy má človek veľa známych, avšak žiadnych blízkych priateľov, a tiež k cestovaniu, pričom „byť všade znamená byť nikde“. Štúdium príliš mnohých rôznych autorov je podľa Senecu rozptyľujúce a nesústredené, kdežto keď sa človek zameria na limitovaný počet autorov (a kníh, či tém) má omnoho lepšiu šancu ich diela stráviť, a vybrať z nich myšlienky ktoré si v skutočnosti aj upevní vo svojej mysli. Pre Senecu má štúdium filozofie, podobne ako pre veľkú väčšinu stoických autorov, terapeutický rozmer, a striedanie čítania prirovnáva k striedaniu medicíny, ktoré v konečnom dôsledku odďaľuje liečbu (Sen. *Ep.* II in Gummere, 1917).

Štúdium textov, akokoľvek sústredené, však nie je podľa Senecu dostatočné. V šiestom liste Seneca rozoberá už spomínanú problematiku vzorov vo filozofii, konkrétne vo vyučovaní alebo „odovzdávaní“ múdrosti a morálnej filozofie. Dobrý učiteľ by mal nielen vyučovať teoreticky, ale mal by ísť svojim žiakom príkladom – žiť príkladný život. Žitie v blízkosti príkladného filozofa, ktorý sa aj správa podľa toho čo vyučuje, a môže svojím životom ísť príkladom je podľa Senecu hodnotnejšie, než len štúdium kníh. Za príklad dáva starých stoikov, Kleantha a Zénóna z Kitiónu, a argumentuje, že Kleanthés by sa nikdy nemohol podobať Zénónovi, keby len počul jeho prednášky. To, čo je podstatné, je že zdieľal Zénónov život, boli si blízki, a mohol odpozorovať, či jeho učiteľ skutočne žil v súlade s vlastnou náukou. Tiež uvádza príklad Sókrata, ktorého charakter ovplyvnil Platóna a Aristotela viac, než jeho slová (Sen. *Ep.* VI in Gummere, 1917). Práve Sókratés je podľa mnohých filozof *par excellence* v zmysle žitia podľa svojej filozofie, napríklad v momente, kedy mal možnosť uniknúť z väzenia, ale neurobil tak. Ďalším dobrým príkladom by boli Kynici, konkrétne Diogenés zo Sinópy, ktorí svoju filozofiu skôr stelesňovali, než priamo vyučovali.

Seneca v 88. liste hovorí o slobodných umeniach, a vyjadruje názor, že by sa nimi človek mal zaujímať len pokiaľ k nemu nepríde nič dôležitejšie. Na samostatný piedestál však dáva filozofiu – štúdium múdrosti. Slobodné umenia človeka nerobia dobrým, ak sa v ich štúdiu človek sústreďí na nepodstatné veci – keď sa príliš zamestnáva jazykom, históriou, alebo poéziou. Seneca totiž hovorí, že tieto veci nám nepomáhajú k cnosti – t. j. k ultimátnemu cieľu stoickej výchovy a vzdelávania. Uvádza krásne prirovnanie, podľa neho sa nemáme zamýšľať nad tým, po akých cestách blúdil Odyseus preto, aby sme nezblúdili my sami (vo svojom duchu a konaní). Popri ďalších prirovnaniach a metaforách Seneca prichádza k hlavnému záveru témy tohto listu. Slobodné umenia priamo neprispievajú k našej cnosti, aj keď nás vybaví v iných oblastiach

života. Pýta sa, prečo teda deti slobodným umeniam vyučovať, ak im priamo nedajú cnosť. Senecova odpoveď je, že ich pripravujú na prijatie cnosti. Zároveň zo Senecovho listu vyplýva, že sa filozof (alebo človek, usilujúci sa o cnostný život) pri čítaní akéhokoľvek textu má sústrediť na jeho morálne implikácie. Na veci, z ktorých bude profitovať pre svoju cnosť, duševný pokoj, a nie na estetické alebo lingvistické aspekty textu. (Sen. *Ep.* LVXXXVIII in Gummere, 1920).

Epiktétov prístup k výchove a vzdelávaniu

Ďalším významným autorom mladej stoy je Epiktétos (*55 n. l. – †asi 135 n. l.). Podobne ako Seneca, aj Epiktétos bol učiteľom stoicizmu. Vyučoval predovšetkým mladých mužov, a aj jeho diela *Diatribai* a *Enchiridion* (*Rozpravy* a *Rukoväť*) máme zachované sprostredkované, od jeho žiaka Arriana (*asi 86 – asi 160). John M. Cooper vo svojej štúdií *The Relevance of Moral Theory to Moral Improvement in Epictetus* (v publikácii *The Philosophy of Epictetus* od kolektívu autorov) ponúka viaceré významné metódy, ktoré Epiktétos ako učiteľ stoickej etiky uplatňoval na svojich žiakoch. Ako sme už spomínali, jeho žiakmi boli mladí muži, ktorí pod jeho vedením čítali a pracovali so stoickými textami, a ako uvádza Cooper, Epiktétovým cieľom bolo pomôcť im v morálnom zlepšovaní sa a stávaní sa dospelými. Cooper poukazuje na fakt, že Epiktétos nevytvára svoje cvičenia a morálnu teóriu pre „všeobecného“ prijímateľa, a z toho vyplýva charakter jeho edukačného procesu (Cooper, 2007, s. 12). V nasledujúcich odstavcoch popíšeme niektoré z Epiktétových praktík a cvičení, ktoré uplatňoval pri vyučovaní svojich žiakov.

Epiktétovo vyučovanie pozostávalo predovšetkým z práce so stoickými textami, ku ktorým Epiktétos ponúkol tiež svoju interpretáciu, analýzu argumentov, komentovanie pasáží textov, a písanie vlastných komentárov (tento, resp. veľmi podobný prístup môžeme vnímať v súčasnom vyučovaní na predmetoch z oblasti filozofie, konkrétne na textových seminároch).

Epiktétos v druhej knihe *Rozpráv* adresuje tiež mylné uchopenie filozofického písania, ku ktorému dochádza u mladých mužov, ktorí sa učia filozofii. Tí sa podľa Epiktéta radi chválili tým ako vedia skladať dialógy, alebo sa chvália tým, čo majú naštudované, a v čom sa vyznajú. Podľa Epiktéta je však toto len slovičkárstvo, a nie skutočná filozofia – tou je filozofický život, a konanie podľa svojich filozofických zásad. Oveľa podstatnejšie, než po sebe zanechať písané filozofické dielo, ktorým by sa žiak mohol pochváliť, je jeho spôsob života – akým spôsobom sa vyrovnáva s túžbami, vlastnými zásadami, nevraživosťou či dokonca smrťou. Zároveň varuje aby sa jeho stoickí žiaci venovali filozofii správne aj po tematickej stránke – debaty o súdnych sporoch, záhadách, sylogizmoch, to majú stoici prenechať iným, a radšej sa majú zamerať na uvažovanie o smrti, vyhnanstve, a podobne. Odporúča svojim žiakom sústrediť sa na to, čo upevňuje charakter a cnosť, a žiť podľa svojej filozofie namiesto produkovania spisov, ktoré

môžu pre ciele stoicizmu byť nepodstatné ako vo forme, tak i v obsahu (Arr. *Epict. Diss.*, II. 1. in Kuthan, 1972).

Veľmi podstatná, aj z hľadiska reflektovania súčasných cieľov vyučovania, je pasáž v Epiktétových *Rozpravách*, v ktorej upozorňuje na potrebu naučiť sa vyrovnávať sa s kritikou a (negatívnou) spätnou väzbou. Epiktétos uvádza príklad rečníka, ktorý je cvičený v samotnom rečení, avšak predsa pociťuje úzkosť pred vystúpením. Prečo to tak je, pýta sa, keď má svoju reč pripravenú a naučenú? Epiktétos upozorňuje, že ľudia nie sú spokojní so svojim (nielen rečnickým, môžeme jeho príklad rozšíriť) výkonom, ale očakávajú chválu od svojich poslucháčov. Čo je však horšie, obávajú sa negatívnej kritiky. Epiktétos hovorí, že sa rečník alebo filozof nemôže čudovať, že pociťuje pred svojim vystúpením úzkosť, keď sa vycvičil jednému umeniu – rétorike, ale nevycvičil sa druhému – prijímaniu spätnej väzby, t. j. rozumným narábaním s tým, čo o nás povedia druhí ľudia (Arr. *Epict. Diss.*, II. 16. in Kuthan, 1972, 164).

Vzhľadom na to, že je stoicizmus filozofiou veľmi praktickou, ako posledný aspekt Epiktétovej morálnej edukácie zmienime jeho apel na študentov, aby filozofiu mali nielen naučenú, ale aby podľa nej aj konali. Cooper uvádza Epiktétovo prirovnanie filozofie a filológie, pričom filológ, ktorý študuje *Iliadu* nemôže mať názor v otázkach, ako napríklad, kto boli bratia kráľa Priama (Cooper, 2007, s. 14). Je to jednoducho fakt vyplývajúci z textu, z jeho analýzy, a človek, ktorý s textom pracuje, voči nemu nemá dôvod zastávať morálnu pozíciu, alebo z neho extrahovať princíp, podľa ktorého by sa riadil vo svojom živote. K čomu však Epiktétos nabáda filozofov (resp. svojich žiakov), je nielen interpretovať text, ale aj z neho vyčítať podstatný filozofický odkaz, a na tomto základe aj konať vo svojom každodennom živote. Cieľom práce s filozofickým textom nie je len sa naučiť zaujať druhých svojou znalosťou, alebo ovládať morálnu teóriu, ale využiť štúdium filozofie k vytváraniu vlastných názorov a správne konaniu. (Cooper, 2007, s. 14). V tomto prípade sa nám naskytá podobnosť medzi tým, čo vraví Epiktétos, a čo vraví o štúdiu filozofických textov Seneca v už spomínanom liste 88 – to jest čítanie literatúry pre potrebu filozofickú a terapeutickú.

O vzťahu učenia sa v teórii a následnej aplikácii v živote vypovedá napríklad 26. odstavec prvej knihy *Rozpráv*, kde Epiktétos hovorí nasledovne: „*Pretože ak chceme pri každej látke a v každom postavení zachovať zhodu s prírodou, je jasné, že musíme pri všetkom dbať, aby sme sa nevyhýbali tomu, čo sa s ňou zhoduje, ani neprijímali to, čo jej odporuje. Preto nás filozofi najprv učia v teórii, kde je to ľahšie, a potom nás vedú k tomu, čo je ťažšie. Pretože tam nám nič nebráni, aby sme nasledovali to, čomu sme učení, kdežto v životnej praxi sa naskytujú mnohé prekážky.*“ (Arr. *Epict. diss.*, I. 26. in Kuthan, 1972, 110) V súvislosti s predtým spomínaným prijímaním spätnej väzby Epiktétos aj v tomto odstavci naráža na zaujímavý aspekt ľudského správania, a síce, že sme schopní prijať kritiku v oblasti teórie, avšak máme sklony nenávidieť tých, ktorí poukážu na omyly v praktickej sfére nášho života: „Samozrejme,

v teoretických otázkach je ľahké usvedčiť nevedomého z omylu, ale v otázkach životnej praxe sa človek nedáva presvedčiť a toho, kto nás usvedčil z omylu nenávidíme. Sókratés však hovoril, že život bez skúmania nestojí za to, aby ho človek žil.“ (Arr. *Epict. diss.* I. 26. in Kuthan, 1972, 111)

Cooper však dodáva, čo dosvedčuje uvedený odstavec, že Epiktétos nie je voči vyučovaniu morálnej teórie, alebo zvyšku stoickej filozofie. Epiktétos zaznáva len nesprávny prístup k vzdelávaniu, ktorý môže napríklad viesť mladých študentov k vychvaľovaniu sa, koľko prečítali, ako poznajú stoické dogmy naspamäť, alebo ako odpovedajú na náročné otázky, namiesto toho, aby takáto edukácia viedla k posilneniu morálneho správania sa, správneho rozhodovania, a duchovnej pohody v každodennom živote (Cooper, 2007, s. 14).

Komu vd'ačil Marcus Aurelius za svoju výchovu?

V poslednej časti našej štúdie sa v krátkosti pozrieme na stoickú edukáciu z druhej strany, a síce z pohľadu človeka, ktorý nebol učiteľ, ale žiak stoických filozofov. Marcus Aurelius (*121 – †180 nl.) bol na cisárskom dvore Hadriana a neskôr Antonina Pia vychovávaný mnohými vplyvnými filozofmi a učiteľmi svojej doby. Nielen im, ale aj členom svojej rodiny Marcus vyjadruje vd'aku v prvej knihe svojho diela *Myšlienky k sebe samému*. Prečo je tento pohľad na problematiku hodnotný? V predchádzajúcich častiach našej štúdie sme sa venovali predovšetkým cieľom a vyučovacím metódam stoického morálneho tréningu, a pedagogickému prístupu stoických učiteľov. V tejto časti môžeme reflektovať, ktoré vlastnosti považoval Marcus ako žiak stoicizmu za hodnotné a hodné zachytenia vo svojom denníku.

Vyberieme teda niekoľko príkladov z oblasti jeho výchovy v rodinnom prostredí a oblasti pôsobenia jeho učiteľov, a budeme reflektovať, za ktoré aspekty svojej osobnosti im Marcus vd'ačí. Svojmu pradedovi, Cattiliovi Severovi, vd'ačí za fakt, že mu nedovolil navštevovať verejné školy a že sa Marcovi vd'aka nemu dostalo dobrých učiteľov, a taktiež za presvedčenie, že na cieľoch výchovy a vzdelávania sa nemá šetriť peniazmi. (M. Aur. *Med.* I.4 in Okál, 2019, 21) Tiež mu prejavuje vd'aku za dobré mravy a za to, že „nepozná hnev“ (M. Aur. *Med.* I.1 in Okál, 2019, 21). Svojej matke, Domitii Lucille, vd'ačí Marcus za vlastnosti zbožnosti a štedrosti, a vystríhaniu sa vôbec samotným myšlienkam na zlé skutky, ale tiež inšpirácii žiť jednoduchým životom (M. Aur. *Med.* I.3 in Okál, 2019, s. 21). Svojmu otcovi, Anniovi Verovi, Marcus tiež venuje vd'aku za skromnosť, ale aj mužnosť (M. Aur. *Med.* 1.2 in Okál, 2019, s. 21), avšak v inej pasáži, I.16., otcom oslovuje iného muža, a síce jeho adoptívneho otca Antonia Pia. Tomu venuje skutočne rozsiahlu pasáž, avšak z toho, čo vyberieme, vd'ačí mu za vľúdnosť, lásku a vytrvalosť v práci. Tiež hovorí, že obdivuje otcovu spoločnosť, do ktorej ale nikoho nenútil. Vedel si sám dať rady so všetkým, bol rozvážny, a skromne užíval veci, ktoré spríjemňujú život (M. Aur. *Med.* 1.16 in Okál, 2019, s. 15). To sú len niektoré z mnohých vlastností, ktoré Marcus považoval za obdivuhodné v kruhu svojej rodiny.

Pozrime sa tiež, aký vplyv mali na Marca Aurelia jeho učítelia. Od Diogneta (pravdepodobne jeho učiteľa maliarstva) (Okál, 2019, s. 22) sa Marcus naučil realistickému uvažovaniu, t. j. neveriť veštám, čarodejníkom, a podobne. Tiež mu vďačí za zblíženie s filozofiou, a za to, že ho naučil znášať priame slová – ako sme písali pri Epiktétovi, pre stoika je znášanie spätnej väzby a priama komunikácia veľmi dôležitá (M. Aur. *Med.* 1.6 in Okál, 2019, s. 22). Iuniovi Rusticovi, svojmu učiteľovi filozofie, vďačí za inšpiráciu k sebazdokonaľovaniu, ale tiež za jednu z, možno povedať, najdôležitejších vecí v Marcovom filozofickom živote – a síce zoznámenie s Epiktétovou filozofiou, ktorú Marcus využíva a hojne parafrázuje vo svojom diele (M. Aur. *Med.* 1.7 in Okál, 2019, s. 22). V neposlednom rade, Sextus z Chaironeie Marca priviedol na život v zhode s prírodou. Marcus vo svojom diele tiež hojne reflektuje na potrebu vyrovnávania sa so sociálnymi interakciami, či už príjemnými alebo vyčerpávajúcimi, a práve Sextus sa podľa neho správal úctivo nielen k priateľom, ale i k prostým a neučeným ľuďom. Aj pri Sextovi vidíme, že si na ňom Marcus veľmi vážil zvládanie hnevu (M. Aur. *Med.* 1.9 in OKÁL, 2019, s. 23).

Záver

V závere našej štúdie uveďme, čo môžeme konštatovať o výchovno-vzdelávacom rozmere a potenciáli stoickej filozofie? V prvom rade vidíme, že stoickí filozofi kládli dôležité otázky v oblasti edukácie, a síce kedy začať s morálnym tréningom u detí, ktorým umeniam (alebo, v dnešnom kontexte, predmetom) sa venovať pre najlepší morálny rozvoj, a tiež akým spôsobom pristupovať k štúdiu filozofických textov a literatúry všeobecne. Taktiež vidíme, že ponúkali široký záber stratégií a metód rozvoja nielen vzdelania, ale aj osobnosti jednotlivca, ktoré zahŕňalo kritickú prácu s textom, tréning v správnom konaní, a tiež prijímanie spätnej väzby. Posledná časť našej práce, o Marcovi Aureliovi, nám môže poslúžiť k dôležitému zamysleniu. Seneca a Epiktétos, ale aj pred-stoickí filozofi ako Sókratés a kynici propagovali predovšetkým učenie príkladom. Učiteľ nemá len vyučovať svoju filozofiu, alebo učebnú látku. Má ísť svojím konaním príkladom svojim žiakom v každej oblasti svojho života a interakcie medzi nimi. U Marca Aurelia vidíme reflexiu práve aj na odkaz, ktorý nám môžu naši učítelia zanechať aj mimo vyučovacej látky, teda svojim príkladom. Položme si teda otázku na nás samých, ako učiteľov: ak by si naši žiaci mali zaznamenať, aké pozitívne vlastnosti a morálny odkaz si od nás zobrali, ako by sme v ich „*meditáciách*“ obstáli?

Zdroje:

GROENENDIJK L. F. – DE RUYTER, D. J., 2009, *Learning from Seneca: a Stoic perspective on the art of living and education, Ethics and Education*, Amsterdam: Faculty of

Psychology and Education, Department of Theory and Research in Education , VU
University

GUMMERE, R. M., 1917, *Seneca: Epistles, Volume I: Epistles 1 – 65*, Harvard: Harvard
University Press

GUMMERE, R. M., 1920, *Seneca: Epistles, Volume II: Epistles 66 – 92*, Harvard: Harvard
University Press

OKÁL, M., 2019, *Marcus Aurelius: Myšlienky k sebe samému*. Martin: Thetis, 145 s. ISBN: 978-
80-89520-23-7

OKÁL, M., 1983, *Zlomky starých stoikov*. Bratislava: Nakladateľstvo Pravda, 464 s. ISBN: 75-
045-84

KUTHAN, R., 1972, *Epiktétos: Rukojeť, Rozpravy*. Praha: Svoboda, 403 s. ISBN: 66/602-22-
8.6-25-014-72

SCALTAS, T. – MASON, A.S., et. al., 2007, *The Philosophy of Epictetus*. Oxford: Oxford
University Press. 190 s. ISBN: 978-0-19-923307-6

ROBERTSON, D., 2010, *The Philosophy of cognitive-behavioural therapy (CBT): Stoic
Philosophy as Rational and Cognitive Psychotherapy*. Londýn: Karnac Books Ltd. 319 s.
ISBN: 978 1 85575 756 1

Návrat člověka k sebe samému v koncepcii L. Feuerbacha

The Return of the Human to Itself in L. Feuerbach's Conception

Mgr. Viktória Nováková

Abstrakt

Príspevok sa venuje analýze interného fundamentu človeka v koncepcii L. Feuerbacha. Interpretuje naturalistickú ľudskú podstatu vo vzťahu k vybraným obdobiam dejín filozofie. Zameriava sa na Feuerbachovu kritiku abstraktnej duchovnosti a elimináciu ľudskej telesnosti vo vybraných dejinných koncepciách. Musíme poukázať na to, že v myslení Platóna sa dostávame k separácii empirického sveta a sveta večných ideí. Koncept Descartesa uviedol do popredia výrazné rozdelenie človeka na ducha a telo. Filozofia Hegla sa striktno orientovala na absolútneho ducha a jeho pôsobenie v senzualistickom svete. Separácia od empirie a striktné zameranie na duchovnosť zapríčiňuje stratu vnútornej povahy človeka rozplývajúcu sa v abstrakciách. Článok poukazuje na to, že podľa Feuerbacha odcudzenie sa vlastnému telu prináša okresanie skutočnej podstaty človeka. Jeho pohľad sa zameriava na nazeranie duchovnosti ako na čisto ľudskú a prirodzenú potrebu. Naturalizmus do filozofie vnáša nový pohľad na ľudskú prirodzenosť. U Feuerbacha v centre pozornosti stojí človek, jeho potreby a medziľudské vzťahy. Musíme vyzdvihnúť, že prirodzené ľudské telo sa opäť dostalo do dôležitej pozície. Cez telo človek vníma, pociťuje, spoznáva, premýšľa, prežíva a tvorí vzťahy v spoločnosti.

Kľúčové slová: naturalizmus, Feuerbach, telesnosť, dejiny filozofie, ľudská prirodzenosť

Abstract

This paper analyses the internal foundation of the human in L. Feuerbach's conception. It interprets the naturalistic human essence in relation to selected periods of the history of philosophy. The focus is on Feuerbach's critique of abstract spirituality and the elimination of human corporeality in selected historical concepts. It is necessary to highlight that Plato's thought leads to the separation of the empirical world from the world of eternal ideas. Descartes' concept prominently emphasized the division of man into spirit and body. Hegel's philosophy was strictly oriented toward the absolute spirit and its activity in the sensualist world. The separation from empiricism and the strict focus on spirituality result in the loss of the inner nature of man, which dissolves into abstractions. The article points out that according to Feuerbach, estrangement from one's own body diminishes the true essence of humanity. His perspective focuses on viewing spirituality as a purely human and natural need. Naturalism

introduces a new perspective on human nature into philosophy. The human, their needs, and interpersonal relationships are at the centre of Feuerbach's attention. It must be emphasized that the natural human body regained its significance. Through the body, the human perceives, feels, understands, thinks, experiences, and forms relationships in society.

Keywords: naturalism, Feuerbach, corporeality, the history of philosophy, human nature

Kontakné údaje

Mgr. Viktória Nováková

Katedra filozofie, Filozofická fakulta,

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

viktoria.novakova@student.upjs.sk

Úvod

Príspevok sa zaoberá interpretáciou naturalistických a antropologických motívov vo filozofickej koncepcii L. Feuerbacha. Domnievame sa, že L. Feuerbach mal snahu odhaliť skutočnú ľudskú internú podstatu z perspektívy telesnosti. Myslíme si, že otázka zmyslu existencie človeka je problémom aj súčasnej doby. V dnešnom progresívnom vedecko-technickom svete sa opäť odкрývajú antropologické otázky. Už v 19. stor. L. Feuerbach svojou filozofiou upozorňoval na problematiku skutočného ľudského bytia. Podľa nášho názoru je naturalizmus interpretovaný L. Feuerbachom aktuálny pre súčasnú filozofickú antropológiu. Jeho koncept je zameraný na analýzu ľudskej prirodzenosti a na skutočnú podstatu vlastnej telesnosti.

1 Platón a skutočnosť mimo materiálneho sveta

L. Feuerbach vo svojej publikácii *Vybrané spisy z gnozeológie a etiky* z roku 1846 mal snahu rozlíšiť spiritualizmus a materializmus. Tvrdil, že vtedajší spiritualizmus označoval duchovnú aktivitu, premýšľanie a empatiu zaradenú do sféry duchovnej a nezávislú od tela. Telesnosť vnímal ako viditeľnú, zmyslovú a materiálnu. V rámci dejín filozofie analyzoval problematiku netelesnej duše. Ľudského ducha označil ako rozumového, a tým výhradne rozlíšil človeka od zvierat'a (Feuerbach, 1958, s. 207). M. Scheler sa vyjadril vo svojej knihe *Miesto človeka v kozme*, že v antickej filozofii si človek prvýkrát uvedomil svoju rozumnosť a odlišnosť od zvierat (Scheler, 1968, s. 44). L. Feuerbach hľadal potvrdenia o duši existujúcej mimo materiálneho sveta u Platóna. Platón vo svojom dialógu *Faidón* tvrdil: „...že muž, ktorý vsutku strávil svoj život vo filozofii, podľa môjho zdania všetkým právom sa nebojí, keď má zomrieť a je dobrej nádeje, že až zomrie, dostane na onom svete najväčšieho dobra., filozof čo najviac zbavuje dušu od spoločenstva tela, viac ako ostatní ľudia“ (Platón, 2003, s. 90–92). Podľa L. Feuerbacha Platón oddelil dušu od tela. Ľudský duch môže existovať s telom aj bez tela. L. Feuerbach pretavil platónsku netelesnosť duše do dimenzie posmrtnej existencie bez tela. Určil nesmrteľnosť a netelesnosť ako *tautum*. „...skutočné odtrhnutie od tela po smrti a že týmto cieľom je nesmrteľnosť podal Platón, ktorý prvý dokazoval nehmotnosť duše, ale aj prvý jej nesmrteľnosť“ (Feuerbach, 1958, 207, s. 210). L. Feuerbach nachádzal v koncepciách ďalších filozofov analýzu problematiky netelesnej duše. Podľa neho Antilucetius vo svojom speve videl ľudského ducha zomknutého s telom, no duša mohla existovať aj po smrti. Bekker sa domnieval, že duša je činná s telom, aj bez tela. Baronius tvrdil, že ľudská duša bude existovať aj po smrti tela. Podľa L. Feuerbacha sa Aristotelés vyjadril, že poznávajúca myseľ poznáva všetky súcna okolo seba, aj duchovné ako pociťovanie a preto určuje myseľ ako netelesnú (Feuerbach 1958, s. 208 – 209). T. Akvinský vo svojom diele *Teologická Summa I.* sa domnieval: „...ako naše telo, žije skrz duše. Ale to skrze telo žije, je ušľachtilejšie ako telo“ (Akvinský, 1937, s. 21).

Podľa L. Feuerbacha filozofia analyzujúci ľudského ducha a myseľ predvídajú dobrý zdravotný stav tela. L. Feuerbach si všimol, že zdravé telo a telesné orgány nerozrušujú myslenie ducha. Pri chorobnom telesnom stave človeka je myseľ prerušovaná bolesťou a utrpením. V rámci dejín filozofie analyzoval koncepcie spájajúce ľudského ducha a telo z nevyhnutnosti ich kooperácie. L. Feuerbach tvrdil, že Hippokrates videl ducha a telo v rovnakej rovine, pretože obe sú vystavené chorobe buď duchovnej alebo telesnej. Avicena vychádzal z Aristotelovej koncepcie prírody a človeka. Domnieval sa, že zmysly sa utvárajú v srdci a mozog ich sprostredkúva. Galénos sa vyjadril, že mozog ako telesný orgán v sebe zahrňuje a kooperuje všetky vnemy, pocity, predstavy. Podľa L. Feuerbacha v koncepciách filozofov telesný materializmus bojuje s duchovným spiritualizmom. Súboj problematizuje človeka a jeho miesto vo svete. Predkladajú sa otázky duchovnosti alebo telesnosti človeka, existencia boha, večnosť človeka, mozgová hmota ako zmysel všetkého (Feuerbach, 1958, s. 211–217).

2 Karteziánsky dualizmus tela a duše

Vo svojom diele *Vybrané spisy z gnozeológie a etiky* L. Feuerbach uviedol, že duševné a telesné potreby sa prejavujú u človeka veľmi rozdielne. Duševné potreby predstavujú city, vôľu, fantáziu. Telesné zmysly slúžia na vnímanie vonkajších javov a následne pôsobia na našu fyziológiu. Podľa L. Feuerbacha sa psychológia zameriava výlučne na psyché. Skúma vnútornú podstatu človeka ako predstavy, vnemy. Neanalyzuje telesný fundament, nervové vzruchy, ich prejavy a podráždenie. Človek si myslí, že svoju internú podstatu najlepšie pozná a môže rozjímať o svojej duši (Feuerbach, 1958, s. 164 – 165). R. Descartes sa vo svojej druhej meditácii *O povahe ľudského ducha a o tom, že duch je známejší ako telo* vyjadril k fundamente duše: „*Ja som teda proste len mysliaca vec, duša, alebo duch alebo rozvažovanie či rozum, slova to zmyslu predtým neznámeho. Som však vec pravdivá a skutočne existujúca*“ (Descartes, 1970, s. 47).

L. Feuerbach tvrdil, že človek pri analýze svojej duše vníma odlišnosť svojej bytnosti a vlastného tela od ostatných tiel. Môže sa odosobniť od vlastného tela aj časti svojho tela a stále pociťuje svoju internú podstatu. Umožňuje mu to jeho vlastný rozum. Podľa L. Feuerbacha sa človek mylne domnieva, že dokáže seba (dušu) separovať od fyzickej hmoty mozgu. V skutočnosti si myšlienkovito iba v predstave oddeľuje svoju dušu od tela, a neuvedomuje si, že premýšľanie je súzvukom nervových vzruchov v hmotnom mozgu (Feuerbach, 1958, s. 166). M. Ponty vo svojom diele *Fenomenológia vnímania* súhlasí s L. Feuerbachom a jeho analýzou ducha. Vyjadril sa: „*U koreňa všetkých našich skúseností a reflexií nachádzame súcno, ktoré bezprostredne spoznáva samo seba, alebo je svojím vedením o sebe a všetkých veciach, súcno, ktoré poznáva svoju vlastnú existenciu...*“ (Ponty, 2013, s. 448). L. Feuerbach sa ďalej domnieval, že je potrebné rozlíšenie medzi mozgom ako subjektom a objektom. Mozog ako objekt je

vnímaný po smrti. Stane sa prístupným pre zrak, čuch, hmat iných živých ľudí. Živý mozog je subjektom, živou hmotou prístupnou iba vlastnej osobe, zdrojom vnútorného prežívania (Feuerbach, 1958, s. 168). L. Feuerbach tvrdil: „*Ked' cítim seba samého cítim vždy určité ja určitý stav môjho bytia a podstaty. Nikdy nemám izolované abstraktné sebacítenie, nikdy sa necítim ako nehmotná od tela odlišná jednoduchá podstata alebo ja nikdy som nemyslel bez hlavy necítil bez srdca*“ (Feuerbach, 1958, s. 170 – 171). Nehmotnosť duše je iba interpretačným javom hmotnej objektívnej ľudskej bytosti. Človek, ktorý premýšľa vždy stelesňuje svoju dušu. Všetko čo človek prežíva a cíti je výsledkom spojených duševných a mozgových aktov vo vlastnom, hmotnom tele. Ľudská bytosť si vo svojich predstavách veľmi jednoducho oddeľuje dušu od tela. Ducha vníma ako jednoduchého, nehmotného a telo vymedzuje ako hmotné, so zložitými štruktúrami a vnútornými biologickými, chemickými procesmi. Telo obsahuje jednotlivé orgány, ktoré sú vzájomne prepojené, ale zároveň ľahko deliteľné. L. Feuerbach uviedol, že telo je vo svojej pluralite singulárnou vecou, jednoduchou, konzistentnou a koherentnou jednotou. Jednotné hmotné telo sa stáva predmetom individuálneho a interného pociťovania svojho bytia. Podľa L. Feuerbacha zložitosť hmotného tela a jednoduchosť nehmotnej duše ako vníma karteziánsky dualizmus je princípom mŕtveho tela. Mŕtve telo a orgány už nevykazujú biologickú a chemickú koherentnosť, už majú zmenenú podstatu oproti živému telu (Feuerbach, 1958, s. 172 – 173). Antický filozof Aristotelés vo svojom spise *Človek a príroda* potvrdil spojitosť duše a tela, rovnako ako to vnímal L. Feuerbach. Tvrdil: „*Duša z pravidla neprijíma dojmy, ani nerozvíja činnosť bez tela...,niektorí výkon alebo stav náležia výhradne duši, bolo by možné aby sa oddeľovala od tela, nemá však vôbec nič vlastného, nebola by samostatná*“ (Aristoteles, 1984, s. 199). L. Feuerbach sa vyjadril, že dualizmus duše a tela je neakceptovateľný. Všetky protiklady majú logický základ. Dobro je v opozícii k zlu a ich fundamentom je morálka. Kyslosť je v protiklade k sladkému a základom je zmyslová chuť. Podľa L. Feuerbacha ducha a telesnosť je nevyhnutné vnímať v spojení, a vylúčiť ich protikladnosť. Živé telo a všetky procesy v ňom sú neprístupné vonkajšiemu pozorovateľovi. Biológia skúma len vonkajšie prejavy živého tela, ale nedosahuje analýzu podstaty života. Fundament života sa subjektívne vzťahuje k vlastnému bytiu. Život je zjednotenie duše a tela vo vzájomnej korelácii (Feuerbach, 1958, s. 173, 175).

Vo svojej interpretácii L. Feuerbach dospel k záveru, že problematika telesnosti a duchovnosti má východisko v antropológii. Antropológia sa zameriava na senzualizmus, pretože umožňuje vidieť človeka vo svojej tautológii a individualite. Domnieval sa, že fyzické prejavy ako myslenie, vôľa, cítenie sú personifikovane prenesené do duše. Mozog ako biologický orgán oddelený od živého funkčného tela je len nemysliacou šedou hmotou. Mozog sa prejaví myslením a individualitou len za predpokladu vnútorného spojenia s ostatnými časťami tela. Fundamentom života je prejavovanie sa živého tela. Vnútorný prejav človeka sa

realizuje cez potrebu priestoru. Ak je uväznené telo v úzkom priestore, duch hľadá únik vo svojej fantázii. Vyjadruje sa tým vzájomná korelácia a koherentnosť duše a tela. Duša človeka sa preukazuje vo svojej senzualite. Pohyb a realizácia života je jej interným fundamentom. Život človeka má svoje prejavovanie sa. Čím viac je vnútorný život naplnenejší o to viac sa prejavuje v zmyslovosti (Feuerbach, 1958, s. 178 – 179).

L. Feuerbach analyzoval vzťah človeka a zvierat'a. Tvrdil, že človek má so zvierat'om spoločné pociťovanie, myslenie, pamäť. Podľa jeho názoru, človek sa odlišuje od zvierat len vyššou úrovňou senzualizmu. Človek silno prežíva svoju zmyslovosť a je podľa neho najempatickejšou bytosťou vo svete. Zmysly spoločné so zvierat'om človek rozvinul do dimenzie vedeckého poznávania, estetiky a morálky. Človek využíva svoju senzualitu bezmedzne, snaží sa uchopiť celý zmyslový svet. Neobmedzené možnosti zmyslového sveta sa vzťahujú k nemu samému, čo má za následok internú duchovnú reflexiu. L. Feuerbach sa vyjadril: „*Stvrdzovanie zmyslov je prameňom fyzického, morálneho a teoretického zdravia*“ (Feuerbach, 1958, s. 183 – 184). V rámci analýzy našej problematiky M. Ponty uviedol: „...*moje telo, je predmetom citlivým na všetky ostatné rezonuje všetkými zvukmi chveje sa všetkými farbami...*“ (Ponty, 2013, s. 294). L. Feuerbach sa domnieval, že aj napriek svojej jasnej senzualite človek má tendenciu negovať zmyslovosť. Snaží sa rozpoltiť svoju osobnosť na ducha a telo a následne fantazírovať o nekonečnosti duše. Človek si vytvára Boha ako nekonečnú a všemohúcu bytosť a obetuje jej svoje zmysly alebo zmyslovosť sveta. Boh ako duchovná bytosť zároveň stelesňuje všetko dobro a všetky zmyslové reality vo svete (Feuerbach, 1958, s. 185 – 186). R. Descartes vo svojej *Tretej úvahe o existencii Boha* obhajuje Boha ako nadzmyslovú bytosť a tvrdí: „*Bohom myslím substanciu nekonečnú nezávislú, vševediacu, všemohúcu od ktorej som stvorení ja sám a všetko ostatné...*“ (Descartes, 1970, 68). L. Feuerbach sa domnieval, že téza o Bohu, ktorú podal Descartes je nepravdivá a každá duchovnosť pochádza z fantazírovania a obrazotvornosti človeka. Pamäť a fantázia premieňa zmyslovú skúsenosť na myšlienkovú, netelesnú a abstraktnú skutočnosť. Obrazotvornosť neustále sprítomňuje duchovnosť v živote človeka (Feuerbach, 1958, s. 187 – 188). Aristotelés vo svojich úvahách o pamäti uviedol, že je problémom zaradiť obrazotvornosť len do myšlienkového sféry. „*Pamäť teda nie je ani zmyslové vnímanie, ani mienenie, ale stav alebo vlastnosť...*“ (Aristoteles, 1984, s. 360). M. Ponty potvrdil analýzu Feuerbacha a domnieval sa: „*Vnímanie je práve taký typ aktu, u ktorého sa nedá ani pomyslieť na to, žeby sme oddelili samotný akt od toho k čomu sa vzťahuje. Vnímanie a vnímaná vec sa nutne vyznačuje rovnakou modalitou existencie...*“ (Ponty, 2013, s. 451).

Vo svojom výbere *Kritických myšlienok o náboženstve, teológii a cirkvi* L. Feuerbach analyzoval človeka jeho existenciu a duchovnosť. Tvrdil, že pre človeka je najhodnotnejším darom život. Ľudská bytosť si svoju existenciu predstavuje ako večnú a nevyhnutnú. Predstavy svojej duchovnej nekonečnosti sa nechce vzdať. Fyzickú smrť sa snaží zdôvodniť náboženstvom

a premôcť ju večným duchovným životom. Posmrtný život zakorenený v človeku sa javí ako prirodzene logický. Aktívne prežívanie svojej existencie odníma myšlienky na smrť. Pozitívne naladený život využíva ešte nevyčerpaný pozemský čas a snaží sa naplniť svoju životnú úlohu. Podľa L. Feuerbacha ľudské fantastické predstavy o večnom živote a svojej nesmrteľnosti odlučuje vedomie od prirodzenej podstaty. Vyjadril sa: „...aby urobilo smrť životom, robí nám život smrťou, aby upokojilo nadprirodzené, fantastické, luxusné želania človeka, urobilo ho ľahostajným k uspokojovaniu najbližších, najnevyhnutnejších prirodzených potrieb a želaní.“ (Feuerbach, 1965, 66–68). Feuerbach uviedol, že život človeka je bezprostredne v jeho vlastnej existencii. Ľudský život je prirodzeným stavom. Človek sa poníma v prírode ako vrchol evolúcie a vitality je najvyšším prejavom prírodného pudenia. Základné dezidérium prirodzenej evolúcie sa ukazuje v hojnosti, plodnosti, vitalite a rozmanitosti špecifickej fauny a flóry (Feuerbach, 1965, s. 68– 69). S. Komárek v publikácii *Eseje o prírode, biológii a iných nepravostiach* sa vyjadril sa v príspevku *Darwinismus na tisíc spôsobov* k postate ľudskej existencie a podporuje Feuerbachov názor o ľudskej prirodzenosti. „Sociomorfné modelovanie je, že každá epocha uvádza v rámci biológie pre živú prírodu ako konštitutívne tie princípy, ktoré konštruujú aj dobovú ľudskú spoločnosť“ (Komárek, 2011, s. 107).

3 Absolútny duch v Heglovej špekulatívnej filozofii

L. Feuerbach sa v diele *Zásady filozofie budúcnosti* vyjadril k Heglovej špekulatívnej filozofii. Podľa jeho názoru, špekulatívna filozofia sa snaží vidieť existenciu človeka a všetky súcna vo svete v novom svetle. Fundamentom Heglovej filozofie je duch. Tento duch hľadá svoje logicky zdôvodniteľné miesto vo svete, prejavuje sa v prírode a spoločnosti, pretvára a tvorí aj živé dejiny. G. W. F. Hegel určuje človeka ako najvyššieho v rámci vývoja zvieracej ríše. L. Feuerbach ďalej tvrdil, že špekulatívna filozofia vidí aj v dejinách postupný vývoj existencie ľudstva pre ktorý je charakteristický progres. Všetky historické momenty, ktoré sa odohrali v dejinách majú interpretačný význam, pretože sa nachádzame už v progresívnej novej dobe v absolútnom stupni vývoja svetového ducha. L. Feuerbach objasnil, že G. W. F. Hegel mal ambíciu zastaviť čas v racionalizácii spoločnosti. Svoju filozofiu určil ako konečný stupeň vývoja absolútneho ducha (Feuerbach, 1959, s. 19 – 22). G. W. F. Hegel vo svojej publikácii *Filozofia náboženstva a umenia* sa vyjadril k svojej interpretácii dejín: „Činy dejín filozofie nie sú dobrodružstvami– svetové dejiny sú pramálo romantické– nie sú ani zbierkou náhodných udalostí..., najskôr v dejoch mysliaceho ducha. Dejú sa rozumne. S touto vierou v svetového ducha musíme pristupovať k dejinám a zvlášť k dejinám filozofie“ (Hegel, 1943, 31). Analyzoval vývoj svetového ducha: „Cieľom nášho poznania, učenia sa, vedy a konania je zo seba len vyvíjať a si predmetňovať to, čo vnútorné, o sebe existuje. Vznikať znamená meniť sa...“ (Hegel, 1943, 33). Podľa L. Feuerbacha je špekulatívna filozofia uceleným systémom. V jeho ponímaní

Hegel zobrazuje svoje myšlienky a myslenie v čase. Snaží sa znázorniť javy, ktoré predtým neboli žiadnym súcnom. Odohráva sa to v procese vyjavovania sa a postupným spôsobom sa ukazujú nové skutočnosti. Priebeh demonštrácie javu poukazuje na samu seba ako účel. Jav musí korelovať s myšlienkou tak sa ukáže jeho najvyššia hodnota. L. Feuerbach určuje Hegla za významného filozofického systematika, pretože mal snahu vyjavovať nové skutočnosti, vnieť rozumný prísny systém do filozofie (Feuerbach, 1959, 25, 30). O Heglovi sa vyjadril: „*Hegel je najdokonalejší systematický umelec, jeho výklady...,... vzory vedeckého umeleckého zmyslu a pre svoju prísnosť sú to pravé prostriedky vzdelávania a ukazovania ducha*“ (Feuerbach, 1959, 30). Podľa Feuerbacha fundament špekulatívnej filozofie stojí na znázornení nových skutočností. Vyjavovanie vieme odseparovať od nevyjavovania sa (od nič). Absolútny počiatok je v myslení, pretože myslenie sa podnecuje skôr ako vyjavovanie sa skutočnosti. Myšlienka je vždy interne skrytá a prítomná v procese ukazovania sa. L. Feuerbach analyzoval aj Heglovu logiku. Subjektívneho ducha zaradzuje v neurčitosť, absolútnu totožnosť so samým sebou (Feuerbach, 1959, 31–32). G. W. F. Hegel v diele *Fenomenológia ducha* tvrdil: „*Rozum pozorujúco určuje túto rýdzu jednotu ja a bytia, bytia pre seba a bytia o sebe ako vec o sebe, či bytia vedomie rozumu nachádza seba*“ (Hegel, 1960, 287). Feuerbach ďalej tvrdil, že bytie sa následne dostáva v nič, stojí opozične voči sebe (Feuerbach 1959, 32). G. W. F. Hegel svojho objektívneho ducha určil takto: „*Duch je vedomím predmetnej skutočnosti..., avšak ona jednota osoby a bytnosti stojí proti tomuto vedomí, čisté vedomie stojí proti skutočnému*“ (Hegel, 1960, 316). K svojmu absolútnemu duchu sa vyjadril: „*Sebauvedomenie vie, že povinnosť je absolútna bytnosť..., a táto substancia je jeho vlastné čisté vedomie...*“ (Hegel, 1960, s. 377). L. Feuerbach určil Hegla za dialektického mysliteľa. Logická dialektika tvorí a vyvracia vzťah myšlienky a empirie. V rámci dôslednej analýzy špekulatívnej filozofie si všimol, že opozičný dualizmus vnáša do systému už interný predpoklad absolútnej idey. Pri subjektívnej idey Hegel intuitívne cítil vývojovú premenu v absolútnu ideu (Feuerbach, 1959, s. 34–36).

L. Feuerbach analyzoval vzťah špekulatívnej filozofie ku kresťanskému náboženstvu. Podstatou Heglovej logiky je myslenie. Myšlienka je abstraktná a je v jednote sama so sebou. V kresťanstve je Boh nehmotnou a abstraktnou bytosťou. Zjednocuje všetko stvorené so svojím fundamentom. Podľa L. Feuerbacha špekulatívna logika sa svojou koncepciou dostáva k panteizmu. Panteizmus vidí Boha ako určeného a pôsobiaceho v prírode, človeku a spoločnosti. Empirizmus, senzualizmus, humanizmus bol povýšený na božský princíp a podstatu. Hmota nevylučuje existenciu Boha, ale môže skutočne sprítomňovať abstraktnú, večnú podstatu (Feuerbach, 1959, s. 97– 104). G. W. F. Hegel sa k podstate kresťanstva vyjadruje takto: „*Náboženstvo vo svojej zvláštnej forme vytvára presvedčenie istoty, vieru rôznym spôsobom, jedným z nich, v ktorom zároveň má v sebe čosi špekulatívneho, je svedectvom ducha, božské vnuknutie*“ (Hegel, 1943, s. 192).

V roku 1839 sa L. Feuerbach vyjadril k špekulatívnej filozofii v príspevku *Ku kritike Heglovej filozofie*. Jeho tézy sa niesli v kritickej analýze Heglovej logiky. L. Feuerbach si všimol, že absolútny duch pôsobiaci vo svete dokáže zavŕšiť svoje veľké dielo jedine cez hmotu, prírodu a telo človeka. Vývojové stupne ducha sledujú časový vývin fauny, flóry a ľudstva. Sledovanie evolúcie prírody a následne prenášanie do abstraktných myšlienok je kopírovanie. Podľa L. Feuerbacha imitovanie empirie eliminuje originalitu života v špekulatívnej logike (Feuerbach, 1958, s 44–45). L. Feuerbach sa vyjadril, že Hegel mal snahu zastaviť čas a dejinný vývoj pri špekulatívnej filozofii. Dejiny filozofie obsahujú zaniknuté filozofické myšlienky, ktoré zažili svoj rozkvet v určitom historickom období. G. W. F. Hegel si predstavoval dejiny ako živé a zmysluplné pre vtedajšie ľudstvo. Absolútny duch sa vyvíjal v dejinách, pôsobil vo svete, snažil sa zavŕšiť svoju etapu evolúcie v dobe Hegla. Feuerbach tvrdil, že ak by sa vývoj dejín myslenia zastavil pri špekulatívnej filozofii, tak by sme museli očakávať zamrznutie nových vznikajúcich filozofii v čase a zároveň by nastal reálny koniec vývoja spoločnosti (Feuerbach, 1958, s. 48–49). L. Feuerbach si všimol, že fundamentom Heglovej filozofie je rozumný a logický systém. Na abstraktný rozum kládol vysoké nároky až abstrahoval od svojej podstaty, od človeka. Absolútny duch má formálny rozumový charakter a silno potláča subjektívnosť. Podľa L. Feuerbacha úplne abstrahovanie rozumu od fyzickej hmoty, od človeka a prenášanie rozumnosti v ducha vyvoláva spory z pohľadu ľudskej intersubjektivity. L. Feuerbach určil, že Hegel sa snažil svojou logikou o najpresnejší a najsystematickejší výklad javov a skutočností. Výklad mal byť očistený od všetkých predchádzajúcich poznatkov. Feuerbachova kritická analýza vnáša pochybnosti v rámci čistého úsudku špekulatívnej logiky. Každá hypotéza skutočností musí predchádzať mysleniu. Myšlienka je interného a subjektívneho charakteru závislá na predchádzajúcich určeníach. Myslenie sprostredkováva hypotézu, ktorá je na ňom úplne závislá (Feuerbach, 1958, s. 58 – 59).

L. Feuerbach vo svojom spise *K posúdeniu spisu podstata kresťanstva* z roku 1842 analyzoval svoje vyjadrenia vo vzťahu k filozofii Hegla. Všimol si podstatné rozdiely medzi svojimi tézami a špekulatívnou logikou. L. Feuerbach tvrdil, že pre Hegla má náboženstvo prvotný význam. Kresťanský Boh je duchovná bytosť, ktorej pôsobenie vidíme v človeku. Podľa L. Feuerbacha, náboženský cit a vzťah k Bohu pochádza z človeka. Človek túži po vyššej a dokonalejšej bytosti ako je on sám. Celé náboženstvo vo svojej genéze vychádza z ľudskej podstaty. L. Feuerbach sa vyjadril, že špekulatívna filozofia vidí Boha ako nehmotného a abstraktného. Boha sprítomňuje jedine v myšlienke a logike. L. Feuerbach o sebe tvrdil, že sa pozerá na skutočnú ľudskú podstatu celého náboženstva. Namiesto abstraktnej viery si vysvetľuje vzťah človeka k Bohu ako obraz najhlbších medziľudských vzťahov (Feuerbach, 1959, s. 67 – 68). Podľa T. Münza Feuerbach ostro kritizoval panteizmus špekulatívnej filozofie. Definitívne oddelil Boha od prírody. Príroda sa stala samostatnou, hmotnou podstatou, ktorá je

jediným východiskom ku všetkému vo svete aj k duchovnosti. L. Feuerbach sa vyhradil voči Heglovmu ponímaniu prírody. V očiach Hegla bol fundamentom všetkého duch a príroda bola druhotná v ktorej pôsobil svetový duch. L. Feuerbach dal prírode primárny charakter a tým otvoril opäť cestu k empirizmu a senzualizmu. Fundament pravdivého poznávania stál znovu na zmyslovosti (Münz, 1971, s. 63 – 66). E. Husserl vo svojom diele *Idea fenomenológie* sa vyjadril, že empirické poznávanie je prirodzené človeku. „V súlade s motívmi našej skúsenosti usudzujeme z priamo už poznaného (z toho, čo vnímame, a z toho, čo máme v spomienke) na to, čo je nepoznané, zovšeobecňujeme a všeobecný znovu aplikujeme na jednotlivé prípady...“ (Husserl, 2001, s. 25). T. Münz určil Feuerbacha za naturalistu. Vo vzťahu Boh a človek bola ľudská bytosť vždy fundamentom. Túžba človeka po svojich najlepších vlastnostiach bola prenesená do obrazu kvalít Boha. Podľa T. Münza, Feuerbach tvrdil, že všetky duchovné výtvary ako umenie, filozofia, veda, náboženstvo vychádzajú z ľudskej podstaty. Človek predsa tvorí vedu, náboženstvo, umenie zo svojej zmyslovosti, predstavivosti a myslenia (Münz, 1971, s. 67 – 69).

Záver

Cieľom príspevku bolo odhaliť skrytý potenciál motívov naturalizmu v koncepcii L. Feuerbacha. Podľa nášho názoru filozofia L. Feuerbacha poukazuje na skutočnú internú podstatu človeka. Domnievame sa, že v dnešnom vedecko – technickom svete je dôležité, aby súčasná filozofia ukázala cestu vidieť človeka v jeho samotnom fundamente. V tomto smere má pre dnešnú dobu koncept L. Feuerbacha veľký potenciál. Myslíme si, že L. Feuerbach mal snahu viesť dialóg s významnými filozofickými dejinnými systémami. Zaujal kritické stanovisko voči otázke netelesnej duše v dejinách. Podľa jeho názoru problém duše u Platóna umožnil určiť človeka ako rozumovo zdatného. Z toho dôvodu sa v antike senzualizmus a ľudská telesnosť dostala do periférie záujmu. L. Feuerbach sa domnieval, že koncept R. Descartesa prehľbil problém dualizmu duše a tela. Jeho kritika sa niesla vo vyzdvihovaní skutočnej ľudskej telesnej podstaty. Podľa neho sa človek mylne vidí v predstave karteziánskeho dualizmu duše a tela, pretože ľudská bytosť sa vždy prejavuje prostredníctvom vlastnej telesnosti. Dôraz na empiriu umožňuje nazrieť do skutočnej podstaty človeka. Osoba prejavuje svoju internú podstatu vždy vo svojom tele. Problém ľudskej telesnosti ďalej analyzoval v koncepte Heglovej špekulatívnej filozofii. V jeho koncepcii kritizoval vývoj absolútneho ducha ako hlavný význam celých dejín. Podľa L. Feuerbacha vývoj svetového ducha sa odohráva vždy prostredníctvom empirie. Logický vývin absolútneho ducha je kopírovanie evolúcie hmotnej prírody.

Príspevok poukázal, že naturalistické motívy vo filozofii L. Feuerbacha sú potenciálne aj pre súčasnú filozofickú antropológiu. Už v 19. stor. sa snažil odhaliť skutočnú podstatu človeka z perspektívy telesnosti. Domnievame sa, že dnešná antropológia cielene skúma individualitu,

telesnosť a zmysel existencie človeka, preto filozofia L. Feuerbacha nesmie zostať v periférii zabudnutia.

Zoznam použitej literatúry

- AKVINSKÝ, T. 1937. *Theologická summa*. Prel. P. Em. Soukup Ord. Praed. Olomouc: Bohovědné Učiliště, 1937. 923 s.
- ARISTOTELES. 1987. *Člověk a příroda*. Prel. A. Kříž, M. Mráz. Praha: Svoboda, 1984. 507 s.
- DECARTES, R. 1970. *Úvahy o první filosofii*. Prel. Z. Gabriel. Praha: Svoboda, 1970. 145 s.
- FEUERBACH, L. 1958. *Vybrané spisy z gnozeologie a etiky*. Prel. T. Munz. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1958. 368 s.
- FEUERBACH, L. 1965. *Človek stvoril Boha podľa svojho obrazu*. Prel. T. Munz. Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1965. 150 s.
- FEUERBACH, L. 1959. *Zásady filosofie budoucnosti*. Prel. Z. Sekal. Brno: Československá akademie věd, 1959. 151 s.
- HEGEL, G. W. F. 1943. *Filosofie umění a náboženství*. Prel. F. Fajfr. Praha: LFK, 1943. 408 s.
- HEGEL, G. W. F. 1960. *Fenomenologie ducha*. Prel. J. Patočka. Brno: Československá akademie věd, 1960. 521 s.
- HUSSERL, E. 2001. *Idea fenomenologie*. Prel. T. Dimter. Praha: Oikoymenh, 2001. 103 s.
- KOMÁREK, S. 2011. *Eseje o přírodě, biologii a jiných nepravostech*. Praha: Academia, 2011. 357 s.
- MÜNZ, T. 1971. *Humanistická iniciatíva Feuerbachovej filozofie*. Žilina: Pravda, 1971. 286 s.
- PLATÓN. 2003. *Euthyfrón Obrana Sókrata Kritón, Faidón Kratylos, Theaitétos Sofistés, Politikos*. Prel. F. Novotný. Praha: Oikoymenh, 2003. 558 s.
- PONTY, M. 2013. *Fenomenologie vnímání*. Prel. J. Čapek. Praha: Oikoymenh, 2013. 559 s.
- SCHELER, M. 1968. *Místo člověka v kosmu*. Prel. A. Jaurisová. Brno: Academia, 1968. 112 s.

**Slobodná vôľa – Nezapríčinená príčina v kontexte filozofie Friedricha
Nietzscheho a existenciálnej fyziky Sabine Hossenfelder**

**Free Will – Uncaused Cause in the Context of Friedrich Nietzsche's
Philosophy and Existential Physics by Sabine Hossenfelder**

Mgr. Timotej Smutný

Abstrakt

Pojem slobodná vôľa je predmetom filozofických diskusií a skúmaní už storočia. V súčasnosti sa čoraz častejšie dostáva od centra pozornosti vedeckého bádania, pričom sa dostáva do konfliktu s poznatkami z vedných oblastí, akými sú fyzika či neuroveda, ktorých zistenia poukazujú na deterministicé zákony prírody, alebo procesy, ktoré ovplyvňujú ľudské správanie. Principiálnu nezlučiteľnosť pojmu slobodná vôľa s aktuálnym stavom vedeckých poznatkov obhajuje aj teoretická fyzička Sabine Hossenfelderová vo svojej práci *Existenciálna fyzika*, pričom sa viackrát odvoláva na filozofiu Friedricha Nietzscheho, na základe čoho sme sa v práci venovali komparácii tvrdení a úvah oboch autorov. Napriek tomu, že sa Nietzsche ku konceptu slobodnej vôle vo svojich textoch stavia kriticky, upozorňuje aj na riziko vytvorenia a uctievania nového idolu – vedy. Je skeptický voči existencii objektívnej a nemennej pravdy. Naša práca sa zameriava na analýzu Nietzscheho postojov k slobodnej vôli, pravde, ľudskému poznaniu a vede. Práca na základe analýzy Nietzscheho filozofických textov konfrontuje Hossenfelderovej redukcionistické výklady slobodnej ľudskej vôle a upozorňuje na dekontextualizáciu Nietzscheho filozofie.

Kľúčové slová: Nietzsche, filozofia, slobodná vôľa, determinizmus, existenciálna fyzika.

Abstract

The term free will has recently faced increasing attempts to delegitimise it. These attempts come mainly from scientific fields such as physics or neuroscience, whose findings point to deterministic laws of nature or processes that influence human behaviour. The theoretical physicist Sabine Hossenfelder also defends the fundamental incompatibility of the term free will with the current state of scientific knowledge in her work *Existential Physics*, referring several times to the philosophy of Friedrich Nietzsche. Hossenfelder uses Nietzsche's statement about uncaused cause to express the illogicality of the term free will, describing it as an oxymoron. We consider this interpretation of the aforementioned Nietzschean statement to be reductionist and decontextualized in the context of Hossenfelder's argument. Although Nietzsche is critical of the concept of free will in his texts, he also warns of the risk of creating and worshipping a new idol – science. He is sceptical about the existence of an objective and immutable truth. Our work

focuses on the analysis of Nietzsche's views on free will, truth, human knowledge and science. Based on an analysis of Nietzsche's philosophical texts, the article confronts Hossenfelder's reductionist interpretations of human free will and exposes the decontextualization and related misinterpretation of Nietzsche's philosophy.

Key words: Nietzsche, free will, scientism, existential physics.

Kontakné údaje

Mgr. Timotej Smutný

Katedra etickej a občianskej výchovy, Pedagogická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislave

smutny@fedu.uniba.sk

Úvod

Kedysi široký záber filozofie je v súčasnosti rozparcelovaný medzi jej deriváty – samostatné vedné odbory či vedecké disciplíny. Prirodzene sa tak stáva, že javy, ktoré boli kedysi skúmané filozofickými metódami sú v súčasnosti predmetom vedeckého skúmania, ktoré podlieha iným metódam, a často vedie k iným záverom. Niektoré vedecké závery môžu byť v rozpore so závermi filozofov, čím vzniká konflikt, ktorý môže viesť k prekonaniu zastaralých interpretácií. V súčasnosti sa do takéhoto konfliktu často dostáva pojem slobodná vôľa. Tento pojem je predmetom filozofických prác či diskusií už stovky rokov, a v dnešnej dobe sú tieto debaty obohatené o rozsiahly arzenál vedeckých poznatkov. Veda skúmajúca prírodné zákony fungujúce na kauzalite má väčšinou tendenciu popierať existenciu slobodnej vôle. Takéto závery prichádzajú aj od fyzičky Sabine Hossenfelderovej. Tá sa pri snahe popularizovať svoje stanovisko k problému slobodnej vôle rozhodla spojiť svoje tvrdenia s populárnym filozofom Friedrichom Nietzsche. Nietzscheho pohľady na slobodnú vôľu, vedu, a pravdu sú však komplikované a domnievame sa, že Hossenfelderová interpretuje Nietzscheho príliš skreslene. V práci sa preto zaoberáme kompatibilitou medzi Nietzscheho a Hossenfelderovej postojmi k slobodnej vôli a vedeckému poznaniu.

1 Slobodná vôľa podľa Sabine Hossenfelderovej

Nemecká teoretická fyzička a popularizátorka vedy Sabine Hossenfelderová je známa svojimi deterministickými postojmi a popieraním slobodnej vôle. Vo svojich prácach redukcionisticky pristupuje k veľkým otázkam vedy, viery, filozofie, či ľudskej existencie. Kým jej schopnosti popularizovať vedu sú nepopierateľné, niektoré vedecké závery sú vnímané ako kontroverzné. Medzi takéto závery patrí napríklad jej obhajoba teórie superdeterminizmu (Hossenfelder, 2021). Vo svojej najnovšej popularizačnej práci s názvom *Existenciálna fyzika* sa Hossenfelderová, okrem iného, intenzívne venuje konceptu slobodnej vôle a jej nezlučiteľnosti s vedeckými poznatkami o prírodných zákonoch.

Hossenfelderová (2024) tvrdí, že diskusiu o slobodnej vôli hneď spočiatku problematizuje akumulácia odlišných definícií tohoto pojmu, ku ktorej dochádza najmä zo strany filozofov. V práci tiež vyjadruje svoje nutkanie odlišovať filozofov od „normálnych ľudí“. Hossenfelderová preto na úvod ponúka stanovisko fyzičky bez toho, aby sa venovala konkrétnym definíciám, a bez používania termínu slobodná vôľa. Stanovisko znie: *„Budúcnosť je daná a výnimkou sú len občasné kvantové udalosti, ktoré nedokážeme ovplyvniť.“* (Hossenfelder 2024, s. 129). Táto formulácia sa v kapitole venujúcej sa slobodnej vôli opakuje 4-krát. Vzhľadom k tomu, že sa nevenujeme fyzike, a v práci sa zameriavame iba na názorové podobnosti a odlišnosti oboch autorov, nepovažujeme za potrebné ďalej rozvádzať Hossenfelderovej argumenty podporujúce toto tvrdenie, ako aj argumenty kritikov tohto tvrdenia.

Hossenfelderová však prekračuje pole fyziky. Zo svojho tvrdenia odvodzuje ďalšie závery a zachádza aj do oblasti filozofie či etiky. Spomedzi filozofov, ktorí sa v rámci svojich prác venovali aj slobodnej vôli, vyjadruje názorový súhlas s Nietzsche (Hossenfelder 2024, s.131, 142)

2 Zhoda v kritike slobodnej vôle

Hossenfelderová má pravdu v tom, že Nietzsche slobodnú vôľu podrobil pomerne silnej kritike a dokonca ju niekoľkokrát poprel. Je to viditeľné najmä v prácach, ktoré Nietzsche písal v období medzi *Zrodením tragédie* a *Rannými červánkami*. Toto obdobie Nietzscheho tvorby je charakteristické jeho dočasným odklonom od dionýzovského princípu sveta k vedeckému pozitivizmu. Nietzsche v tom čase nachvíľu zostúpil z výšin tragédie nepoznateľnosti sveta a dočasne sa usadil vo svete založenom na kauzálnych zákonitostiach. V tomto období a z tejto perspektívy Nietzsche skutočne slobodnú vôľu poprel. Nietzscheho popretie slobody je explicitne vyjadrené v niekoľkých aforizmoch práce *Lidské, príliš lidské*. Ako exemplárny príklad môžeme uviesť Nietzscheho prirovnanie ľudského konania k vodopádu, v ktorého „*nespočetných ohyboch, zákrut a zlomov vln vidíme slobodu vôle a ľubovoľnosť; avšak všetko je tu nutné, každý pohyb matematicky vypočítateľný*“ (Nietzsche 2010, s. 75). Slobodná vôľa tak zostáva iba ilúziou, a Nietzscheho tvrdenie o vypočítateľnosti sveta je v mnohých bodoch podobné, ak nie aj totožné s tvrdením Sabine Hossenfelder.

Zhodu je možné vidieť aj v smerovaní týchto tvrdení. Na popretie slobodnej vôle obaja autori nadväzujú kritikou súdenia ľudských činov. Pokiaľ prijmeme absenciu slobodnej vôle za skutočnosť, akékoľvek vynášanie súdov nad ľudským konaním je nespravodlivé. Nietzsche píše o *báchorke inteligibilnej slobody* a prehlasuje: „*Nikto nie je zodpovedný za svoje činy, nikto za svoju bytosť; súdiť znamená byť nespravodlivý.*“ (Nietzsche, 2010, s. 46). Hossenfelderová toto tvrdenie demonštruje na smutnom prípade Lisy Marie Montgomeryovej, ktorej mimoriadne tragická životná trajektória skončila trestom smrti za vraždu tehotnej ženy. Hossenfelderová interpretuje Montgomeryovej príbeh tak, aby u čitateľa vzbudila prehodnotenie pripisovania zodpovednosti človeku za jeho konkrétne činy a konštatuje, že otázka slobodnej vôle nie je ani tak spojená s jej existenciou či absenciou, ale najmä s morálnou zodpovednosťou. Pokiaľ by sme pripustili, že jeden z hlavných tmelov spoločnosti je systém odmien a trestov, existuje obava, že s popretím slobodnej vôle sa tento systém rozpadne. Hossenfelderová píše: „*Nemá predsa žiadny zmysel viniť prírodné zákony.*“¹ (Hossenfelder, 2024, s. 141)

Napriek tomu Hossenfelderová tresty a odmeny neodmieta, pretože ich vníma ako dôležitý prvok optimalizujúci naše spoločenské žitie. Súdby by tak podľa nej mali byť vynášané

---

¹ U Nietzscheho je možné vidieť totožnú myšlienku: „*... je pošetilé chváliť a hanieť prírodu a nutnosť.*“ (Nietzsche, 2010, s.75)

na základe orientácie na optimalizáciu nášho blaha, teda z pragmatického hľadiska, a nie z hľadiska morálky (Hossenfelder, 2024, s. 141).

Pripustenie nevyhnutnosti môžeme vidieť aj v Nietzscheho teórii večného návratu, ktorá sa prvýkrát objavuje v práci *Radostná veda*. Čitateľovi tu predstavuje teoretickú situáciu, v ktorej by človek musel čeliť myšlienke, že celý jeho život sa bude donekonečna opakovať. Nietzscheho pritom zaujíma, ako by človek v tejto hypotetickej situácii reagoval (Nietzsche, 1996, s. 198). Vo svojich neskorších prácach hľadal aj argumenty vedeckého charakteru, ktoré by teóriu večného návratu podporovali, no toto hľadanie nedospelo do úspešného konca. Podarilo sa mu však nájsť recept na prekonanie tejto sprvoti hrôzostrašnej myšlienky – koncepciu *amor fati*. Oproti tomu Hossenfelderová navrhuje prehodnotenie zmyslu ľudskej existencie, ktorý po odchode od viery v slobodnú vôľu vidí vo vedeckom poznávaní a prekonávaní nedostatkov ľudského mozgu.

Myšlienkový súlad s Nietzsche, ktorý vo svojej práci Hossenfelderová dvakrát avizovala, sa týka najmä popierania slobodnej vôle v Nietzscheho pozitivistickom období. Ďalším potenciálnym styčným bodom je Nietzscheho koncepcia *amor fati*, v rámci ktorej je spoločným menovateľom oboch autorov nevyhnutnosť.

3 Názorové rozpory

Špecifikum Nietzscheho dynamickej filozofie netkvie iba v prekonávaní zaužívaných či tradičných spôsobov myslenia, ale aj v snahe prekonávať seba samu. V prvej kapitole sme nepriamo avizovali, že hoci Nietzsche prijal pozitivistický pohľad, urobil tak iba na dobu určitú. Motivácia jeho dočasného usadenia sa v chladnom svete vedeckého pozitivismu pramení zo spomínanej dynamiky Nietzscheho filozofie. Safranski (2021) tvrdí, že išlo o Nietzscheho pokus overiť možnosti a limity ako tragicky nepoznateľného sveta s dionýzovským princípom, tak netragického sveta, v ktorom veda prekonáva omyly a postupne osvetľuje jeho tmavé, nepoznané miesta. Safranski píše, že Nietzsche si tento prechod „*naordinoval*“ (Safranski, 2021, s. 119). Nietzsche už aj v rámci tohto obdobia uvažoval o budúcnosti vedeckého optimizmu a o neznesiteľnosti prílišného poznania. Vyjadruje to napríklad v aforizme s názvom *Veda a jej čaro mladosti*, v ktorom naznačuje, že veda raz môže dospieť do štádia, v ktorom bude už „*všetko podstatné objavené a bádateľom ostane iba skromný jesenný zber*“ (Nietzsche, 2010, s. 156). Dalo sa tak očakávať, že filozof s kladivom skôr či neskôr otestuje stabilitu základov, ktoré pomocou vedeckého pozitivismu sám postavil. Skôr, než sa dostaneme k Nietzscheho kritike vedy je ešte vhodné spomenúť Nietzscheho vzťah k slobode mimo úvahy, v ktorých ju poprel.

Napriek tomu, že Nietzsche počas svojich myšlienkových dobrodružstiev dospel k záveru, že slobodná vôľa je ilúzia, vo svojich prácach ďalej pracuje s človekom ako rozhodujúcou sa bytosťou. Nietzsche tak podobne ako Kant pracuje s tzv. antinómiou slobody. (Safranski, 2021, s. 136) Podobne je to aj v rámci koncepcie *amor fati*. Pokiaľ Nietzsche ponúka človeku možnosť

milovať osud, potom musí existovať priestor na vykonanie takejto činnosti, aktu, ktorý zmení nevyhnutnú skutočnosť. V takomto prípade je v princípe nemožné považovať teóriu večného návratu za totožnú s teóriou superdeterminizmu, pretože ak by bolo všetko nevyhnutné a vopred dané, nevyhnutnosť by sa vzťahovala aj na to, ako sa človek k nevyhnutnosti postaví. Nešlo by o výzvu v pravom slova zmysle, pretože jej výsledok by bol vopred daný. Človek je v tomto prípade vnímaný ako aktívny tvorca hodnôt, ktorý dokáže svojim prístupom k životu „*vieru tak a tak to je zmeniť na vôľu tak a tak sa to má stať*“ (Nietzsche, 2021, s. 308).

V rozpore s Nietzscheho filozofiou je aj spôsob, ako by sme podľa Hossenfelderovej mali so slobodou od slobodnej vôle naložiť. Hossenfelderová tvrdí, že by sme sa mali vyrovnáť so skutočnosťou, že človek nemá slobodnú vôľu a na základe toho by sme mali zmeniť náš spôsob uvažovania vo vzťahu k zmyslu našej existencie. Namiesto vnímania človeka ako tvora zodpovedného za svoju budúcnosť, by sme sa mali zamerať na orientáciu v mozgovej budúcnosti a vedecké poznávanie (Hossenfelder, 2024, s. 139). Zjednodušene tak môžeme povedať, že Hossenfelderová navrhuje oddať sa pravde. Pravda – že človek nemá slobodnú vôľu, v tomto prípade pôsobí ako sila ohýbajúca život človeka a vyžadujúca si jeho prispôsobenie sa. Vôľa k pravde však podľa Nietzscheho môže byť vo vzťahu k životu nebezpečná. K tomuto tvrdeniu došiel po dopytovaní sa na hodnotu pravdy. „*Vôľa k pravde, to by mohla byť skrytá vôľa k smrti!*“ (Nietzsche, 1996, s. 203) Na tomto tvrdení Nietzsche stavia základy kritiky vedy. Veda podľa Nietzscheho pracuje s vierou, že pravda je dôležitejšia, než čokoľvek iné. Pokiaľ však samotnú existenciu vedy od základu odôvodňuje viera, že pravda je dobrá, potom sme podľa Nietzscheho stále na úrovni metafyziky a v probléme morálky. Ak Hossenfelderová tvrdí, že by sme mali prehodnotiť zmysel ľudskej existencie na základe vedeckej pravdy, a že výsledkom tohto prehodnotenia by malo byť ešte intenzívnejšie poznávanie, zabúda pritom na fundamentálny prvok Nietzscheho filozofie, ktorým je spytovanie sa na hodnotu takejto zmeny. Pokiaľ by sme prijali tvrdenie, že budúcnosť je daná a človek ju nemôže zmeniť, za pravdivé, potom by bolo vhodné spýtať sa na hodnotu takejto pravdy. Umožní nám takéto tvrdenie žiť lepšie, na vyššej úrovni, alebo nás postaví do role pasívneho trpiteľa osudu, a spôsobí nám existenciálnu krízu? Prispôsobovanie sa vedeckej pravde by sa nakoniec mohlo stavať proti životu, nakoľko život potrebuje svet, v ktorom je prítomné zdanie, či klam. „*Antagonizmus medzi „pravým svetom“ a svetom možným pre život, na to sa musia skúmať práva pravdy!*“ (Nietzsche, 2014, s. 87). Pavel Kouba (1995) vo svojej filozofickej interpretácii Nietzscheho konštatuje, že vôľa k pravde je iba ďalší typ asketického ideálu, ktorý si nárokuje na absolútnu pravdu. V Nietzscheho prácach je mnoho miest, na ktorých odmieta čokoľvek, čo sa pasuje do role jedinej a absolútnej pravdy, a to vrátane vedeckého poznania. V *Genealogii*

morálky Nietzsche píše: „Existuje len perspektívne videnie, len perspektívne poznanie...“ (Nietzsche 2019, s. 109).²

Záver

Analýzou Nietzscheho textov a sekundárnej literatúry sme dospeli k záveru, že v kontexte kritiky slobodnej vôle skutočne existuje určitá zhoda medzi postojmi Nietzscheho a Sabine Hossenfelderovej. Obaja autori popierajú existenciu slobodnej vôle vo vzťahu ku kauzalite a determinizmu prírodných zákonov. Autori tiež zhodne smerujú svoju kritiku nespravodlivosti trestania človeka, ktoré je odvodené od presvedčenia, že človek je za svoje činy zodpovedný. Hossenfelderovej návrhy na prekonanie života, ktorého zmyslom je viera v slobodnú vôľu sme konfrontovali tým, že sme k nim postavili Nietzscheho kritiku vedy a pravdy. Z nami analyzovaných textov vyplýva, že tieto návrhy sú v rozpore s podstatnými prvkami Nietzscheho filozofie akými sú kritika vôle k pravde a perspektivizmus. V rámci našej práce sa nám tak podarilo dostať do zaujímavej polohy, z ktorej sme overovali, či sú Hossenfelderovej tvrdenia kompatibilné s Nietzscheho filozofiou podobne, ako Hossenfelderová vo svojej práci hodnotí kompatibilitu pojmu slobodná vôľa s aktuálnym poznaním z oblasti fyziky.

Zoznam použitej literatúry

- HOSSENFELDER, S. (2021). *Does Superdeterminism save Quantum Mechanics? Or does it kill free will and destroy science?* [online]. [cit. 2.4.2025] Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=ytyjgIyegDI>
- HOSSENFELDER, S. (2024). *Existenciálna fyzika: Vedecký sprievodca najväčšími otázkami života*. Bratislava: N Press. ISBN 978-80-8230-282-3
- KOUBA, P. (1995)- *Nietzsche. Filosofická interpretace*. Praha: Český spisovatel. ISBN 80-202-0585-3
- NIETZSCHE, F. (2019). *Genealogie morálky*. Praha: Oikoymenh. ISBN 978-80-7298-369-8
- NIETZSCHE, F. (2010). *Lidské, příliš lidské I*. Praha: Oikoymenh. ISBN 978-80-7298-404-6
- NIETZSCHE, F. (1996). *Radostná věda*. Olomouc: Votobia. ISBN 80-7198-080-3
- NIETZSCHE, F. (2021). *Vôľa k moci*. Bratislava: Petrus. ISBN 978-80-89913-64-0
- NIETZSCHE, F. (2014) *Vôľa k moci ako poznanie*. Bratislava: Kalligram. ISBN 978-80-8101-809-1
- SAFRANSKI, R. (2021). *Nietzsche: biografie jeho myšlení*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. ISBN 978-80-7325-533-6

---

² Podobná úvaha sa nachádza aj v jednom z fragmentov zväzku *Vôľa k moci*: „Účel a prostriedok, príčina a účinok...sú výklady (nie faktický stav)“ (Nietzsche 2014, s. 86)

Multidimensionalita pojmu ľudskej dôstojnosti

The Multidimensionality of the Concept of Human Dignity.

Mgr. Denis Dulovics

Abstrakt

Text sa zaoberá pojmom ľudskej dôstojnosti a jeho nejednoznačnosťou, ktorá vyplýva z rôznorodých prístupov k danému pojmu. Autor predstavuje koncepcie ľudskej dôstojnosti v dielach I. Kanta a H. Arendt, ktorých analýzou chce poukázať na rôznorodosť prístupov k danému pojmu. Kant považuje dôstojnosť za neodňateľnú hodnotu človeka, založenú na jeho autonómii ako morálnej bytosti. Naopak, Arendtová argumentuje, že dôstojnosť je viazaná na príslušnosť k spoločnosti/národu a nemožno ju odvodiť výlučne z idealistickej koncepcie slobodnej bytosti. Predložené koncepcie, rovnako ako ďalšie filozofické prístupy k ľudskej dôstojnosti, zdôrazňujú rôzne aspekty tohto pojmu. Text preto obhajuje tézu, že tieto prístupy sa nevyklučujú, ale naopak dopĺňajú. Ĺiadna z koncepcií nepredstavuje nevyhnutnú podmienku priznania dôstojnosti – každá je iba dostačujúca. Tento pluralitný pohľad umožňuje širšie vnímanie ľudskej dôstojnosti a jej uplatnenie na väčšiu časť ľudského druhu. Nejednoznačnosť pojmu ľudskej dôstojnosti neznamenaá jeho nekonzistentnosť, ale skôr flexibilitu, ktorá umožňuje jeho aplikáciu v rôznych kontextoch. Takéto chápanie ponúka dôležité nástroje na riešenie súčasných výziev v oblasti ochrany ľudských práv a posilnenia demokratických hodnôt v pluralitných spoločnostiach.

Kľúčové slová: autonómia, ľudská dôstojnosť, ľudské práva, morálka, spoločnosť

Abstract

The text explores the concept of human dignity and its ambiguity, which arises from the diverse approaches to this notion. The author presents conceptions of human dignity in the works of I. Kant and H. Arendt, analyzing them to highlight the diversity of perspectives on this concept. Kant considers dignity an inalienable value of human being, based on their autonomy as a moral entity. In contrast, Arendt argues that dignity is tied to membership in a society or nation and cannot be derived solely from an idealistic conception of a free being. The presented conceptions, along with other philosophical approaches to human dignity, emphasize different aspects of this notion. Therefore, the text defends the thesis that these approaches do not mutually exclude each other but rather complement one another. No single

conception represents a necessary condition for recognizing dignity—each is merely sufficient. This pluralistic perspective enables a broader understanding of human dignity and extends its application to a larger portion of the human species. The ambiguity of the concept of human dignity does not indicate its inconsistency but rather its flexibility, allowing for its application in various contexts. Such an understanding provides important tools for addressing contemporary challenges related to the protection of human rights and the strengthening of democratic values in pluralistic societies.

Key words: autonomy, human dignity, human rights, morality, society

Kontaktné údaje

Mgr. Denis Dulovics

Katedra filozofie, Filozofická fakulta

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

denis.dulovics@umb.sk

Úvod

Pojem ľudskej dôstojnosti¹ prechádzal v priebehu dejín rôznymi významovými posunmi. Na základe toho má pojem množstvo dimenzií, ktoré až spolu tvoria komplexnú ideu toho, čo znamená byť nositeľom ľudskej dôstojnosti.

Aj keď hovoríme o tom, že pojem dôstojnosti je možné vyextrahovať z filozofickej spisby každého historického obdobia, tak skutočnú renesanciu a rovnako aj istú mieru naliehavosti využívania daného pojmu je možné badať po skončení druhej svetovej vojny. Vo „Všeobecnej deklarácii ľudských práv“ prijatej v roku 1948 môžeme vidieť, že je kladený dôraz na ľudskú dôstojnosť. Explicitne v texte „Všeobecnej deklarácie ľudských práv“ je táto skutočnosť reflektovaná nasledovne: „uznanie vrodenej dôstojnosti a rovnakých neodňateľných práv všetkých členov ľudskej rodiny je základom slobody, spravodlivosti a mieru na svete“ (cit. podľa Palenčár, 2017, s. 8). Dokonca v neskôr písaných dokumentoch sa hovorí o tom, že ľudská dôstojnosť je základom ľudských práv. Tým sa ľudská dôstojnosť stala aj politicko-právnou otázkou, vďaka ukotvenosti v pozitívno-právných dokumentoch. Táto dimenzia je, ale, len jedna z mnohých. Ľudskú dôstojnosť je potrebné reflektovať aj z etického hľadiska a hľadať aj jej ontologickú bázu.

V predkladanom texte sa zameriame na dva prístupy k pojmu ľudskej dôstojnosti. Konkrétne na koncepcie I. Kanta a H. Arendt. Na tomto základe chceme poskytnúť obhajobu ľudskej dôstojnosti ako relevantného pojmu. Táto potreba vychádza z viacerých kritik, ktoré súvisia s používaním pojmu. Palenčár tieto kritiky opisuje nasledovne: „Pojem ľudskej dôstojnosti je interpretovaný nejednoznačne a je dokonca odmietaný kvôli jeho neurčitosti a vágnosti“ (2017, s. 9). Sme toho názoru, že táto neurčitosť a vágnosť vyplýva z pokusov o jednostrannú definíciu dôstojnosti, buď už z pozície právnej filozofie, etiky alebo ontológie. Ak k nej pristupujeme takým spôsobom, tak sa nám musí javiť ako neurčitá. Na rovnakú skutočnosť ako Palenčár vo svojom texte poukazuje aj Macklin, ktorý píše: „Samotný pojem ľudskej dôstojnosti je neužitočný, a že nemá vlastný empirický obsah, v konečnom dôsledku potom neznamena nič viac, než úctu k osobe alebo jej autonómii“ (Macklin, 2003, s. 1419). Aj keď Macklin stále hovorí o neužitočnosti pojmu, tak v konečnom dôsledku sa tu ukazuje

---

¹ V celom texte používame pojem dôstojnosť alebo ľudská dôstojnosť ako zameniteľné. Túto skutočnosť uvádzame, kvôli rozličným typom dôstojnosti, a významovému posunu, ku ktorému môže dochádzať. Ako uvádza napr. Foltin: „[Je potrebné] odlišiť ľudskú dôstojnosť ako základný faktor ľudskej existencie od osobnej dôstojnosti, ktorá sa zvyčajne spája s istým sociálnym postavením. Vzhľadom na sociálny rozmer osobnej dôstojnosti je jej povaha mnohokrát sociálne podmienená a zároveň variabilná, zatiaľ čo ľudská dôstojnosť je nezávislá od sociálnych faktorov“ (2021, s.52).

najzákladnejší aspekt ľudskej dôstojnosti, a to je preukázanie úcty k osobe/človeku². Tým pádom je pojem ľudskej dôstojnosti relevantný pre praktickú rovinu, a zároveň poukazuje na istú hodnotu človeka, ktorú si každý jednotlivec (ak je toho schopný) uvedomuje.

Pojmové vymedzenie ľudskej dôstojnosti

Pre jasnejšie pochopenie jednotlivých dimenzií, chceme poskytnúť isté „všeobecné“ definície, aj keď je nutné poznamenať, že tieto „všeobecné definície“, neobsiahnu, a zrejme ani nemôžu obsiahnuť všetky roviny pojmu. Príkladom je definícia Palenčára, ktorý rozumie dôstojnosti nasledovne: „Dôstojnosťou v maximálne všeobecnom a abstraktnom zmysle budeme rozumieť istú hodnotu, ktorú nejaká entita má alebo je jej pripisovaná. V našom každodennom jazyku sa tou entitou obyčajne nechápe niečo mimo ľudske, čím sa naznačuje, že veci *síce* majú hodnotu, ale iba človek má takú hodnotu, ktorú označujeme ako dôstojnosť“ (2017, s. 10). Ďalšia definícia ľudskej dôstojnosti znie: „Ľudská dôstojnosť vyjadruje predstavy o hodnote každého človeka ako slobodnej, svojprávnej a autonómnej ľudskej bytosti. Vedomie dôstojnosti je črtou komplexnej, integrovanej bytosti, ktorá je jednotou presahujúcou súhrn biologických, psycho-sociálnych a duchovných dimenzií“ (Šlosiar, 2017, s. 55). Prvá definícia, nám hovorí o ľudskej dôstojnosti ako o hodnote, ktorá prislúcha človeku buď ako pripisovaná vlastnosť, alebo intrinzická vlastnosť čisto na základe toho, že je členom ľudského rodu. Druhá definícia, ktorá je v podstate „kantovskou“ definíciou nám hovorí o schopnostiach, ktoré musí ľudská bytosť mať, aby sme jej prisúdili dôstojnosť ako členovi ľudskej spoločnosti, a zároveň, aby ona sama bola schopná chápať svoju dôstojnosť. Takýmto spôsobom sa, ale, počet adresátov/nositeľov ľudskej dôstojnosti obmedzil.

Keďže poukazujeme na mnohoznačnosť pojmu a rozdielnosti medzi adresátom a nositeľom ľudskej dôstojnosti, chceme v predloženej časti spraviť dištinkciu medzi intrinsickou (vnútornou) a extrinzickou (vonkajšou) dôstojnosťou. Intrinsickou rozumíme „dôstojnosť, ktorá je vnútornou a esenciálnou charakteristikou ľudského rodu, a tak aj inherentnou „vlastnosťou“ každého človeka natoľko, nakoľko je človek. Človek ju má stále, nemennú a v rovnakom stupni“ (Palenčár, 2017, s. 15). Na druhej strane máme extrinzickú ľudskú dôstojnosť „ktorá je vzhľadom k človeku jeho vonkajšou, náhodnou

---

² Pojem ľudskej dôstojnosti v predkladanom texte budeme spájať s termínom „človek“ a nie „osoba“. Vychádzame totiž z predpokladu, že „každý človek nie je osobou, napr. embryá, dojčatá, osoby s mentálnym postihnutím [totiž] nie sú subjekty sebarefektujúce vlastný život“ (Sedová, 2018, s. 323). Používaním termínu osoba by sme totiž zúžili okruh adresátov/nositeľov ľudskej dôstojnosti.

charakteristikou, človek ju môže stratiť i získať ... je premenlivá v závislosti od okolností“ (Palenčár, 2017, s. 15).

Sme toho názoru, že o ľudskej dôstojnosti je potrebné uvažovať len v kontexte nositeľa ľudskej dôstojnosti. Preto by sme sa mali odkloniť od daného delenia a povedať, že človek má vnútornú hodnotu, ktorej je neustálym nositeľom a nemôže mu byť iba prisúdená. To, že sa isté spoločenstvo alebo ľudstvo nespráva v súlade s danou dôstojnosťou neznamena, že ju stráca alebo by mohla byť odobratá. Priznanie alebo uvažovanie o vonkajšej dôstojnosti nie je uznaním dôstojnosti človeka, len morálna povinnosť správať sa k človeku v súlade s jeho vnútornou dôstojnosťou. Tu sa nám dokonca potvrdzuje dôležitosť pojmu, pretože morálna povinnosť a vôbec aj pozitívno-právne ukotvenie ochrany ľudskej dôstojnosti by nebolo možné, kebyže samotná ľudská dôstojnosť nepredstavuje hodnotu samu o sebe. Tým, že máme túto hodnotu, môžeme následne hodnotiť či v rámci spoločenskej interakcie došlo k správaniu, ktoré je alebo nie je v súlade s ľudskou dôstojnosťou.

Prístup I. Kanta k pojmu ľudskej dôstojnosti

Kantova etika je postavená na predpoklade, že človek ako racionálna bytosť koná podľa morálnych princípov, ktoré si sám stanovil, prostredníctvom svojho rozumu ako autonómna bytosť. Na autonómnosti stavia svoje chápanie dôstojnosti, keď píše: „Autonómia je základom ľudskej dôstojnosti a každej rozumnej prirodzenosti“ (Kant, 2014, s. 55). Tým pádom predstavuje autonómia základ ľudskej dôstojnosti. Stachoň tento aspekt Kantovej koncepcie reflektuje nasledujúco: „Rozum ma konštitutívny charakter pre status človeka ako osoby, ako nositeľa dôstojnosti a predmetu úcty“ (2014, s. 50). Ak uvažujeme o Kantovom prístupe takýmto spôsobom, tak značne zmenšíme množinu ľudí, ktorých je možné pokladať za nositeľov dôstojnosti, pretože už nehovoríme o dôstojnosti u človeka, ale u osoby.

Aspektom, ktorý je dôležitý pri pochopení dôstojnosti u Kanta je intrinzičná povaha pojmu. Kedy za prvé dochádza k uvedomeniu si vlastnej dôstojnosti. A za druhé priznanie intrinzičkej dôstojnosti iným, nemôžeme činiť bez toho, aby sme si boli vedomí svojej dôstojnosti. Na daný aspekt poukazuje aj E. Tougenhat, ktorý hovorí, že „úcta a dôstojnosť sú pre Kanta korelát“ (Tougenhat, 2004, s. 280), čo podľa nášho názoru úzko súvisí s jeho princípom humanity, ktorého znenie je: „Konaj tak, aby si ľudstvo tak vo svojej osobe, ako aj v osobe každého druhého používal vždy zároveň ako účel, a nikdy nie ako prostriedok“ (Kant, 2014, s. 48). Práve vďaka nemu a cez rozumovú činnosť vieme pochopiť našu intrinzičnú

dôstojnosť a na danom základe ju dokážeme uznať aj v každom jedincovi, na základe všeobecne platného morálneho pravidla, ku ktorému som sa zaviazal rozumom.

Tretím bodom, ktorý je pri interpretácii dôležitý je vzťah slobody a jednotlivca. Ak slobodu jednotlivca viažeme na autonómiu a z predpokladu autonómie vychádza priznanie dôstojnosti, tak len slobodný jednotlivec môže byť považovaný za dôstojného jedinca. Preto „na tomto základe dôstojnosti spočívajúcej v autonómii sme povinní umožniť realizáciu slobody sebe aj iným, nezávisle od toho, aké následky to môže priniesť pre našu blaženosť“ (Sedová, 2021, s. 325). Tým prepája ľudskú dôstojnosť so slobodou a dochádza k dôležitému uvedomeniu, že zrejme nie je možné uvažovať o dôstojnosti jedinca, bez toho, aby sme mu priznali slobodu. Kantov prístup je tak vo väčšej miere založený na intrinšickom chápaní dôstojnosti, čo ale môže byť problematické v momente, keď potrebujeme mechanizmy na ochranu dôstojnosti.

Problémom, ktorý môže byť spojený s celou koncepciou, je skutočnosť, na ktorú poukázal Röd a súvisí s účelom osoby: „Účelom, ktorý slúži len sám sebe nemôže byť človek ako kauzálne determinovaná prírodná bytosť, ale len ako slobodná rozumná bytosť, ktorá patrí do ríše účelov a je autonómna“ (Röd, 2015, s. 112). Problematickým pre nás je viazanie ľudskej dôstojnosti na autonómiu človeka (osoby). Ak uvažujeme takýmto spôsobom o dôstojnosti, dôstojnosť nemôže byť uznaná u človeka, ktorý zároveň nie je aj členom inteligibilného sveta, čo je problematické, pretože nie každý jedinec, má schopnosť a možnosť byť slobodnou a autonómnou bytosťou. Kritika namierená proti tomuto aspektu je pomerne bežnou a častou, Sedová predstavuje vo svojom príspevku kritiku cez Nussbaumovú. „M. Nussbaumová kritizuje Kantovo rozdelenie individua, na inteligibilnú bytosť čistej vôle a na empirickú bytosť. Toto členenie podľa Nussbaumovej ignoruje fakt, že dôstojnosť je istou vlastnosťou spojenou s animálnosťou“ (Sedová, 2021, s. 328). Rovnako argumentuje aj Palenčár: „Izolovaná požiadavka autonómie totiž vylučuje z práv, vyplývajúcich z intrinšickej ľudskej dôstojnosti celú množinu ľudských bytostí, ktoré z nejakých dôvodov nemôžeme kvalifikovať ako (autonómne) osoby“ (Palenčár, 2017, s. 20). S touto skutočnosťou je možné sa vyrovnávať, alebo obhájiť Kantov prístup spôsobom ako to robí Foltin: „Pripísať Kantovmu konceptu univerzálnej ľudskej dôstojnosti aj akýsi nadindividuálny rozmer ľudskej existencie. To znamená, že jednotlivci s istým deficitom by mohli poukázať na generácie, ktoré im predchádzali. Tak by sa uznanie ich dôstojnosti rovnalo povedomiu o celkovom reťazci bytia, ktorý presahuje individuálne ja“ (Foltin, 2021, s. 52). Týmto prístupom by sme dokázali uznať každému členovi ľudského spoločenstva dôstojnosť, ktorá by ale v tomto prípade

nemohla vychádzať z jeho rozumovej činnosti, a teda uchopenia pojmu dôstojnosti, ale z uznania intrinzičkej dôstojnosti cez príslušnosť k ľudskému spoločenstvu. Toto uznanie, ale môže byť možné len v spoločnosti, kde väčšina rozumie svojej dôstojnosti spôsobom ako ju opisuje Kant. Na základe toho pripíše rovnakú dôstojnosť aj tým, ktorý ju nemôžu získať na základe rozumu.

Na záver tejto časti si dovoľíme konštatovať, že ak je povinnosťou v zmysle kategorického imperatívu si cítiť svoju vlastnú dôstojnosť, a na základe toho si rovnako cítiť aj dôstojnosť každého člena ľudského spoločenstva, tak pokusy o definíciu ľudskej dôstojnosti a jej viazanie sa na inú vlastnosť (a to aj v prípade autonómie jedinca) je vždy snahou o vylúčenie a zneuznanie ľudskej dôstojnosti u časti ľudstva, aj keď sa nemusí jednať o zamýšľaný cieľ. Toto neuznanie alebo popretie dôstojnosti na základe istej definície, ale nemôže človeka pripraviť o dôstojnosť ako intrinzičnú vlastnosť, je to len prostriedok ako sa k istej časti obyvateľstva správať v rozpore s princípom humanity.

Prístup H. Arendt k pojmu ľudskej dôstojnosti

Zatiaľ čo Kant sa sústreďuje na dôstojnosť hlavne ako intrinzičnú vlastnosť jedinca, tak H. Arendt spája dôstojnosť človeka s príslušnosťou k politickej komunite a právu prislúchať k národu. Táto dimenzia dôstojnosti je podstatná preto, lebo poskytuje ochranu ľudskej dôstojnosti, a teda nehovorí nám možno až tak presne čo dôstojnosť je, ale ozrejmuje spôsob akým ju možno chrániť a aké implikácie súvisia s popieraním ľudskej dôstojnosti. Táto problematika je reflektovaná vďaka prínosu H. Arendt u viacerých autorov, ktorí sa s ňou stotožňujú. Napríklad Liessman píše, že „dôstojnosť človeka je nedotknuteľná. Rešpektovať a chrániť ju je povinnosťou každej štátnej moci“ (Liessman, 2010, s. 70). Tak môžeme hneď v úvode uvažovať o tom, že v zmysle Arendtovej prístupu je vlastnosť „byť občanom“ spôsobom ako si zabezpečiť a presadzovať svoju ľudskú dôstojnosť: „podľa Arendovej je zmyslom pojmu ľudská dôstojnosť sformulovanie práva mať práva, a to vysvetľuje, prečo sa tento pojem od skúsenosti s totalitárnou druhovou ruptúrou stal základným východiskom uvažovania o ľudských právach“ (Menke, 2017, s. 173). Tento jej základný atribút, nám ukazuje, že jednotlivé ľudské práva, nie sú sami o sebe hodnotou, ale hodnotou je právo mať práva, a toto právo sa stotožňuje s ľudskou dôstojnosťou. „Ukazuje sa, že človek môže stratiť všetky takzvané práva človeka bez toho, aby stratil svoju esenciálnu vlastnosť ako človek, totiž ľudskú dôstojnosť“ (Arendt, 2018, s. 386). Na tento aspekt reflektuje Menke, ktorý píše, že „mať ľudskú dôstojnosť znamená mať oprávnený nárok na

existenciu ako osoba s ľudskými právami, ktoré musí konkrétny politický systém bezpodmienečne rešpektovať a chrániť“ (Menke, 2017, s. 171). Čo je pre nás, ale, problematické prijať, je viazanie ľudskej dôstojnosti k stavu občianstva. Ak je ľudská dôstojnosť viazaná na príslušnosť k spoločnosti nemôžeme o nej hovoriť mimo spoločnosti, alebo mimo rámca civilizácie. Aj keď Arendtová sa pokúšala argumentovať, že ľudské práva a ľudská dôstojnosť by „mali zostať platné a skutočné, aj keby na zemi existovala len jediná ľudská bytosť“ (Arendt, 2018, s. 386). Čo ale podľa nás v jej koncepcii nemôže fungovať, ak viaže aj ľudské práva na historickú skúsenosť. Zároveň upriamila veľkú pozornosť na moment straty ľudských práv. „Paradoxom straty ľudských práv je, že táto strata je v súlade s okamihom, keď sa osoba stáva ľudskou bytosťou všeobecne – bez povolenia, bez občianstva, bez názoru – bytosťou reprezentujúcou jedine vlastnú, absolútne jedinečnú individualitu, ktorá sa nemôže prejaviť v rámci sveta ani na tento svet pôsobiť, a preto stráca všetok význam“ (Arendt, 2018, s. 391). V tom momente by človek mal stratiť svoju dôstojnosť, ale ani v tomto momente o ňu nemôže prísť ako o intrinzickú vlastnosť, to že sa voči nemu nesprávajú v súlade s jeho dôstojnosťou, nám nepovie nič o tom, či ňou oplýva alebo nie. Povie nám to iba o nemorálnom správaní jednotlivca, ktorý koná v rozpore s dôstojnosťou človeka.

Problémom, ktorý môžeme vidieť je to, že Arendtová sa pri chápaní ľudskej dôstojnosti odvoláva len na historickú skúsenosť a na základe toho hovorí o nevyhnutnosti zakotvenia toho, aby každý jedinec mal práva, týmto spôsobom je síce možné zabezpečiť ochranu jednotlivých práv, ale nie je možné zabezpečiť ochranu ľudskej dôstojnosti ako hodnoty, ktorá stojí nad jednotlivými právami. Takto jej prístup síce povie, že je nevyhnutné zabezpečiť rovnosť a ochranu, ale nepovie čoho, preto môžeme povedať, že takéto chápanie ľudskej dôstojnosti je nedostatočné a je potrebné ho považovať len za súčasť celku, kedy priznanie práv zabezpečujúcich ochranu ľudskej dôstojnosti je len dostačujúcou podmienkou uznania ľudskej dôstojnosti a nie nevyhnutnou.

O ľudskej dôstojnosti sa v praxi uvažuje ako o fundamente ľudských práv. Tu môžeme vidieť dôležitú rovinu, a teda, že samotná ľudská dôstojnosť je chránená právami. A ak o ľudskej dôstojnosti hovoríme ako o fundamente ľudských práv je tomu tak preto, lebo práve ľudská dôstojnosť si zaslúži ochranu, ktorá je jej cez tieto práva garantovaná. Z nášho pohľadu by nebolo prospešné vtesnanie pojmu ľudskej dôstojnosti za ľudské práva alebo aj úplne nahradenie pojmu ľudskej dôstojnosti len ľudskými právami, ktoré je možné viac menej presne vymedziť a pozitívno-právne ukotviť v rozličných predpisoch. Dovolíme si totiž tvrdiť,

že ľudské práva chránia istú hodnotu (teda ľudskú dôstojnosť), ale samotné ľudské práva nie sú hodnotu sami o sebe.

Záver

Kvôli obmedzenému priestoru sme sa nemohli plne venovať rôznym spôsobom uchopenia pojmu dôstojnosti. Analýzou predkladaných prístupov sme chceli ilustrovať, že pojem ľudskej dôstojnosti má mnoho dimenzií, ktoré na seba reflektujú a dopĺňajú sa. Na základe toho nemôžeme hovoriť o tom, že mnohoznačnosť pojmu je argumentom pre jeho elimináciu. Táto mnohoznačnosť nám skôr poskytuje možnosť, ako uvažovať o človeku a ako zabezpečiť čo najväčšie uznanie človeka v spoločenskej interakcii. Kým ľudské práva, aj keď im priznávame univerzalitu, sú pozitívno-právnym vyjadrením ochrany aspektov ľudského života, tak samotná ľudská dôstojnosť je svojim obsahom nad nimi a poskytuje istý základ, ktorý je možné ochraňovať cez ochranu jednotlivých ľudských práv. Mnohoznačnosť pojmu potom nie je problémom pri jeho aplikácii v praxi. Cieľom človeka by malo byť hľadať také zdôvodnenie ľudskej dôstojnosti, ktoré je najvhodnejšie pre danú spoločenskú interakciu. Každý človek síce v tom zmysle má dôstojnosť ako intrinzickú vlastnosť. A dôstojnosť môže byť definovaná rozličnými spôsobmi, otázka dôstojnosti sa, ale stáva najdôležitejšou v momente, keď človek na základe povinnosti koná tak, aby ctil dôstojnosť druhého človeka.

Zoznam použitej literatúry

- ARENDE, H. 2018. *Pôvod totalitarizmu I – III*. Bratislava: Premedia, 2018. 615 s. ISBN 978-80-8159-618-6.
- FOLTIN, M. 2021. Morálno-normatívne zdôvodnenie ľudských práv. In: *Filozofia*, roč. 76, č. 1, s. 46-57. ISSN 2685-7061.
- KANT, I. 2014. *Základy metafyziky mravů*. Praha: Oikoymenh, 2014. 103 s. ISBN 978-80-7298-501-2.
- LIESSMANN, P. 2010. *Hodnota človeka: Filosoficko-politické eseje*. Praha: VIZE 97. 145 s. ISBN 978-80-903759-7-0.
- MACKLIN, R. 2003. *Dignity is a useless concept*. In: *BMJ* 327(7429), 1419–1420. [Online]. Dostupné na: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC300789/pdf/32701419.pdf> [cit. 28. 2. 2025].

- MENKE, CH. 2017. Ľudská dôstojnosť. In: POLLMAN, A. – LOHMANN, G. (eds.). *Ľudské práva*. Bratislava : Kaligram, 2017, s. 170 – 177. ISBN 978-80-8101-960-9.
- PALENČÁR, M. 2017. Niekoľko poznámok k pojmu ľudskej dôstojnosti. In: DANCÁK, P., ŠOLTÉS, R. (ed.). 2017. *Disputationes Quodlibetales XX. Dôstojnosť človeka a jeho budúcnosť*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. s. 7 – 19. ISBN 978-80-555-1755-9.
- RÖD, W. 2015. *Německá klasická filosofie I. – Od Kanta k Schopenhauerovi*. Praha: Oikoymenh, 2015. 351 s. ISBN 978-80-7298-200-4.
- SEDOVÁ, T. 2018. Jánusovská tvár ľudských práv: medzi ľudskou dôstojnosťou a právom mať práva. Na margo troch kníh o problematike ľudských práv. In: *Filozofia*, roč. 73, č. 4, s. 318-328. ISSN 2685-7061.
- SEDOVÁ, T. 2021. Fenomén ľudskej dôstojnosti, jej pojem a vzťah k ľudským právam. In: *Filozofia*, roč. 76, č. 5, s. 317-332. ISSN 2685-7061.
- STACHOŇ, M. 2014. Kant a sociálne aspekty ľudskej dôstojnosti. In: BELÁS, L., ZÁKUTNÁ, S. (ed.). 2014. *II. kantovský vedecký zborník*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove, 2014. 122 s. ISBN 978-80-555-1132-0.
- ŠLOSIAR, J. 2017. Ľudská dôstojnosť v koexistencii kultúr. In: DANCÁK, P., ŠOLTÉS, R. (ed.). 2017. *Disputationes Quodlibetales XX. Dôstojnosť človeka a jeho budúcnosť*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. s. 52 – 61. ISBN 978-80-555-1755-9.
- TOUGENDHAT, E. 2004. *Přednášky o etice*. Praha: Oikoymenh, 2004. 311 s. ISBN 80-7298-086-6.

Fenomén ľudskej dôstojnosti z pohľadu kontraktualistických teórií novoveku

The phenomenon of human dignity from the perspective of contractualist theories in early modern philosophy

Mgr. Katarína Brisudová

Abstrakt:

Fenomén ľudskej dôstojnosti sprevádza dejiny európskej kultúry a civilizácie už celé stáročia. Vplyvom historických udalostí a dôsledkov 20. storočia sa po druhej svetovej vojne, v roku 1948 sformovala Všeobecná deklarácia ľudských práv, ktorá ľudskú dôstojnosť postavila na piedestál ako základ slobody. V tejto súvislosti, v kontexte kontraktualistických teórií Thomasa Hobbesa a Johna Locka, nachádzame odlišné, no komplementárne pohľady na ľudskú dôstojnosť. Zatiaľ čo Hobbes chápe dôstojnosť ako spoločenské uznanie, ktoré možno získať v prostredí občiansko-politickej spoločnosti, Locke naopak vidí dôstojnosť ako niečo, čo pramení z prirodzených práv a individuálnej slobody. Táto rozdielnosť pohľadov ukazuje na napätie medzi kolektívnymi záujmami spoločnosti a individuálnymi požiadavkami jednotlivca. Ukazuje sa, že kým Hobbesovo chápanie legitimizuje moc štátu ako nástroj na zabezpečenie poriadku, Locke nám pripomína, že moc má svoje hranice; ktoré vyplývajú z dôstojnosti a práv jednotlivca. Tento príspevok nás vedie k zásadnej otázke, či je možné ľudskú dôstojnosť posilniť zvýšením autority, alebo by to mala byť okrem iného hranica, ktorá takejto moci zamedzuje naplno sa prejaviť. Súčasnou optikou nie je ľudská dôstojnosť len akýmsi dedičstvom minulosti, ale aj nevyhnutným a kľúčovým ukazovateľom pri súčasných výzvach pre demokratické štáty.

Kľúčové slová: ľudská dôstojnosť, Locke, kontraktualizmus, prirodzené práva, Hobbes

Abstract

The phenomenon of human dignity has accompanied the history of European culture and civilization for centuries. Influenced by the historical events and consequences of the 20th century, the Universal Declaration of Human Rights was formulated after World War II in 1948, placing human dignity on a pedestal as the foundation of freedom. In this context, within the framework of the contractualist theories of Thomas Hobbes and John Locke, we find differing yet complementary perspectives on human dignity. While Hobbes perceives dignity as a form of social recognition that can be acquired within a civil-political society, Locke, on the other hand, views dignity as something rooted in natural rights and individual freedom. This divergence in perspectives highlights the tension between the collective interests of society and the individual demands of its members. It becomes evident that while Hobbes' understanding legitimizes the

power of the state as a tool for maintaining order, Locke reminds us that power has its limits, derived from the dignity and rights of the individual. This discussion leads us to a fundamental question: can human dignity be strengthened by increasing authority, or should it instead serve as a boundary that prevents such power from fully manifesting. From a contemporary perspective, human dignity is not merely a legacy of the past but also a crucial and indispensable indicator in addressing the current challenges faced by democratic states.

Keywords: human dignity, Locke, contractualism, natural rights, Hobbes

Kontaktné údaje:

Mgr. Katarína Brisudová

odbor filozofia

Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica

katarina.brisudova@student.umb.sk

Úvodom

Interpretácia ľudskej dôstojnosti predstavuje vo filozofii a takisto aj v právnej teórii neľahkú úlohu. V dejinách filozofie a spoločenského myslenia sa koncept ľudskej dôstojnosti v priebehu dejín vyvíjal v rôznych filozofických tradíciách, pričom možno rozlíšiť tri základné etapy jeho formovania: antickú, stredovekú a novovekú. Každá reflektovala špecifické chápanie človeka a jeho postavenia v rámci spoločnosti a zároveň sa odlišovali aj zdroje, z ktorých dôstojnosť vyplývala. Ako uvádza Palenčár, (2017, s. 7) už od grécko-rímskych čias sa stretávame s pokusmi o jej teoretické uchopenie, napríklad už v dielach a myšlienkach mysliteľov ako Cicero, Tomáš Akvinský, Giovanni Pico della Mirandola, Immanuel Kant a ďalších.

V prostredí súčasnej občiansko-politickej spoločnosti nachádza ľudská dôstojnosť svoje ukotvenie v medzinárodných dokumentoch, akým je Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948), ktorá v článku 1 explicitne uznáva, že „všetci ľudia sa rodia slobodní a rovní v dôstojnosti a právach. Sú obdarení rozumom a svedomím a majú sa k sebe správať v duchu bratstva.“

Zdôvodnenie ľudskej dôstojnosti z filozofického pohľadu však nie je bezproblémové, čo sa prejavuje aj v rôznych prístupoch k definovaniu jej normatívneho statusu. Súčasne sa v akademickom priestore objavujú kritické ohlasy upozorňujúce na interpretačnú nejednoznačnosť a neurčitost' samotného pojmu dôstojnosti. Niektorí autori dokonca argumentujú, že ide o príliš vágny koncept, ktorý je v právnom či bioetickom diskurze problematicky aplikovateľný.

Ako upozorňuje Tatiana Sedová (2021, s. 317), súčasná vedecká reflexia v tejto oblasti neponúka jednotnú terminologickú bázu, čo vedie k nekoordinovaným prístupom naprieč jednotlivými vednými disciplínami. V právnej, filozofickej, bioetickej či politickej literatúre sa stretávame s rôznorodými výkladmi; niektoré smery považujú dôstojnosť za základnú hodnotu, z ktorej sú odvodené ľudské práva, iné ju naopak vnímajú ako jedno zo základných práv samo osebe (Palenčár, 2017, s. 12 – 13).

Ďalej Sedová (2021, s. 319) zdôrazňuje, že termín ľudskej dôstojnosti je v súčasnosti výrazne prítomný najmä v politických diskurzoch, pričom sa častokrát používa pomocou frazeologických spojení (napr. „dôstojný život“, „dôstojné správanie“, „dôstojné súdne konanie“, „dôstojné umieranie“, „dôstojná smrť“, „dôstojná reprezentácia“ a pod.), ktoré však skôr signalizujú neurčitost' tohto pojmu. Pričom taktiež hovorí o skutočnosti, ktorá sa manifestuje aj v tom, že pojem ľudskej dôstojnosti sa používa na legitimizáciu radikálne protichodných postojov vo výbušných politických témach súčasnosti, ktoré polarizujú spoločnosť (Sedová, 2021, s. 319).

Problematika týkajúca sa fenoménu ľudskej dôstojnosti sa v kontexte novovekej politickej filozofie dostáva do popredia prostredníctvom teórií spoločenskej zmluvy. Autorkiným

cieľom je v predkladanom príspevku poukázať na to, ako pojem ľudskej dôstojnosti (hoci často nevyslovený) vystupuje v teóriách spoločenskej zmluvy, t.j. kontraktualizmu, v období klasického novoveku, konkrétne u Thomasa Hobbesa a Johna Locka. Títo filozofi, ktorí patria medzi najvplyvnejších politických mysliteľov, vo svojich dielach *Leviatan* (Hobbes) a *Dve rozpravy o vláde* (Locke) kalkulujú s istými rovnakými premennými, ktoré majú chronologickú postupnosť: *prirodzený stav* (state of nature), *prirodzené právo* (*ius naturale*) a *prirodzený zákon* (*lex naturalis*), smerujúc až k vzniku občianskej a politickej spoločnosti prostredníctvom uzatvorenia spoločenskej zmluvy.

Filozofický koncept „state of nature“ má v týchto kontraktualistických teóriách Hobbesa a Locka viaceré motivačných a spoločných črt, keďže vychádzajú z identických východiskových pozícií, a to konkrétne z potreby zabezpečiť ochranu života a vymaniť sa zo stavu neistoty a nebezpečia. Zároveň je to však aj jediný a posledný bod, v ktorom sa obaja filozofi zhodujú. Slovanami Jakuba Šveca (2025, s.13): „Spravidla ide o fikciu predspoločenského stavu, v ktorej sa jednotlivci snažia prežiť a zároveň vymyslieť spôsob, akým zlepšiť svoju pozíciu v danom stave“. Inými slovami prirodzený stav slúžil ako myšlienkový experiment v ktorom sa filozofi pýtali, aký by bol život ľudí bez štátu a zákonov, a čo by ich motivovalo vzdať sa časti osobnej slobody v prospech organizovanej občianskej a politickej spoločnosti.

V nasledujúcich častiach sa preto zameriame na stručné a základné objasnenie kľúčových terminus technicus, ktoré tvoria základ týchto kontraktualistických teórií.

Kontraktualistické teórie Thomasa Hobbesa a Johna Locka⁵

Obaja filozofi vo svojich teóriách spoločenskej zmluvy ponúkajú odlišné pohľady na to, akú hodnotu a práva má jednotlivec vo vzťahu k štátu a do akej miery štátna autorita má zabezpečovať alebo obmedzovať práva a slobodu jednotlivcov.

Prirodzený stav Hobbes opisuje v diele *Leviatan* ako priestor absolútnej slobody, v ktorom každý človek disponuje právom konať podľa vlastného uváženia s cieľom zachovať svoj život. V tomto predspoločenskom stave neexistuje istá autorita, ktorá by jedincom zabezpečila spravodlivosť alebo ochranu práv, výsledkom čoho je: „stav, ktorému sa hovorí vojna, a je to vojna všetkých proti všetkým“⁶ (Hobbes, 2015, s. 89).

Každé individuum má podľa *ius naturale*, teda prirodzeného práva možnosť využiť akékoľvek prostriedky na ochranu svojho života, pretože: „Je (to – pozn. autora) sloboda každého človeka uplatňovať svoju moc, ako sám chce, k zachovaniu svojej vlastnej prirodzenosti,

---

⁵ Tu je dôležité mať na zreteli historický kontext, ktorý predchádzal a následne sprevádzal vznik týchto diskutovaných kontraktualistických teórií, pozri preto tiež: ŠVEC, J. 2024. *K filozofickej reinterpretácii raného liberalizmu*. Žilina: EDIS, vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline, s. 30-33, s.62 ISBN 978-80-554-2087-5

⁶ Inými slovami v prirodzenom stave reprezentovanom Hobbesom má každý jedinec právo na všetko, teda aj vziať druhému život, ak to jedinec pokladá za nevyhnutné pre vlastné prežitie. Dôsledkom vymenenia sa z tohto stavu je, že nikto si nemôže byť ničím istý, pretože každý jedinec čelí permanentnému ohrozeniu.

to znamená svojho vlastného života, a teda k tomu, aby robil čokoľvek, čo podľa vlastného úsudku a rozumu bude považovať za najvhodnejší prostriedok k tomuto cieľu“ (Hobbes, 2015, s. 91). Ako uvádza Švec (2020, s. 342), takémuto spôsobu konania má predchádzať princíp prirodzeného zákona (*lex naturalis*). Tento prirodzený zákon je rozumom rozpoznateľný princíp, ktorý jednotlivcovi ukladá povinnosť zdržať sa činov vedúcich k deštrukcii vlastného života alebo k strate prostriedkov nevyhnutných na jeho zachovanie, de facto: „Je (to – pozn. autora) predpis alebo všeobecné pravidlo objavené rozumom, ktoré človeku zakazuje konať to, čo ničí jeho život alebo ho zbavuje prostriedkov nevyhnutných na jeho zachovanie“ (Hobbes, 2015, s. 91). Definícia tohto stavu prirodzeného: „vzdvihuje povinnosť zachovať predovšetkým vlastný život a hľadať všetky spôsoby prežitia, a to aj na úkor iných“ (Švec, 2024, s. 47).

V reakcii na túto bezútešnú situáciu filozof navrhuje riešenie v podobe konceptu spoločenskej zmluvy, prostredníctvom ktorej sa jednotlivci vzájomne vzdávajú prirodzených práv v prospech jedného suveréna, ktorého metaforicky označuje ako Leviatana, ktorý disponuje obrovskou mocou, ktorú spoločnosť vytvorila dohodou s cieľom zabezpečiť poriadok a ochranu pred ničivými sklonmi jednotlivcov.

Narozdiel od Hobbesa, Locke, prezentuje optimistickejší pohľad na prirodzený stav. Podľa Lockovej predstavy nemusí nevyhnutne prirodzený stav znamenať vojnu všetkých proti všetkým; naopak je to stav absolútnej slobody a rovnosti kde sa ľudia, rozhodujú sami za seba, bez potreby získania súhlasu niekoho iného. V II. kapitole *o stave prirodzenom* v diele *Dve rozpravy o vláde* tento predspoločenský, resp. predpolitický stav opisuje nasledovne: „Je to stav dokonalej slobody riadiť svoje konanie a nakladať so svojím majetkom a so svojou osobou tak, ako uzná (jednotlivec – pozn. autora) za vhodné, v medziach prirodzeného zákona, bez toho, aby žiadal povolenie od iného, alebo aby jeho konanie záviselo od vôle kohokoľvek iného“ (Locke, 1992, s. 30).

V tomto stave, ako uvádza V. Manda (2013, s. 239) má individuum kráľovskú pozíciu v ktorej sa ocitá ako produkt jediného stvoriteľa vlastníka všetkého a to všemohúceho Boha, kde rozhoduje o sebe na základe rozumu. Podobne ako u Hobbesa, tak aj u Locka má stav prirodzený: „zákon prirodzený, pre svoje riadenie, ktorý zaväzuje každého a rozum, ktorým je tento zákon, učí celé ľudstvo (...), že všetci sú si rovní a nezávislí, nikto nemá poškodzovať druhého v jeho živote, zdraví, slobode a majetku“ (Locke, 1992, s. 32). Inými slovami filozof vychádza z predpokladu, že základom prirodzeného zákona, na ktorom spočíva prirodzený stav, je rozum. Práve ten slúži ako prostriedok, prostredníctvom ktorého je prirodzené právo jednotlivcom prístupné a zrozumiteľné, ktoré je zakorenené v samotnej ľudskej prirodzenosti a racionálnej schopnosti rozlišovať dobro od zla, správne od nesprávneho. Prirodzené právo je teda univerzálnym právom. Z tohto prirodzeného zákona následne vyplývajú základné práva jednotlivca v prirodzenom stave, a to: právo na život, slobodu a súkromné vlastníctvo.

V tomto kontexte sa prirodzene vynára otázka, prečo je vôbec v tomto stave potrebná existencia vlády, keď už samotný prirodzený zákon poskytuje jednotlivcom morálne smerovanie ich konania. Locke upozorňuje a poukazuje na problematickosť samotného presadzovania tohto zákona. V stave prirodzenom neexistuje spoločenský mechanizmus, ktorý by zabezpečil nestranné a jednotné presadzovanie prirodzeného zákona. Hoci každý jednotlivec má právo posudzovať a trestať porušenia tohto zákona, v praxi to vedie ku konfliktom a nestabilite. Každý má totiž moc súdiť ostatných na základe svojho vlastného presvedčenia, čo nevyhnutne vedie k sporom a nedorozumeniam. To znamená, že každý jednotlivec má svoj vlastný výklad hraníc *lex naturalis* (Švec, 2024, s.78). S cieľom zaistiť vlastnú bezpečnosť a predovšetkým ochranu svojho majetku vstupujú jednotlivci do vzájomnej dohody, prostredníctvom ktorej zakladajú občiansku spoločnosť. Jednotlivci pred samotným uzavretím spoločenskej zmluvy prechádzajú zo stavu predspoločenského do stavu spoločenského, čím dochádza k vzniku občiansko-politickej spoločnosti, tzn. štátu. Ideálny štát má v Lockovej filozofii formu a podobu obmedzenej vlády (Palenčár, 2000, s. 11). Z tohto dôvodu Locke zdôrazňuje potrebu všeobecného súhlasu nie ako základu morálnych noriem, ale ako nevyhnutného predpokladu pre ich efektívne uplatňovanie. Založenie občianskej vlády považuje za najvhodnejší prostriedok na prekonanie nedostatkov prirodzeného stavu. Táto vláda má poskytovať nielen nestranné riešenie sporov, ale aj záruku a garanciu ochrany základných práv, ktoré sú odvodené z dôstojnosti a prirodzenej hodnoty každého jednotlivca. De facto, ako uvádzajú autori Laukötter a Siep (2017, s. 34): „Štát sa nechápe ako zabezpečovateľ mieru, ale aj ako garant ľudských práv svojich občanov (...) ak nedodrží svoje povinnosti a ak tým poruší ľudské práva svojich občanov, majú občania právo na odpor“. Rovnako tak ako uvádza J. Švec (2024, s.77): „predovšetkým kvôli ochrane, zachovaniu a rozširovaniu súkromného vlastníctva“.

V tomto bode môžeme vidieť zásadný rozdiel medzi Hobbesom a Lockom. Zatiaľ čo Hobbesov koncept spoločenskej zmluvy predpokladá úplné odovzdanie práv suverénovi, Lockov kontraktualizmus spočíva v čiastočnom delegovaní právomocí, konkrétne práva trestať a práva na odpor. Z uvedeného vyplýva, že obaja ponúkajú odlišné pohľady na to akú hodnotu a práva ma jednotlivec vo vzťahu k štátu a do akej miery štátna autorita zabezpečuje alebo obmedzuje ľudskú dôstojnosť. Jedinec v Lockovej teórii má od prirodzenosti vrodenu hodnotu a práva, ktoré ostatní majú povinnosť rešpektovať, čo môžeme interpretovať aj ako určitý prejav uznania dôstojnosti⁷ a hodnoty jednotlivca. V *Leviatanovi* sa v X. kapitole: *O moci, hodnote, dôstojnosti, úcte a vhodnosti* Hobbes vyjadruje týmto spôsobom: „verejná hodnota človeka, je hodnota, ktorú mu prisudzuje štát, nazýva sa ako dôstojnosť“ (Hobbes, 2015, s.64), v jeho chápaní tým myslí

---

⁷ Locke, podobne ako aj Hobbes, priamo nepoužíva pojem „ľudská dôstojnosť“ v termínoch, aké poznáme dnes v súčasných právnych dokumentoch.

spoločenské uznanie⁸, ktoré jedinec nadobúda až v civilizovanej spoločnosti⁹. To znamená, že je to odvodená hodnota, ktorá je stanovená autoritou a občianskou spoločnosťou. Inými slovami, Hobbes neuznáva vrodenu dostoynosť jednotlivca, tak ako Locke. Z hľadiska týchto teórií môžeme odlišiť dva aspekty dostoynosti, prvý chápeme ako vnútornú hodnotu života, ktorý si zaslúži rešpekt a úctu (John Locke). Druhý aspekt vidí skôr dostoynosť ako hodnotu priznanú spoločenským poriadkom (Thomas Hobbes), teda funkciu určitých právnych a spoločenských rámcov, ktoré určujú, kto a za akých okolností má dostoyné postavenie. Tieto prístupy nemusia byť navzájom v rozpore¹⁰, no kladú dôraz na odlišné zdroje dostoynosti, a to také, že buď pramení z prirodzenosti človeka, alebo je výsledkom spoločenskej dohody, uznania alebo statusu.

Autorita ako garant ľudskej dostoynosti alebo ľudská dostoynosť ako hranica moci štátu?

V dnešných diskusiách o vzťahu medzi štátnou autoritou a ľudskou dostoynosťou sa vynára zásadná otázka, či štátna moc slúži ako garant dostoynosti jednotlivca, alebo či ju môže naopak potláčať. Kontraktualizmus interpretuje štát ako prostriedok na zabezpečenie lepších životných podmienok v porovnaní s predspoločenským stavom. Autorita reprezentovaná suverénom, vládou či zákonmi vstupuje do občianskej a politickej spoločnosti s príslubom ochrany jednotlivca pred hrozbami anarchie a svojvôle.

Z tohto pohľadu môže byť štát vnímaný ako garant ľudskej dostoynosti, keďže zabezpečuje bezpečnosť a základné materiálne podmienky, čím eliminuje strach o prežitie. Táto perspektíva rezonuje s Hobbesovým názorom, ktorý tvrdí, že v prirodzenom stave prevláda násilie a strach o holý život, čo sotva možno považovať za dostoyný život; až autorita zavádza poriadok umožňujúci jednotlivcovi žiť bez neustáleho boja o prežitie. Z tohto hľadiska silná autorita v podobe hrubej sily Leviatana chráni ľudskú dostoynosť aspoň na úrovni ochrany života a základného poriadku.

Na druhej strane však vyvstáva istá obava, či odovzdanie všetkých právomocí autorite nepredstavuje riziko pre dostoynosť jednotlivca. Ako sme už vyššie spomínali Hobbes tvrdí, že bez silnej autority nie je možné hovoriť o dostoynosti, pretože v stave vojny všetkých proti všetkým neexistuje žiadna úcta k človeku. Zdôrazňuje tak neobmedzenú suverenitu Leviatana, ktorá musí mať právomoc garantovať mier, inak spoločenská zmluva stráca zmysel. Novosád (2013, s.231) uvádza, že štát neplní iba úlohu strážcu poriadku, ale je jeho aktívnym tvorcom a ako taký je až potom garantom zmluvných záväzkov.

---

⁸ Napr. v pozíciách velenia, súdnicstva, verejného konania, hodnostiach a tituloch

⁹ V Hobbesovom prirodzenom stave nikto žiadnu dostoynosť nemá, okrem tej, ktorú si sám prisúdi, a ktorú mu iní okamžite spochybnia silou.

¹⁰ Ako uvádza Jakub Švec (2025, s.30) v tomto momente je namieste zvážiť či táto: „Hobbesova teória nie je ponukou riešenia pre stav vojny, resp. krátko po nej, a naopak, teórie jeho neskorších kolegov – Locka a Rousseaua, ktorí mali o povahe ľudí v prirodzenom stave pozitívnejšiu mienku – nie sú koncepciami do lepších časov mieru a relatívnej stability“.

Locke naproti tomu zdôrazňuje, že autorita sama musí byť obmedzená vyšším záujmom, a to v podobe prirodzených práv jednotlivcov. V Lockovej interpretácii spoločenská zmluva nesmie viesť k podriadeniu človeka štátu, ale k zabezpečeniu podmienok pre slobodný a dôstojný život.

Na strane druhej si môžeme položiť otázku, či v Hobbesovej koncepcii kontraktualizmu vôbec existuje nejaký priestor pre ľudskú dôstojnosť ako morálnu hranicu obmedzujúcu štátnu moc. Inými slovami, kladie Hobbesova teória suverénnej autorite akékoľvek prirodzené alebo morálne limity vyplývajúce z hodnoty človeka? V systéme, ktorý Hobbes prezentuje je priestor pre takéto obmedzenia veľmi limitovaný, keďže suverén získava od jednotlivcov prakticky všetky ich práva, čím sa štátna moc stáva v zásade neobmedzenou. Poddaný nemá voči suverénovi žiadne právne nároky vyplývajúce z vlastnej dôstojnosti alebo prirodzených práv, pretože sa ich vzdal pri uzatváraní spoločenskej zmluvy: „Týmto ustanovením štátu sa však každý jednotlivec stáva autorom všetkého, čo suverén koná“ (Hobbes, 2015, s.124). V XVIII. kapitole *o právach suverénov v štátoch vzniknutých ustanovením* v diele *Leviatan* to výslovne dopĺňa takto: „Preto ten kto sa sťazuje na bezprávie zo strany svojho suveréna, sťazuje sa na niečo, čoho je sám autorom, a môže viniť len sám seba. Ale seba samého kvôli nejakému bezpráviu viniť nemôže, pretože je nemožné, aby sa niekto dopúšťal bezprávia sám na sebe (...), z toho vyplýva, že nikto, kto má suverénnu moc, nemôže byť svojimi poddanými popravený alebo akokoľvek potrestaný (pretože – pozn. autora) každý poddaný je autorom činov svojho suveréna (tým – pozn. autora) by za činy, ktorých sa sám dopustil, trestal niekoho iného“ (Hobbes, 2015, s.124)

Ak dnes vnímame ľudskú dôstojnosť ako hranicu, ktorú štát nesmie prekročiť najmä v prípadoch, akým môže byť ponižujúce zaobchádzanie či svojvoľné odnímanie života, v Hobbesovej politickej filozofii nenachádzame žiadnu takúto explicitnú doktrínu, ktorá by tento princíp zabezpečovala. Naopak, isté zásahy zo strany suveréna, ktoré by z dnešnej perspektívy mohli pôsobiť ako zásah do dôstojnosti jednotlivca, môžu byť v Hobbesovom systéme legitímne, pokiaľ slúžia na udržanie bezpečnosti a mieru. Ak by suverén pristúpil k uplatňovaniu prísnych trestov alebo obmedzeniu slobôd v mene verejnej bezpečnosti, zrejme by to odôvodnil ako rozumné opatrenie s cieľom zabrániť návratu do stavu prirodzeného, teda do stavu vojny, v ktorom panuje neistota a strach. V tomto zmysle je akékoľvek opatrenie, ktoré prispieva k zachovaniu bezpečnosti a mieru, obhájitelné, síce aj za cenu obmedzenia individuálnych slobôd občanov. Ľudská dôstojnosť teda v Hobbesovej teórii nepredstavuje inherentnú a nedotknuteľnú hodnotu, ako u Locka.

Ako už bolo v texte vyššie spomenuté predstava Lockovho prirodzeného stavu nepredstavuje nevyhnutne vojnu všetkých proti všetkým ako to bolo u Hobbesa; naopak rozum alebo Boh, ktorý je garantom rovnosti, tvorí základ prirodzeného zákona poskytujúci

jednotlivcom určitú mieru usmernenia aj bez existencie organizovanej spoločnosti. Locke ako už bolo spomenuté tvrdí, že v tomto stave platí prirodzený zákon, ktorý formuluje ako princíp rovnosti a nezávislosti všetkých ľudí, pričom nikto nemá právo poškodzovať druhého v jeho živote, zdraví, slobode a vlastníctve. Z toho vyplýva, že individuum má istú vrodenu hodnotu a práva, ktoré ostatní majú povinnosť rešpektovať.

V tomto bode môžeme vidieť zásadný rozdiel medzi Hobbesom a Lockom. Zatiaľ čo Hobbesov model predpokladá úplné odovzdanie práv suverénovi, v Lockeovej politickej filozofii je koncept ľudskej dôstojnosti implicitne prítomný v chápaní jednotlivca ako cieľa, nie ako prostriedku politického usporiadania. Jednotlivec disponuje prirodzenou hodnotou, odvodenou buď od Božieho pôvodu, alebo rozumu, a táto hodnota sa premieta do práv, ktorých sa jedinec nevzdáva ani vstupom do politickej spoločnosti. Autorita má plniť úlohu garanta týchto práv, čím sa štát stáva nástrojom na ochranu dôstojnosti, a nie jej ohrozením. Dôstojnosť v tomto ponímaní neznamená len prežitie, ale slobodný a aktívny život v rámci právneho poriadku. Hoci Locke pojem dôstojnosti explicitne nepoužíva, jeho koncept prirodzených práv túto funkciu fakticky zastáva.

Osobitne významné je Lockovo zdôraznenie princípu všeobecného súhlasu, nie len pri pôvodnom akte uzavretia zmluvy, ale aj ako priebežnej podmienky legitimacy vlády. Vláda má existovať so súhlasom ľudu, čo predznamenáva základné princípy demokratického zriadenia. V rámci ideálnej koncepcie štátneho usporiadania navrhol princíp del'by moci, ktorý sa neskôr stal základným pilierom moderných demokratických štátov a pretrváva ako štandardný model až do súčasnosti (Švec, 2024, s. 78). Pokiaľ prenesieme Lockove myšlienky do súčasného kontextu, možno v nich vidieť základy Všeobecnej deklarácie ľudských práv OSN, ako ich poznáme dnes. Moderné ústavné systémy i medzinárodné ľudsko-právne dokumenty vychádzajú z presvedčenia, že existujú určité hranice, ktoré štát nesmie prekročiť, čo je v podstate aj Lockov odkaz.

Lockeova koncepcia spoločenskej zmluvy tak smeruje k ochrane ľudskej dôstojnosti tým, že ustanovuje vládu, ktorej legitímna funkcia spočíva v ochrane prirodzenej hodnoty človeka. Kým Hobbesov model možno chápať ako odovzdanie sa do rúk silného suveréna, Locke ponúka model partnerského vzťahu medzi občanom a štátom, kde jednotlivec deleguje len nevyhnutné právomoci a ponecháva si základné práva, ktoré štát nesmie pošliapať.

Záver

Kontraktualistické teórie novoveku Thomasa Hobbesa a Johna Locka poskytujú dve odlišné perspektívy na chápanie dôstojnosti človeka v kontexte občiansko-politického spoločenstva. U Hobbesa sa stretávame s výrazným dôrazom na zabezpečenie poriadku a bezpečnosti, pričom jednotlivec je vystavený takmer neobmedzenej autorite štátu. Ľudská dôstojnosť tu nevystupuje ako univerzálny a nadčasový princíp, ale skôr ako výsledok pôsobenia

štátnej moci. Hodnota človeka a jeho práva sú v Hobbesovej perspektíve odvodené od existencie civilizovanej spoločnosti, ktorá ich môže podľa svojich potrieb regulovať. Tento koncept slúži ako varovanie pred chaosom a vojny všetkých proti všetkým, ale zároveň upozorňuje na riziko, že v záujme udržania poriadku môže dôjsť k zásadnému potlačeniu individuálnych práv a hodnôt. U Johna Locka naopak nachádzame koncept prirodzených ľudských práv a obmedzenej vlády. Locke zastáva názor, že jednotlivec disponuje prirodzenou dôstojnosťou, ktorá je vyjadrená v jeho právach, pričom tieto práva si zachováva aj po vstupe do spoločnosti. Moc štátu je podľa Locka zámerne limitovaná jej účelom je slúžiť občanom, nie realizovať vlastné ciele bez ohľadu na jednotlivca. Lockova koncepcia sa stala základom pre moderné liberálne demokracie, kde ústava a právny systém zabezpečujú (mali by) s jednotlivcom zaobchádzať v súlade s jeho základnými právami a dôstojnosťou. Z uvedeného vyplýva, že fenomén ľudskej dôstojnosti je možné interpretovať výrazne odlišne v závislosti od filozofických východísk autorov. Na jednej strane je dôstojnosť človeka výsledkom spoločenskej zmluvy, ako to naznačuje Hobbes, ktorý považuje individuálnu hodnotu za sekundárnu, udelenú zmluvou, ale potenciálne aj odnímateľnú. Na strane druhej je dôstojnosť človeka vnímaná ako predpoklad samotnej spoločenskej zmluvy, ako tvrdí Locke, podľa ktorého je úlohou štátu chrániť prirodzenú hodnotu jednotlivca.

Súčasný prístup, zvlášť po historických skúsenostiach s porušovaním ľudských práv, preferujú skôr Lockovský model. Ako sme v úvode príspevku uvádzali ústavné dokumenty a medzinárodné zmluvy dôstojnosť človeka často deklarujú ako nedotknuteľnú a ukladajú štátu povinnosť ju rešpektovať a chrániť. Napriek tomu však nemožno Hobbesovu argumentáciu odmietnuť ako prekonanú.

Hobbesova koncepcia zdôrazňuje, že stabilita a bezpečnosť sú nevyhnutnými podmienkami pre realizáciu akejkoľvek dôstojnosti. V praxi sa toto napätie medzi autoritou štátu a rešpektovaním ľudských práv neustále obnovuje je prítomné napríklad v politických diskusiách (na národnej i medzinárodnej úrovni) napríklad o mimoriadnych opatreniach, v núdzovom stave, protiteroristických opatrení a zákonoch, ale aj v sociálnych politikách zasahujúcich do osobnej slobody v mene ochrany širších spoločenských záujmov.

Na záver ostáva niekoľko otvorených a aj nezodpovedných otázok, a to či je možné ľudskú dôstojnosť posilniť zvýšením autority, alebo by to mala byť okrem iného hranica, ktorá takejto moci zamedzuje naplno sa prejaviti? Kde sa dnes nachádza vhodná rovnováha medzi autoritou štátu a dôstojnosťou jednotlivca? Môže štát zabezpečovať ľudskú dôstojnosť bez toho, aby ju zároveň nejakým spôsobom obmedzil?

Hobbes by možno argumentoval, že určitá miera obmedzenia slobody je cenou za udržanie mieru a stability, zatiaľ čo Locke by trval na tom, že vláda musí byť obmedzená princípmi vychádzajúcimi z ľudskej dôstojnosti a základných práv. Samozrejme obaja politický filozofi čelili kritike, ktorá sa týkala ich teórií už od svojho vzniku a dodnes sú aktuálnym

predmetom diskusií i polemík¹¹. Ktorý z týchto prístupov je v súčasnosti relevantnejší? Sme však dnes ochotní akceptovať obmedzenie našich slobôd výmenou za väčšiu bezpečnosť, alebo je naša úcta k individuálnym právam principiálna a nekompromisná? Tieto otázky zostávajú aktuálne a náročné na jednoznačné odpovede, domnievame sa však, že ich kritické skúmanie prostredníctvom perspektív Hobbesa a Locka nám môže napomôcť lepšie porozumieť historickým i súčasným výzvam v oblasti ochrany ľudských práv a efektívneho riadenia občiansko-politickej spoločnosti aj v rámci dnešného spoločenského diskurzu.

Zoznam použitej literatúry

- MANDA, V. 2015. Vzťah slobody a vlastníctva vo filozofii J. Locka. In: ŠTAHEL, R. (ed.) (2015). *Človek, sloboda, vlastníctvo*. Vydavateľstvo: IRIS, 2015. 21 – 36 s. ISBN 978-80-8153-037-1.
- NOVOSÁD, F. 2013. Thomas Hobbes: obrana Leviatana. In. NOVOSÁD, F. – SMREKOVÁ, D.(ed.) (2013). *Dejiny sociálneho a politického myslenia*. Bratislava: KALIGRAM, 2013. 219 – 236 s. ISBN 978-80-8101-679-0.
- LOCKE, J. 1992. *Druhé pojednání o vládě*. Praha: nakladatelství Svoboda. 1992.
- HOBBS, T. 2015. *Leviathan aneb látka, forma a moc státu církevního a politického*. Praha: Oikoymenth. 2015. 485 s. ISBN 978-80-7298-106-9.
- PALENČÁR, M. 2000. *Dejiny sociálno-filozofického myslenia II*. Banská Bystrica: Fakulta Humanitných vied – Univerzita Mateja Bela, 2000. 80 s. ISBN 80-8055-402-1.
- PALENČÁR, M. 2017. Niekoľko poznámok k pojmu ľudskej dôstojnosti. In: DANCÁK, P., ŠOLTÉS, R. (ed.). 2017. *Disputationes Quodlibetales XX. Dôstojnosť človeka a jeho budúcnosť*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017. 7 – 19 s. ISBN 978-80-555-1755-9.
- LAUKOTTER, S. – SIEP, L. Postoje klasikov: John Locke. In: POLLMAN, A., LOHMANN, G. (ed.) 2017. *Ľudské práva: interdisciplinárna príručka* Bratislava: Kalligram. 2017, 34 – 42 s. ISBN 978-80-8101-960-9.
- SEDOVÁ, T. 2021. *Fenomén ľudskej dôstojnosti, jej pojem a vzťah k ľudským právam*. In: FILOZOFIA. [online], roč. 76, 2021, No. 5, Bratislava: Filozofický ústav SAV. s. 317–332 dostupné na: <https://www.sav.sk/journals/uploads/05301428filozofia.2021.76.5.1.pdf>
- ŠVEC, J. 2020. K historickým zdrojom liberalizmu – medzi politickou ideológiou a filozofickými pojmami. In: FILOZOFIA . [online], roč. 75, 2020, No. 5, Bratislava:

---

¹¹ Pozri tiež: ŠVEC, J. 2025. *O prirodzenom stave kontraktualistických teórií z pohľadu politickej filozofie*. Žilina: EDIS, vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline, s. 66 ISBN 978-80-5542187-2

Filozofický ústav SAV. 341 – 355 s. ISSN 2585-7061 dostupné na:
<https://www.sav.sk/journals/uploads/05261246filozofia.2020.75.5.1.pdf>

ŠVEC, J. 2024. K filozofickej reinterpretácii raného liberalizmu. EDIS – vydavateľstvo UNIZA:
Žilinská univerzita v Žiline, 2024. 141 s. ISBN 978-80-554-2087-5

ŠVEC, J. 2025. *O prirodzenom stave kontraktualistických teórií z pohľadu politickej filozofie.*
Žilina: EDIS, vydavateľstvo Žilinskej univerzity v Žiline. ISBN 978-80-5542187-2

A Shortcut to Meaning – The Hollow Promise of Transjectivity

Skratka k významu – Prázdný přísľub transjektivit

Mgr. Branislav Čáp

Abstract

This article critically examines transjectivity—a theoretical framework asserting that artistic meaning emerges dynamically through interactions between the viewer, artwork, and context. While transjectivity initially transcends the subjectivity-objectivity binary in art criticism, its rejection of structured methodologies leads to radical relativism, rendering critique incoherent. Through case studies of Olafur Eliasson's *The Weather Project* (2003), Caravaggio's *The Seven Works of Mercy* (1607), the Terracotta Army (c. 210 BCE), and contemporary phenomena like NFTs and AI-generated art, this article demonstrates how transjectivity's fluidity obscures art's material, historical, and ideological dimensions. By synthesizing William James's stream of consciousness and Claude Lévi-Strauss's structuralism, the article proposes a balanced framework that integrates participatory engagement with rigorous analysis. This framework prioritizes retrospective reflection and structural patterns, offering a path forward for art criticism in an era of immersive, participatory art.

Keywords: transjectivity, art criticism, radical relativism, William James, stream of consciousness, Claude Lévi-Strauss, structuralism, material analysis, participatory meaning, NFTs, AI-generated art, power structures.

Abstrakt

Tento článok kriticky skúma transjektivitu – teoretický rámec, ktorý tvrdí, že umelecký význam sa objavuje dynamicky prostredníctvom interakcií medzi divákom, umeleckým dielom a kontextom. Zatiaľ čo transjektivita spočiatku v umeleckej kritike prekračuje binárnu subjektivitu-objektivitu, jej odmietanie štruktúrovaných metodológií vedie k radikálnemu relativizmu, ktorý robí kritiku nekoherentnou. Prostredníctvom prípadových štúdií Olafura Eliassona *The Weather Project* (2003), Caravaggia *The Seven Works of Mercy* (1607), Terakotovej armády (asi 210 pred Kristom) a súčasných fenoménov, ako sú NFT a umenie generované AI, tento článok demonštruje, ako dynamickosť transjektivit zakrýva materiálne, historické a ideologické dimenzie umenia. Syntézou prúdu vedomia Williama Jamesa a štrukturalizmu Clauda Lévi-Straussa tento článok navrhuje vyvážený rámec, ktorý integruje participatívnu angažovanosť s dôslednou analýzou. Tento rámec uprednostňuje retrospektívnu

reflexiu a štrukturálne vzory a ponúka cestu vpred pre umeleckú kritiku v ére pohlcujúceho a participatívneho umenia.

Kľúčové slová: transjektivita, umelecká kritika, radikálny relativizmus, William James, prúd vedomia, Claude Lévi-Strauss, štrukturalizmus, materiálová analýza, participatívny význam, NFT, umenie generované AI, mocenské štruktúry.

Kontaktné údaje

Mgr. Branislav Čáp

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

cap2@ucm.sk

Introduction

In an era defined by immersive installations, algorithmic aesthetics, and democratized digital creation, the role of the art critic has never been more contested. Traditional frameworks—subjective emotionalism (“I felt moved”) or objective formalism (“The composition adheres to the golden ratio”)—struggle to address works that demand active participation, such as virtual reality experiences, AI-generated visuals, or TikTok performance art. Enter *transjektivty*, a concept coined by cognitive scientist John Vervaeke, which proposes a radical rethinking of how meaning is created in art.

Transjektivty (from Latin *trans-* “across” + *iacere* “to throw”) posits that artistic meaning is not fixed within the artwork or dictated by the viewer but dynamically co-created through their interaction. Unlike subjectivity, which locates meaning in personal emotion, or objectivity, which seeks universal truths, transjektivty argues that meaning emerges *between* the viewer, the artwork, and the cultural context. For example, a child scribbling on a gallery wall transforms the space into participatory art; a TikTok dance trend becomes a collective performance. Transjektivty celebrates this fluidity, framing art as a collaborative process where the viewer’s engagement is as vital as the artist’s intent (Vervaeke, 2019).

It can be argued that transjektivty democratizes art criticism, empowering marginalized voices and dismantling elitist hierarchies. By rejecting fixed interpretations, it aligns with postmodern critiques of universalism and reflects the participatory ethos of digital culture. Yet this very fluidity becomes transjektivty’s Achilles’ heel. By overemphasizing interaction and rejecting structured analysis, transjektivty collapses into radical relativism, where critique dissolves into a cacophony of equally valid but disconnected interpretations. If all interactions are meaningful, how do we distinguish profound art from trivial gestures? If meaning is always emergent, how do we explain why certain works resonate across centuries?

This article argues that while transjektivty’s emphasis on participation is valuable, its refusal to engage with *how* art is materially constructed and *why* it endures renders it philosophically inadequate. Through case studies spanning ancient sculpture, Baroque painting, and digital art, and by synthesizing William James’s *stream of consciousness* and Claude Lévi-Strauss’s structuralism, we propose a framework that balances participation with rigor. This approach honours the viewer’s agency without erasing the artist’s craft.

The Siren’s Song

Transjektivty’s central claim—that meaning emerges through fluid interactions—ignores the structured foundations of art. Consider Olafur Eliasson’s *The Weather Project* (2003), an installation that transformed London’s Tate Modern into a mist-shrouded dreamscape dominated by a glowing artificial sun. Visitors lounged beneath its amber light, their reflections fragmented

by a mirrored ceiling, while the scent of caramelized sugar evoked half-remembered summers. Transjunctivity attributes the work's power to these interactions, framing it as a collective experience of awe (Eliasson, 2003, p. 45). Yet this interpretation overlooks Eliasson's meticulous engineering: monofrequency lamps that flatten visual perception into a sepia-toned haze, humidifiers calibrated to simulate tropical humidity, and the mirrored surface that dissolves individual bodies into an anonymous collective. By reducing the work to "participation," transjunctivity erases the artist's labour—the deliberate orchestration of light, space, and scent that creates the illusion.

This erasure extends to participatory media like video games. Take *Journey* (2012), a game lauded for its wordless storytelling. Players traverse desert landscapes, communicating through musical chirps and collaborating with strangers. Transjunctivity hails this as revolutionary co-creation, yet *Journey*'s emotional resonance also stems from formal design choices that evoke T.S. Eliot's concept of the "objective correlative"—a literary device where external imagery (a setting, object, or action) embodies a specific emotional state (Eliot, 1922, p. 15). The game's minimalist vistas—endless dunes, crumbling ruins, and faintly glowing cloth—are not arbitrary backdrops but carefully constructed metaphors for existential themes: solitude, perseverance, and transcendence. The desert's vastness mirrors the player's vulnerability, while the distant mountain peak (the journey's goal) becomes a universal symbol of aspiration.

This intentionality extends to *Journey*'s procedural soundtrack, which swells dynamically with the player's progress, and its pacing, which mirrors Joseph Campbell's monomyth structure—separation, initiation, return (Campbell, 1949, p. 23; Chen, 2012, p. 78). Unlike games that rely on explicit narrative, *Journey* uses environmental semiotics to evoke emotion, much like Eliot's *The Waste Land* (1922) uses fragmented imagery to convey postwar disillusionment. Transjunctivity cannot explain why *Journey* succeeds where similar games falter, collapsing into circular logic: "It felt meaningful because it felt meaningful." By contrast, Eliot's framework reveals how meaning is *orchestrated* through symbolic systems, not merely emergent.

Here, William James's theory of retrospective reflection intervenes. For James, meaning is not fully realized in the immediacy of experience but coalesces afterward, as the mind sifts through sensory impressions and identifies patterns (James, 1890, p. 239). *Journey*'s brilliance lies not in its fleeting interactions but in how its symbolic architecture—the mountain's pull, the ruins' melancholy—lingers in the player's mind, demanding interpretation long after the screen fades to black. Transjunctivity's fixation on the "now" of participation overlooks this delayed crystallization, just as it ignores the game's deliberate alignment with Campbell's mythic archetypes. James reminds us that art's power often resides in its *afterlife*—the way a work's structures provoke reflection, reinterpretation, and, ultimately, cultural endurance.

This retrospective lens also clarifies the evolution of artistic reputations. Take Stanley Kubrick’s movie *The Shining* (1980), initially panned as “slow and ineffective” (Kael, 1980, p. 34) but later hailed as a masterpiece (Ebert, 2006). Transjektivty might attribute this shift to changing viewer interactions, but James’s framework recognizes how cultural dialogues—psychoanalytic critiques, feminist reinterpretations—retroactively construct meaning.

The limitations of fluidity become stark in historical comparisons. Contrast Donald Judd’s *Untitled* (1967)—a lacquered iron box stripped of ornament—with Caravaggio’s *The Seven Works of Mercy* (1607)—a Baroque whirlwind of chiaroscuro drama. Transjektivty equates both as “interactions”: contemplation for Judd, empathy for Caravaggio. Yet this equivalence erases the ideological chasm between Minimalism’s anti-narrative austerity and Baroque Catholicism’s didacticism. Caravaggio weaponized light and shadow to stage divine grace as visceral reality; his figures’ grimy feet and wrinkled faces subverted Renaissance idealism, provoking accusations of sacrilege (Fried, 2010, p. 121). Judd, by contrast, sought to purge art of metaphor, his industrial materials asserting the object’s literal presence (Judd, 1965, p. 34). Transjektivty cannot ask why Caravaggio’s realism scandalized the Church or how Judd’s boxes critique consumer culture, reducing both to hollow immediacy.

Claude Lévi-Strauss’s structuralism reveals hidden frameworks beneath apparent chaos. For Lévi-Strauss, cultural phenomena—myths, rituals, art—follow universal patterns (Lévi-Strauss, 1966, p. 24). Apply this to the Terracotta Army (c. 210 BCE), 8,000 life-sized clay soldiers guarding the tomb of China’s First Emperor. Transjektivty fixates on tourists’ selfies or the irony of ancient warriors juxtaposed with modern spectators. Lévi-Strauss, however, would decode the army’s structural logic: modular construction enabling mass production (Ledderose, 2000, p. 45), the erased labour of artisans coerced into immortalizing their oppressor, and the soldiers’ individualized faces reflecting not artistic freedom but Qin Shi Huang’s obsession with control. This pattern—tyranny masked as innovation—recurs in modern authoritarian regimes, linking ancient terracotta to contemporary propaganda (Portal, 2007, p. 23).

Expanding further, consider NFTs (non-fungible tokens), digital artworks traded on blockchain platforms. Proponents frame NFTs as democratizing art, yet their environmental cost—mining a single NFT consumes energy equivalent to a European household’s monthly usage—exposes a contradiction (Jones, 2022, p. 89). Transjektivty celebrates the collector’s interaction with pixelated apes or virtual real estate, but Lévi-Strauss would dissect the underlying myth: a veneer of decentralization masking capitalist extraction. The algorithmic biases favouring established artists replicate traditional gatekeeping, while the carbon footprint underscores material consequences transjektivty ignores. Beeple’s *Everydays: The First 5000 Days* (2021), sold for \$69 million at Christie’s, exemplifies this paradox. Its success hinges not

on participatory meaning but on institutional validation—the same auction houses and tech monopolies transjectivity claims to dismantle.

James’s emphasis on retrospective reflection further illuminates critiques of AI-generated art. An algorithm might produce a visually stunning image, but its “meaning” depends on post-hoc human interpretation. For instance, AI art collective Obvious’s *Portrait of Edmond de Belamy* (2018), auctioned for \$432,500, gained significance not through binary code but through narratives about creativity and authorship spun by critics and collectors. Transjectivity’s focus on the viewer’s interaction with the algorithm overlooks how meaning is retroactively constructed through cultural dialogue, a process James’s theory captures elegantly. Similarly, AI-generated poetry, often lauded for its novelty, relies on datasets steeped in colonial literary canons. The algorithm’s “creativity” is a palimpsest of historical biases, demanding structural critique rather than celebratory interaction (Crawford, 2021, p. 15).

Even in performance art, where participation is paramount, structured analysis remains vital. Take Marina Abramović’s *The Artist Is Present* (2010), where viewers sat silently opposite the artist. Transjectivity might reduce this to “shared moments,” but Lévi-Strauss would decode its structural oppositions: *artist vs. viewer, silence vs. speech, presence vs. absence*. The work’s power lies not in ephemeral interactions but in how it channels universal tensions between vulnerability and control. Abramović’s static posture and unbroken gaze amplify the tension between vulnerability (the exposed, silent artist) and discipline (her unwavering control), resonating with historical precedents—from religious iconography to feminist critiques of the male gaze (Abramović, 2010, p. 67). Transjectivity’s focus on the “now” obscures these layers, neglecting how the performance critiques institutional power (the museum as a site of authority) and renegotiates the artist-viewer hierarchy.

Similarly, Yayoi Kusama’s *Infinity Mirror Rooms* dazzle with their kaleidoscopic reflections, yet their cultural resonance stems from Kusama’s lifelong interrogation of mental illness and her subversion of Minimalist aesthetics. The *Infinity Mirror Rooms* evoke her hallucinations and obsessive-compulsive patterns, transforming personal trauma into a shared visual language. Simultaneously, the works critique Minimalism’s cold austerity by repurposing its geometric repetition into a tool for psychological exploration (Zheng, 2019, p. 34). Transjectivity’s fixation on the “immersive experience” sidelines these layers, reducing critique to sensory spectacle.

Conclusion

Transjectivity’s allure lies in its democratic ethos—its rejection of elitist gatekeepers and celebration of pluralism. Yet democracy without structure is chaos; pluralism without critique is complicity. By integrating William James’s emphasis on retrospective reflection and Lévi-

Strauss's structural patterns, we salvage rigor from transjectivity's fluidity. Art is not a monologue but a conversation, demanding listening, questioning, and contextualizing. The task is not to resolve tensions but to navigate them—to ask not just *what* we feel, but *how* art moves us and *why* it matters.

As technology redefines art—AI, VR, blockchain—the need for this balance grows urgent. A VR experience might dazzle with immersion, but its cultural resonance depends on historical echoes and material conditions. A tweet might go viral as “participatory art,” but its impact hinges on linguistic structures and power dynamics. Transjectivity, for all its flaws, reminds us that art is alive—a conversation, not a monologue. But conversations require rules: listening, responding, and sometimes disagreeing. Without these, we are left with only noise.

The contribution was created at the Department of Philosophy and Applied Philosophy of the Faculty of Arts, University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava as part of the VEGA project No. 1/0534/25.

References

Bibliographic Sources

- ABRAMOVIĆ, M. 2010. *The Artist Is Present*. New York: MoMA Exhibition Catalogue.
- CAMPBELL, J. 1949. *The Hero with a Thousand Faces*. New York: Pantheon Books.
- CHEN, J. 2012. Journey: The Art of Emotional Game Design. In *Game Developer Magazine*, 2012. p. 78.
- CRAWFORD, K. 2021. *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*. New Haven: Yale University Press. p. 15.
- ELIOT, T. S. 1922. *The Waste Land*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- FRIED, M. 2010. *The Moment of Caravaggio*. Princeton: Princeton University Press. p. 121.
- JAMES, W. 1890. *The Principles of Psychology*. New York: Henry Holt and Company. p. 239.
- JONES, J. 2022. The Environmental Cost of NFTs. In *The Art Newspaper*, 15 March 2022, p. 89.
- JUDD, D. 1965. Specific Objects. In *Arts Yearbook*, vol. 8, 1965, pp. 74–82.
- KAEL, P. 1980. The Shining. In *The New Yorker*, 9 June 1980, p. 34.
- LÉVI-STRAUSS, C. 1966. *The Savage Mind*. Chicago: University of Chicago Press. p. 23.
- LEDDEROSE, L. 2000. *Ten Thousand Things: Module and Mass Production in Chinese Art*. Princeton: Princeton University Press. p. 45.
- PORTAL, J. 2007. *The First Emperor: China's Terracotta Army*. London: British Museum Press. p. 23.

- TAYLOR, R. P. 2002. Order in Pollock's Chaos. In *Scientific American*, vol. 287, iss. 6, 2002, pp. 116–121.
- ZHENG, B. 2019. Yayoi Kusama's Infinity Mirror Rooms: Art and Mental Illness. In *Journal of Contemporary Art*, vol. 28, iss. 3, 2019, pp. 34–45.

Artworks and Non-Print Materials

- ABRAMOVIĆ, M. 2010. *The Artist Is Present*. [Performance] New York: Museum of Modern Art.
- BEEPLE (M. WINKELMANN). 2021. *Everydays: The First 5000 Days*. [Digital Art/NFT] Sold at Christie's Auction House.
- CARAVAGGIO. 1607. *The Seven Works of Mercy*. [Painting] Naples: Pio Monte della Misericordia.
- EBERT, R. 2006. The Shining Movie Review & Film Summary (1980), *RogerEbert.com*. [online] Available at: <https://www.rogerebert.com/reviews/great-movie-the-shining-1980> [Accessed 23 Mar. 2025].
- ELIASSON, O. 2003. *The Weather Project*. [Installation] London: Tate Modern.
- JUDD, D. 1967. *Untitled*. [Sculpture] Various locations: Multiple collections.
- KUBRICK, S. 1980. *The Shining*. [Film] United States: Warner Bros.
- KUSAMA, Y. 1965–present. *Infinity Mirror Rooms*. [Installation] Various locations: Multiple collections.
- OBVIOUS (AI Art Collective). 2018. *Portrait of Edmond de Belamy*. [AI-generated artwork] Sold at Christie's Auction House.
- POLLOCK, J. 1948. *No. 5, 1948*. [Painting] New York: Private Collection.
- TERRACOTTA ARMY (Attributed to Qin Dynasty Artisans). c. 210 BCE. *Terracotta Army*. [Sculpture] Xi'an, China: Mausoleum of the First Qin Emperor.
- THATGAMECOMPANY (Founded by Jenova Chen and Kellee Santiago). 2012. *Journey*. [Video Game] Santa Monica: Sony Computer Entertainment.
- VERVAEKE, J., 2019. *Awakening from the Meaning Crisis*. [online] Available at: <https://johnvervaeke.com/>. [Accessed 23 March 2025].

Generálna skepsa nefunguje

General Skepticism Doesn't Work

Mgr. Filip Knižka

Abstrakt

Tomáš Čana sa v článku *O metajazykovom odmietnutí zlomyselného klamára* primárne zameriava na kritiku Descartovej generálnej skepsy v diele *Meditácie o prvej filozofii*. Vrcholom Descartovho diela je objavenie prvej istoty v podobe *cogito ergo sum*, ktoré nachádza práve vďaka metóde generálnej skepsy. Čanova kritika je založená na rekonštrukcii lingvistického prístupu Ludwiga Wittgensteina. Čana tak poukazuje na problémy porozumenia Descartovmu prístupu, dokazuje nemožnosť uskutočnenia generálnej skepsy a zároveň narúša zmysel prvej istoty. Podľa Čanu nie je možné pochybovať o všetkom, pretože v takom prípade by sme museli pochybovať aj o jazyku, a to by znamenalo, že nemáme jazyk. Bez jazyka by sme vôbec nemohli pochybovať. Čana sa domnieva, že objav *cogito ergo sum* je odpoveďou na nezmyselnú otázku. V závere uvádza, že zmysel Descartových *Meditácií* končí na konci prvej kapitoly. Cieľom príspevku je uskutočniť analýzu Čanovho článku. Domnievame sa, že spomenutá kritika má viacero nedostatkov, ktoré sa snažíme v príspevku prezentovať, a tým aj preskúmať oprávnenosť kritiky na Descarta.

Kľúčové slová: meditácie, pochybnosť, generálna skepsa, cogito ergo sum, jazyk

Abstract

Tomáš Čana, in the article *On the Metalanguage Rejection of the Malicious Liar*, primarily focuses on criticizing Descartes' general skepticism in his work *Meditations on First Philosophy*. The pinnacle of Descartes' work is the discovery of the first certainty in the form of *cogito ergo sum*, which he arrives at precisely through the method of general skepticism. Čana's criticism is based on a reconstruction of Ludwig Wittgenstein's linguistic approach. Čana points out the problems of understanding Descartes' approach, demonstrates the impossibility of carrying out general skepticism, and at the same time undermines the meaning of the first certainty. According to Čana, it is impossible to doubt everything, because in that case, we would have to doubt even language, which would mean we don't have language. Without language, we couldn't doubt at all. Čana believes that the discovery of *cogito ergo sum* is the answer to a nonsensical question. In conclusion, he states that the meaning of Descartes' *Meditations* ends at the end of the first chapter. The aim of this paper is to conduct an analysis of Čana's article. I believe that the mentioned criticism has several shortcomings, which I try to present in the paper, thereby also examining the legitimacy of the criticism towards Descartes.

Keywords: meditations, doubt, general skepticism, cogito ergo sum, language

Kontaktné údaje:

Mgr. Filip Knižka

Katedra filozofie a aplikovanej filozofie, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

knizka1@ucm.sk

Úvod

V 17. storočí francúzsky filozof a predstaviteľ racionalizmu René Descartes vydal dielo *Meditácie o prvej filozofii*, a to konkrétne v roku 1641. Jeho *Meditácie* patria k najvýznamnejším dielam v dejinách filozofického myslenia.

Úvodným krokom Descartových *Meditácií* je uvedenie si pochybnosti. Jeho poznatky a skúsenosti sa mu nejavajú dostatočne spoľahlivé. Rozhoduje sa hľadať istotu v poznaní, prvú istotu, počiatok filozofie, na ktorom by chcel postaviť celú budovu modernej vedy. To robí prostredníctvom *karteziánskej pochybnosti*, metodologickej skepsy, ktorá vrcholí v generálnej skepse. Očakáva, že cez skepsu spochybni všetky svoje poznatky, skúsenosti a fyzický svet. Po spochybnení všetkého musí niečo ostať, a to istota, nespochybniteľný základ pre budovanie ďalšieho poznania. Výsledkom jeho bádania bol objav formulácie *cogito, ergo sum* (myslím, teda som): „*pravda: myslím, teda som, je tak pevná a jistá, že ani najvýštriednejší predpoklady skeptiků nejsou schopny jí otrástit, soudil jsem, že ji mohu přijmout bez obavy za první zásadu filozofie, již jsem hledal*“ (Descartes, 1992, s. 26).

V súčasnosti Tomáš Čana publikoval článok *O metajazykovom odmietnutí zlomyseľného klamára*, ktorý je inšpirovaný spisom *O istote* od Ludwiga Wittgensteina. Čana, vychádzajúc z Wittgensteinových úvah o istote, kritizuje Descartovu *karteziánsku pochybnosť*. Záverom jeho uvažovania je presvedčenie o nezmyselnosti čítania diela po *I. Meditácii*. Ak sú *Meditácie* také nezmyselné, ako opisuje Čana vo svojom článku, potom je otázne, či je možné považovať Descartov objav *cogito, ergo sum* za prvú istotu: „*Vďaka tomu prvý princíp moderného obrazu sveta zosobňuje odpoveď na neinteligentnú otázku*“ (Čana, 2019, s. 304).

Čanove radikálne závery ma priviedli k motivácii preskúmať spomenutú kritiku. Cieľom tohto článku je preskúmať Čanov prístup a zamyslieť sa nad možnosťou jeho záverov. Text pozostáva z dvoch častí. V prvej časti interpretujem článok *O metajazykovom odmietnutí zlomyseľného klamára*. V druhej časti sledujem možné nedostatky kritiky a zamýšľam sa nad Čanovými poznatkami v zmysle jeho uvažovania. Prínosom tohto článku je zobrazenie Čanových dôvodov, preskúmanie nedostatkov kritiky, zamyslenie sa nad možnou problematikou *karteziánskej pochybnosti* a hodnotou samotnej myšlienky *cogito, ergo sum*.

1. Interpretácia článku *O metajazykovom odmietnutí zlomyseľného klamára* – stručný obsah článku

Čana tvrdí, že Descartova *karteziánska pochybnosť* v *Meditáciách o prvej filozofii* je len prázdna hrozba, a preto nemá zmysel dielo po *I. meditácii* čítať. Tým spochybňuje Descartov význam pre dejiny filozofie a predstavuje *cogito, ergo sum* ako „výsledok bizarného uvažovania“ (Čana, 2019, s. 291–307).

Čana čerpá z Wittgensteinových poznámok zo spisu *O istote* a uvádza dva hlavné argumenty:

1. Nemožno pochybovať o všetkom vo vonkajšom svete. Wittgensteinove poznámky zdôrazňujú, že jazyk je vo vzťahu s vonkajším svetom. Ak by Descartes pochyboval o jazyku, nemal by nástroj (jazyk) na vyjadrenie skepsy.

2. Descartes nepochybuje o jazyku, a to znamená, že nepochybuje o všetkom. Ak by naozaj pochyboval o všetkom, tak by musel pochybovať aj o jazyku, a to nie je možné.

Interpretácia

Čana v úvode načrtáva hlavný problém uvažovania: Descartes pochybuje o existencii svojho tela, no zároveň bez problémov rozumie jazyku, ktorý používa. Podľa Čanu je nelogické tvrdiť, že všetko o vonkajšom svete je pochybné a zároveň si byť istý jazykom (Čana, 2019, s. 291).

Čana sa opiera o Wittgensteinovo dielo *O istote*, kde jazyk a poznanie tvoria súčasť jedného systému. Ak rozumiem jazyku, nemôžem pochybovať o tom, či mám ruky a nohy. Z tejto perspektívy je podľa Čanu Descartova *karteziánska pochybnosť* nereálna a považuje ju za „bizarnú“ (Čana, 2019, s. 292).

V závere úvodnej časti Čana stanovuje cieľ: rekonštruovať metajazykové odmietnutie radikálnej skepsy a kriticky zhodnotiť jeho dôsledky (Čana, 2019, s. 292).

V prvej časti Čana opisuje Descartovu pozíciu na konci I. Meditácie ako presvedčenie, že sa vo všetkom môže mýliť. Descartov skepticizmus chápe ako metodickú skepsu – usporiadaný postup pochybovania o všetkom, čo sa dá spochybniť, s cieľom odhaliť nepochybniteľnú pravdu a prebudovať systém poznania od základov (Čana, 2019, s. 293).

Čana sa pýta: „*Čo nepripúšťa nijakú pochybnosť?*“ (Čana, 2019, s. 293) a opisuje Descartovo spochybnenie zmyslov pomocou argumentu klamu a sna. Rozum je následne spochybnený *hypotézou zlomyseľného klamára*, ktorý ho neustále klame (Čana, 2019, s. 293). Čana zdôrazňuje práve tento druhý krok, *hypotézu zlomyseľného klamára*.

V druhej časti Čana rozoberá Descartovo použitie radikálnej pochybnosti (*hypotéza zlomyseľného klamára*). Descartes prijíma existenciu Boha, no pripúšťa, že človek sa môže mýliť vždy: „*Ak je s ideou Boha ako dobrého otca konzistentné, že sa z času na čas dopúšťame omylu, prečo by s ňou nemohlo byť konzistentné, že sa dopúšťame omylu sústavne?*“ (Čana, 2019, s. 294).

Čana tvrdí, že *hypotéza zlomyseľného klamára* vzniká už pri Descartovom prijatí existencie Boha: „*Prvý skutočný krok k hypotéze zlomyseľného klamára sa urobil už vo chvíli,*

keď Descartes akceptoval starý názor, že existuje všemocná bytosť. Ak akceptujeme názor, že niekto taký je – a v našom kultúrnom slovníku sa taká idea bezpochyby nachádza – tak musíme akceptovať aj to, že môže existovať démon [...] Rozpoznanie, že s ideou Boha ako dobrého otca je konzistentné, že sa stále mýlime, reprezentuje v istom zmysle kulmináciu metodologickej skepsy“ (Čana, 2019, s. 294).

Descartova skeptická pozícia vrcholí v závere, že *isté je asi len to, že nič nie je isté. „Zdá sa, že akt zbúrania všetkého splňa kritéria zmysluplného kroku. Descartes v dôsledku toho hľadá spôsob, akým sa dá možnosť takého rozsiahleho klamu efektívne zablokovať“ (Čana, 2019, s. 295)* a nájsť niečo isté.

V tretej časti Čana prechádza k Wittgensteinovi a zdôrazňuje úlohu jazyka v Descartovej pochybnosti. Zdá sa, že Descartes nespochybňuje význam základných termínov.

Čana je presvedčený, že ak by to neplatilo, tak by Descartova snaha o všetkom pochybovať nebola možná: *„Z karteziánskej perspektívy by bez chápania procesov porozumenia základným termínom ako niečoho pevného vôbec neexistovalo myslenie [...] nijaká racionalita, nijaká diskusia, nijaké otázky, celkom nič“ (Čana, 2019, s. 295).* Zdá sa, že Descartes predpokladal istotu jazyka: *„Podľa Descarta musí byť význam základných termínov akceptovaný ešte aj zástancom radikálneho skepticizmu. [...] V princípoch filozofie sa Descartes otvorene vyznáva, že keď na konci Prvej Meditácie popieral, že existuje vonkajší svet, nespochybňoval význam slov, ktoré používal. Naopak, spoliehal sa na ne“ (Čana, 2019, s. 295).* Descartovo objavenie neistoty je isté platnosťou jazyka, teda, že *„isté je asi len to, že nič nie je isté, ak je dané, že význam základných termínov je v skutočnosti absolútne istý“ (Čana, 2019, s. 296).*

V závere Čana upozorňuje na obrat: Descartova istota jazyka sa ukazuje ako problém. Descartes po prijatí *hypotézy zlomyseľného klamára* nespochybňoval všetko – spoliehal sa na význam základných výrazov (Čana, 2019, s. 296).

V štvrtej časti Čana opisuje, ako Descartes hľadá pevný bod, ktorý ho vyslobodí spod vplyvu démona. Hoci všetko o vonkajšom svete je otázne, objavuje nespochybniteľnú pravdu: *cogito, ergo sum* – istotu vlastnej existencie (Čana, 2019, s. 296).

Čana cez Wittgensteina spochybňuje možnosť Descartovej hypotézy: *„Je teda možná hypotéza, že všetky veci vôkol nás neexistujú?“ (Wittgenstein, 2006, § 55).* Wittgenstein podľa Čanu považuje Descartovu skepsu za bezvýznamnú: *„nenachádza vôbec nič, čo by bolo hodné odpovede“ (Čana, 2019, s. 297).* Aj napriek Descartovej istote jazyka *„si v skutočnosti nikto nemôže byť istý, čo znamenajú slová, ktoré Descartes používa, keď pochybuje, že okolo nás existuje vonkajší svet“ (Čana, 2019, s. 297).* Descartovi nie je možné rozumieť keď uskutočňuje

karteziánsku pochybnosť. Čana uzatvára, že *hypotéza zlomyseľného klamára* je len „prázdna hrozba“ a nemožno ju brať vážne (Čana, 2019, s. 297).

V piatej časti Čana kriticky analyzuje *karteziánsku pochybnosť* cez rekonštrukciu Wittgensteinovho konceptu. Zameriava sa na štyri oblasti: A) porozumenie, B) presvedčenie, C) pochybnosť, D) omyl.

A) Problém porozumenia Descartovmu jazyku

Podľa Čanu Wittgenstein tvrdí, že riešenie problému zlomyseľného klamára spočíva v našej terminológii a schopnosti porozumieť jazyku. Nie je možné byť presvedčený, že všetko je omyl, pretože bez záruky pravdivosti nemáme žiadny jazykový systém (Čana, 2019, s. 297). Poznanie je súčasťou širšej štruktúry, kde sa dôsledky a premisy navzájom podporujú (Čana, 2019, s. 298).

Podľa Čanu „*si nevieme byť istí, či rozumieme významu, ktorý skeptikove termíny majú*“ (Čana, 2019, s. 299). Zdá sa, že nerozumieme Descartovej reči a ani pochybnosti.

B) Argumenty proti možnosti presvedčenia pravdivosti jednej vety

Descartes sa domnieva, že je presvedčený o jednej vete: „*To, o čom sme na začiatku každej špeciálnej vedy presvedčení, je predsa jedno tvrdenie (alebo zopár tvrdení)*“ (Čana, 2019, s. 300). Z pohľadu Wittgensteina to nie je v poriadku. V lingvistickom systéme sa vždy nachádzame v štruktúre presvedčení: „*Ak niečomu začíname veriť, tak nie jednotlivej vete, ale celému systému viet*“ (Wittgenstein, 2006, § 141).

C) Vyjadrenie negatívneho postoja voči Descartovej generálnej skepse

Pre Wittgensteina nie je možné pochybovať o všetkom. „*Predstaviť si čosi také znamená predstaviť si mysliacu bytosť bez systému [...] Taká osoba by nebola schopná porozumieť ani sama sebe*“ (Čana, 2019, s. 300).

„*Wittgenstein sa nám pokúša pripomenúť, že tento model pochybovania sa medzi naše ostatné normálne aktivity nehodí. Filozofická intencia za metodickou skepsou sa nehodí do zvyšku toho, čomu sme schopní porozumieť*“ (Čana, 2019, s. 301). Čana tvrdí, že „*[N]etušíme [...] čo skeptické tvrdenia znamenajú. [...] Nevieme úspešne zrekonštruovať ani systém, z ktorého skeptik operuje*“ (Čana, 2019, s. 301). „*Rozumný človek isté pochybnosti nemá*“ (Wittgenstein, 2006, § 220).

D) Nie je možné sa ustavične mýliť

V poslednom bode Čana reaguje na Descartovo uvažovanie o ustavičnom mýlení sa o vonkajšom svete. Podľa Wittgensteina táto pozícia nie je v poriadku: „*Konštantne sa mýliť*“

o vonkajšom svete je skôr duševná porucha ako omyl“ (Čana, 2019, s. 301). Čana tvrdí, že je významný rozdiel medzi duševnou poruchou a omylom. Omyl sa „vždy dá vnímať ako súčasť toho, čomu už rozumieme; prejav duševnej poruchy takto zaradiť nemožno“ (Čana, 2019, s. 301 – 302).

Uvedenú pozíciu Čana uzatvára tým, že zo spomenutých dôvodov „netreba reagovať na výzvu z Meditácií. [...] táto pozícia [...] nemá pevnú zem pod nohami [grund], má iba svoju príčinu“ (Čana, 2019, s. 302).

V šiestej časti chce Čana „kriticky prehodnotiť metajazykové odmietnutie tradičného filozofického konceptu“ (Čana, 2019, s. 302) Descarta a uvádza tri námietky proti systému Wittgensteina.

I.) Podľa Koebera skeptik úmyselne používa slová v rozpore s ich normálnym používaním. „Nemá zmysel upozorňovať ho na to spôsobom, akým sa to deje v poznámkach O istote“ (Čana, 2019, s. 302).

II.) Podľa Wolfganga Röda „Wittgenstein nechápe, že počas procesu pochybovania musíme predpokladať význam základných termínov. Jeho kritika sa preto tohto procesu netýka“ (Čana, 2019, s. 302).

III.) Ďalšia Koeberova námietka: „Skeptická pozícia sa dá formulovať aj tak, aby sa jej uvedená kritika nedotýkala. Všetci tejto reformulácii pritom rozumieme“ (Čana, 2019, s. 302).

Prostredníctvom týchto argumentov chce Čana načrtnúť reálne dôsledky uvažovaného odmietnutia.

I.) Koeberova pozícia sa zakladá na presvedčení, že skeptikovo používanie slov je mimo bežnej štruktúry: „Descartove slová nie sú z našej štruktúry, pretože presne to bolo jeho zámerom: vykročiť z nej“ (Čana, 2019, s. 303).

Čana s Koeberom nesúhlasí a dopĺňa, že v Descartovom „texte pozorujeme skôr opačnú tendenciu: spojiť túto otázku všemožnými spôsobmi s našim bežným myslením“ (Čana, 2019, s. 304). „V protiklade ku Koeberovmu názoru jeho zámerom bolo prezentovať spomenutý scenár ako neproblematický konzekvent našich každodenných presvedčení“ (Čana, 2019, s. 304). Zdá sa, že Descartovo presvedčenie, že sa o všetkom mýli, sa v tomto prípade javí ako súčasť každodenného presvedčenia.

Z uvedených dôvod Čana nepovažuje Koeberov argument za dostatočný a vidí v tom otvorenú otázku.

II.) V druhom argumente Čana vychádza z myslenia Wolfganga Röda (pozri Röd, 2001, s. 93), ktorý sa domnieva, že Descartes predpokladá význam základných termínov (*nomina*). Rödovu námietku stavia do pozície proti Wittgensteinovej kritike. Čana tvrdí, že podľa Röda berie Wittgenstein „hypotézu zlomyseľného klamára príliš vážne. Podľa Röda

v skutočnosti nemala byť chápaná takýmto absurdným spôsobom (ako keby sme mohli spochybniť doslova všetko)“ (Čana, 2019, s. 304).

Čanové argumenty proti Rödovej pozícii vychádzajú zo vzťahu vonkajšieho sveta a jazyka: „*ak neexistuje zdieľaná istota o vonkajšom svete, nemôže existovať ani význam slova!*“ (Čana, 2019, s. 305).

1.) Nevyhnutnosť spochybnenia jazyka pri uskutočnení generálnej skepsy: „*Wittgenstein upozorňuje skeptika, že spochybňovať všetko o vonkajšom svete s výnimkou základných termínov neznamená viac ako spochybňovať všetko o vonkajšom svete vrátane základných termínov*“ (Čana, 2019, s. 305).

2.) Podľa Čanu si Descartes neuvedomuje význam základných termínov. Nie je možné rozumieť jazyku a pochybovať o všetkom vonkajšom. Z pohľadu Wittgensteina si nikto „*nie je istý významom svojich slov viac ako tými vonkajšími vecami, o ktorých je presvedčený, že sa nedajú spochybniť*“ (Čana, 2019, s. 305).

Z uvedených dôvodov je podľa Čanu Rödov argument „*celkom bez efektu*“ (Čana, 2019, s. 305).

III.) V poslednej časti Čana uvádza novú Koeberovu formuláciu skeptickej pozície, ktorá nie je založená na popieraní existencie vonkajšieho sveta: „*Ak je dané, že sa nachádzame v podmienkach, ktoré sú z epistemologického uhla pohľadu najlepšie, v akých môžeme byť, ako vieme, že nespívame?*“ (Koeber, 1996, s. 437). Zdá sa, že takáto pochybnosť je zmysluplná, zrozumiteľná a mimo problému z poznámok *O istote*. Podľa Čanu je Koeberova formulácia pre Wittgensteina bezpredmetná. Nevidí zmysel v samotnej otázke: „*Z Wittgensteinovej perspektívy dáva vždy dobrý zmysel pýtať sa na zdôvodnenie toho, čo poznáme. Nedáva však veľký zmysel pýtať sa na zdôvodnenie toho, čím sme si istí*“ (Čana, 2019, s. 306).

Čana tu dospieva k záveru, že „*reformulácia skeptickej otázky nepredstavuje pre metajazykovú kritiku tradičného konceptu ani najmenší problém*“ (Čana, 2019, s. 306). Wittgensteinova odpoveď by mohla vyzeráť takto: „*Ako teda viem, že nespívam? [...] Nevieť to. Som si tým istý!*“ (Čana, 2019, s. 306).

Záver článku *O metajazykovom odmietnutí zlomyseľného klamára*

Čana svoje skúmanie v podobe metajazykovej analýzy *hypotézy zlomyseľného klamára* uzatvára postojom, že „*[P]oznámky O istote naznačujú, že v okamihu, keď si karteziánsky hlas osvojil hypotézu zlomyseľného klamára, by sme mali prestať čítať [...] Meditácie o prvej filozofii [...] hneď na konci prvej kapitoly*“ (Čana, 2019, s. 306). Podľa Čanu sa zmysluplný obsah tejto knihy končí práve tu, pretože „*si nie sme istí, čo slová, ktoré Descartes používa, znamenajú,*

jednak si nie sme istí, či vôbec hrajú úlohu slov“ (Čana, 2019, s. 306 – 307). Z Wittgensteinovho pohľadu „sa zaoberáme skôr symptómami niečoho úplne iného“ (Čana, 2019, s. 307).

2. Problémy Čanovho článku

V Čanovom texte sa stretávame s tvrdeniami, ktoré nás navádzajú k nečítaniu diela *Meditácie o prvej filozofii*. Toto presvedčenie nadobúda na základe poznania, že nerozumieme Descartovmu používaniu jazyka. Čana je presvedčený, že *hypotéza zlomyseľného klamára* (ďalej len *démon*) je iba prázdna hrozba, a preto sa zdá, že *cogito ergo sum*, „*prvý princíp moderného obrazu sveta zosobňuje odpoveď na neinteligentnú otázku*“ (Čana, 2019, s. 304).

Cieľom tejto časti je preskúmať nedostatky Čanovho článku v rámci postupov jeho myslenia.

Čanova úvodná argumentácia vrcholí tvrdením, že Descartov „*[F]ilozofický koncept, ktorý počas prvých troch Meditácií aplikuje, je bizarný*“ (Čana, 2019, s. 292). Tento výrok je v rozpore so záverom článku, keď Čana tvrdí, že problém nastáva použitím *démona*: „*Poznámky O istote naznačujú, že v okamihu, keď si karteziánsky hlas osvojil hypotézu zlomyseľného klamára, by sme mali prestať čítať [...] Meditácie o prvej filozofii [...] hneď na konci prvej kapitoly [...] Zmysluplný obsah tejto knihy sa v skutočnosti končí tu*“ (Čana, 2019, s. 306).

V prvej citácii Čana naznačuje problém v prvých troch meditáciách, zatiaľ čo v druhej tvrdí, že *Meditácie* majú zmysel len do konca I. meditácie. Navyše, v 2. časti Čana spája vznik *démona* s prijatím existencie Boha: „*Ak akceptujeme názor, že niekto taký je [...] tak musíme akceptovať aj to, že môže existovať démon*“ (Čana, 2019, s. 294). Ak by to platilo, tak by sme *Meditácie* mali prestať čítať už pri Descartovom prijatí existencie Boha (pozri Moural, 2003, s. 740). Nejasnosti sa teda rozrastajú. Kedy presne nemá zmysel Descartov text čítať?

Problém neistoty, že „všetko môže byť omyl“:

Úlohou *démona* je dosiahnuť neistotu v našich poznatkoch, teda „*že všetko, čomu o vonkajšom svete veríme, môže byť omyl*“ (Čana, 2019, s. 295). Rovnako možnosť, že sa stále mýlime je u Descarta viditeľná aj pri uvažovaní o Bohu (Čana, 2019, s. 294). Je očividné, že Descartes dospieva v oboch prípadoch k rovnakému záveru. Zdá sa, že medzi úlohou Boha a *démona* nie je rozdiel, a preto je v poriadku súhlasiť s Čanom, že *démon* vzniká vo chvíli keď Descartes akceptuje existenciu všemocnej bytosti, Boha (Čana, 2019, s. 294). Je zjavné, že podľa Čanu by malo platiť, že problém s čítaním *Meditácií* začína už pri uvažovaní o Bohu.

Problém neistoty je možné sledovať aj na iných miestach. Napríklad v Čanovom článku u Koebera: „*Ak je dané, že sa nachádzame v podmienkach, ktoré sú z epistemologického uhla pohľadu najlepšie, v akých môžeme byť, ako vieme, že nesnívame?*“ (Koeber, 1996, s. 437). Rovnako Čanova formulácia Wittgensteinovej odpovede na Koeberov prístup vyjadruje neistotu

v súvislosti so snívaním: „*Ako teda viem, že nesnívam? [...] Nevieľm to. Som si tým istý!*“ (Čana, 2019, s. 306). Argument Koebera by sme mali brať vážne, pretože Descartova snaha rozlíšiť sen od skutočnosti je v *Meditáciách* len „krok“ pred použitím pojmu Boh: „*bdění nikdy nelze žádnými jistými známkami odlišit od snu*“ (Descartes, 2001, s. 31).

Vo všetkých prípadoch je prítomná možnosť omylu, teda rovnaký záver ako pri vyššie spomenutej hypotéze. Zdá sa, že podľa Čanu by malo platiť, že *Meditácie* nemá zmysel čítať už vo chvíli, keď Descartes začína uvažovať o rozdiel medzi bdením a snom, a to už na druhej strane I. meditácie.

Spomínaný problém neistoty, teda že „všetko môže byť omyl“ nás navádza k presvedčeniu, že podľa Čanu nemajú *Meditácie* zmysel už od začiatku. Východiskom Descartovho myslenia je práve predpoklad, že „všetko môže byť omyl“: „*Již před několika lety jsem si povšiml, kolik nepravdivého jsem v dětství připustil jako pravdivé a jak pochybné je cokoli, co jsem na tom poté vystavěl, a že tudíž, pokud bych si přál stanovit ve vědách někdy něco pevného a stálého, je třeba jednou za život vše zbořit a započít nanovo od prvních základů*“ (Descartes, 2001, s. 29). Zdá sa, že *démon* slúži ako dôkaz Descartovmu predpokladu, že „všetko môže byť omyl“, že „všetko je pochybné“, alebo „neisté“. Očividne sú prítomné dva dôvody na uvažovanie o nezmyselnosti. Spomínaný záver, že „všetko môže byť omyl“, ktorý slúži ako predpoklad uvažovania, a *démon* ako dôkaz tohto predpokladu.

Ukázalo sa, že spomínaný záver *démona*, že „všetko môže byť omyl“ je rovný predpokladu Descartovho uvažovania. Podľa Čanu by malo platiť, že *Meditácie* nemá zmysel čítať už od začiatku, pretože vznik *démona* je prítomný v predpoklade Descartovho myslenia, teda na začiatku textu I. meditácie.

Čana prostredníctvom Wittgensteina tvrdí, že nie je možné pochybovať o všetkom. Descartovu generálnu skepsu považuje za nezmysel: „*Konstantne sa mýliť o vonkajšom svete je skôr duševná porucha ako omyl*“ (Čana, 2019, s. 301). Ak takto uvažujeme, tak „*sa zaoberáme skôr symptómami niečoho úplne iného*“ (Čana, 2019, s. 307).

Ak platí, že I. Meditácia je dôkazom predpokladu, že „všetko môže byť omyl“ (pochybné), tak podľa Čanu je to zjavne dôkazom aj toho, že *Meditácie* nemajú zmysel od začiatku textu.

Zdá sa, že rozpor v Čanových tvrdeniach sa podarilo vyriešiť. Za platné sa môže považovať tvrdenie, že „*[F]ilozofický koncept, ktorý počas prvých troch Meditácií aplikuje, je bizarný*“ (Čana, 2019, s. 292). Síce nie je jasné, prečo hovorí aj o druhej a tretej meditácii, ale určite „*netušíme [...] čo skeptické tvrdenia znamenajú*“ (Čana, 2019, s. 301). Descartov predpoklad uvažovania, že „všetko môže byť omyl“, je podľa Čanu rovnako problematický ako záver *démona*, teda že „všetko môže byť omyl“. Ak takto uvažujeme, tak „*sa zaoberáme skôr*

symptómami niečoho úplne iného“ (Čana, 2019, s. 307). „*Wittgenstein osvetlil pojem pochybnosti dvoma spôsobmi: ukázal, že univerzálna pochybnosť nie je možná a že nie všetko, čo vyzerá ako pochybnosť, je pochybnosť“* (Moyal-Sharrock, 2017, s. 551).

Preskúmaním nedostatkov v Čanovom článku a ich následným rozpracovaním sa preukázalo, že Descartove *Meditácie* nemá zmysel čítať od začiatku textu. Nezmyselnosť textu sa posunula z konca I. *Meditácie* na jej úplný začiatok. Nevyriešenou zostáva otázka, že kde tento nezmyselný text končí. Na základe rozpracovania spomínaných nedostatkov a Čanovho tvrdenia, že „*prvý princíp moderného obrazu sveta zosobňuje odpoveď na neinteligentnú otázku“* (Čana, 2019, s. 304) sa zdá, že *cogito, ergo sum* je rovnako nezmyselné ako celé *Meditácie o prvej filozofii*.

Záver

V interpretácii Čanovho článku sa ukázalo viacero dôvodov, ktoré sponchybujú funkčnosť *karteziánskej pochybnosti*. Radikálnosť prístupu narástla v tvrdeniach poukazujúcich na nezmyselnosť čítania *Meditácií*. Čana sa domnieva, že Descartovi nie je možné rozumieť a jeho dielo je skôr prejavom psychickej poruchy: „*Konštantne sa mýliť o vonkajšom svete je skôr duševná porucha ako omyl“* (Čana, 2019, s. 301).

V druhej časti bolo zobrazených niekoľko rozporov v Čanovom článku. Tie boli následne rozpracované a vyjasnené. Pri ich rozpracovaní bola dodržaná logika Čanovho postupu myslenia. Je možné povedať, že vďaka spomínaným rozporom sa podarilo Čanove myšlienky hlbšie rozpracovať a zdôvodniť poznatok, že dielo *Meditácie o prvej filozofii* nemá zmysel čítať od jeho začiatku. Zdá sa, že *hypotéza zlomyseľného klamára* vzniká už v predpokladoch diela.

Na všetkých miestach tohto článku sa opakuje jeden a ten istý záver, a to, „*že v okamihu, keď si karteziánsky hlas osvojil hypotézu zlomyseľného klamára, by sme mali prestať čítať daný text“* (Čana, 2019, s. 306). Podľa rozpracovania nedostatkov je *hypotéza zlomyseľného klamára* východiskom diela, a preto tvrdíme, že dielo nemá zmysel čítať od jeho začiatku. Je zrejmé, že „*[F]ilozofický koncept, ktorý počas prvých troch Meditácií aplikuje, je bizarný“* (Čana, 2019, s. 292), pretože podľa Čanu Descartes privádza čitateľa k neporozumeniu a nezmyslom.

V tomto prípade je nevyhnutné prehlásiť záver, že Descartove *Meditácie o prvej filozofii* sú veľmi problematické, a preto spolu s Čanom nevieme súhlasiť s tým, že formulácia *cogito, ergo sum* predstavuje zrozumiteľný a hodnotný poznatok.

Zoznam použitej literatúry:

ČANA, T. 2019. O metajazykovom odmietnutí zlomyseľného klamára. In *Filozofia*, vol. 74, no.4, 2019, pp. 291 – 307. ISSN 0046-385X.

DESCARTES, R. 1992. *Rozprava o metodě*. Praha: Svoboda, 1992, 67 s. ISBN 8020502165.

- DESCARTES, R. 2001. *Meditationes de prima philosophia = Meditace o první filosofii*. Překlad Petr Glombíček a Tomáš Marvan. 1. vyd. Praha: OIKOYMENH, 2001, 127 s. ISBN 80-7298-036-X (brož.) :
- KOEBER, M. 1996. Certainties of a world-picture: The epistemological investigations of *On Certainty*. In: SLUGA, H. a STERN, D., eds. *The Cambridge Companion to Wittgenstein*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 411–441. ISBN 0521465915.
- MOURAL, J. 2003. Hyperbolická skepse a cesta ke "cogito" v Descartových „Meditacích". In *Filosoficky Časopis*, vol. 51, no.5, 2003, pp. 739–755. ISSN 0015-1831.
- MOYAL-SHARROCK, D. 2017. Wittgenstein on knowledge and certainty. In: GLOCK, H. J. a HYMAN, J., eds. *A Companion to Wittgenstein*. Chichester: Blackwell, 2017, s. 547–562. ISBN 1118641167.
- RÖD, W. 2001. *Novověká filosofie I: Od Francise Bacona po Spinozu*. Praha: Oikoymenh, 2001. 384 s. ISBN 80-7298-013-5.
- WITTGENSTEIN, L. 2006. *O istote*. Bratislava: Kalligram, 2006. ISBN 80-7149-799-1.

The Visual Mechanics of Live Modelling in Seneca's Epistles

Fungovanie vizuality v praxi živých príkladov v Senecových listoch

MgA. Dominik Novosád

Abstract

This paper examines the philosophical significance of visuality in the practice of live modeling presented in Seneca's *Epistles*. Seneca's philosophical appropriation of Roman exemplary learning, where witnessing and evaluation shaped ethical norms, emphasizes that lived contact with mentors is vital for transferring philosophical knowledge. Seneca outlines this practice as a process of observational learning that takes as its object the concrete life of a philosopher as opposed to their discursive thought. The observational aspect is essential since the learner progresses by viewing the practical applicability of philosophy and by the coercive power of mentor's evaluative gaze. Moreover, the ancient understanding of physiognomy takes perceptible bodily characteristics as revelations of the soul, marking an immediate epistemological procedure. Another visual epistemic significance appears in philosophical friendship where the mutual observation of progressors metaphorically transforms into a unique tool for self-knowledge, substituting the objectifying mirroring gaze. Finally, the animating aspect of ancient visuality transforms witnessing of philosophical life into a process of actualization in relation to abstract discourse.

Keywords: Seneca, Stoicism, Ancient sight, Physiognomy, Epistemology, Exemplarity

Abstrakt

Tento článok skúma filozofický význam vizuality v praxi živého modelovania spracovaného v Senecových listoch. Senecovo filozofické osvojenie rímskeho príkladného učenia, kde pozorovanie a následné zhodnocovanie formovalo etické normy, zdôrazňuje, že živý kontakt s učiteľmi je životne dôležitý pre prenos filozofických vedomostí. Seneca načrtáva túto prax ako proces pozorovacieho učenia, ktorého predmetom je konkrétny život filozofa v protiklade k jeho diskurzívnemu mysleniu. V tomto procese je zrak nevyhnutný, pretože študent napreduje tým, že si prezerá praktickú použiteľnosť filozofie a je podnecovaný hodnotiacim pohľadom mentora. Vizualita je naďalej epistemologicky závažná v rámci dvoch aspektov antického vnímania zraku. Jednak, starodávne chápanie fyziognómie robí z vizuálnych údajov vnímateľných telesných charakteristík, ktoré zase odhaľujú dušu, priamy nástroj na hodnotenie filozofovej pravosti. Ďalší vizuálny epistemický postup sa objavuje vo filozofickom priateľstve, kde sa vzájomné pozorovanie metaforicky mení na jedinečný nástroj sebaoznania, ktorý nahrádza objektivizujúci

pohľad do zrkadla. Napokon, oživujúci význam antickej vizuality premieňa svedectvo o filozofickom živote na proces aktualizácie vo vzťahu k abstraktnému diskurzu.

Kľúčové slová: Antický zrak, Seneca, Stoicizmus, Exemplarita, Fiziognómia, Epistemológia

Kontakt:

MgA. Dominik Novosád

Univerzita sv. Cyrila a Metoda,

Filozofická fakulta, Katedra filozofie a aplikovanej filozofie

Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava

E-mail: novosad2@ucm.sk

Introduction

This paper will analyze the role of visuality in connection to the practice of live exemplary observation formulated in Seneca's *Epistles*. I hope that the insights presented below can contribute to understanding of philosophical education in Seneca's time, where the culture of visuality, and lived philosophy required different means of achieving progress. At the same time, these findings may provide a sort of contrast with our own philosophical tradition which operates in the world of text. I shall explain how Seneca's *Ep.* 6 tactfully integrates the traditional Roman mechanics of witnessing and judging into the context of philosophical guidance. As we shall see, Seneca views a form of live observatory practice more beneficial for transmitting philosophical knowledge than discursive learning ordained by hearing. Initially, I will outline some contemporary observations on the importance of live modelling as a support and substitution for the paraenetic function of discursive instruction. Then, I shall consider three aspects of ancient visuality to offer additional explanations on why Seneca seems to prefer the ocular setting of live modeling. The first considered significance appears in *Ep.* 52 in relation to ancient conceptualization of physiognomy. Here, I will examine how we can use solely visual data of physiological manifestations of morality for philosophical evaluation. Further, I shall consider how an evaluative gaze toward co-striving philosophical friend metaphorically represents the ancient process of objective self-examination through mirror. Finally, I will argue that visuality is a sort of ontological pre-condition for actualization of philosophy by considering Seneca's account of witnessing a philosopher's death in *Ep.* 30.

The Practice of Exemplary observation

Before analyzing the specific mechanics of visuals in live philosophical modeling I wish to say a bit more about the format itself, and its relation to Roman exemplary education. In Roman culture learning from models was an important practice for many different spheres of life which included military, politic and ethics (Roller, 2018; Langlands, 2018). As Mathew B. Roller explains, the practice was ordained by the logic of witnessing, evaluation, commemoration and norm setting (Roller, 2018, pp. 8 – 6). The present work focuses on the two initial movements: live witnessing and moral evaluation, and their relation to ancient gaze in the philosophical context of Seneca's *Epistles*. The first significant reference to this exemplary practice appears in *Ep.* 6. The central theme of the letter considers the possibilities of transferring philosophical knowledge for education purposes. Seneca open the discussion by admitting that he has undergone a genuine philosophical transformation (*transfigurari; mutationem mei*; Sen. *Ep.* 6, 1 – 2), and subsequently ponders the best way to share, or in a sense, transfer (*tecum communicare; in te transfundere*; Sen. *Ep.* 6, 2 – 4), this realization unto the letter's addressee Lucillius. We learn that one way to go about this is providing the tools that motivated the philosophical

progression. Seneca suggest sending the most beneficial books along with highlighted textual passages (*notas*; Sen. *Ep.* 6, 5) so that Lucillius can move forward on his journey. However, a line later Seneca depreciates this approach, and proposes a more efficient method of education:

Of course, however, the living voice and the intimacy of a common life (*viva vox et convictus*) will help you more than the written word (*oratio*). You must go to the scene of action (*in rem pracsentem*), first, because men put more faith (*homines amplius credunt*) in their eyes (*oculi*) than in their ears (*auribus*), and second, because the way is long if one follows precepts (*praecepta*) but short and helpful, if one follows patterns (*exempla*). Cleanthes could not have been the express image of Zeno, if he had merely heard his lectures (*si tantummodo audisset*); he shared in his life (*vitae eius interfuit*), saw into his hidden purposes (*secreta perspexit*), and watched him (*observavit illum*) to see whether he lived according to his own rules (*formula sua viveret*). Plato, Aristotle, and the whole throng of sages who were destined to go each his different way, derived more benefit from the character (*moribus*) than from the words (*verbis*) of Socrates. It was not the class-room of Epicurus, but living together (*contubernium*) under the same roof, that made great men of Metrodorus, Hermarchus, and Polyaeus. Therefore, I summon you (*te accerso*), not merely that you may derive benefit, but that you may confer benefit; for we can assist each other greatly. (Sen. *Ep.* 6, 5 – 6)¹

The cited passage examines two alternatives for learning philosophy: a more beneficial form of live association (*viva vox et convictus*), and less effective discursive learning (*oratio*). The latter term *oratio* is, in this case, a general umbrella which likely encompasses all forms of structural discursive thought, which retrospectively also include the textual *notas*. One may question, how come Seneca associates the discursive format solely with the sensual experience of hearing (*auribus*)? Here, it is important to remember that the Greco-Roman world was predominantly oral when it came to communication of discourse which we would now encounter mainly as text. As Pierre Hadot suggests, the modern textual learning would be quite foreign concept for the ancients since back then texts were generally meant to be read out loud (Hadot, 1995, pp. 61 – 62). Actually, the text usually served as a reminder, and practice tool for oratory performance. Consequently, we may summarize one of the proposed alternatives as discursive learning (*praecepta*)², that includes textual engagement as well as oration, which operates mainly in the sphere of auditory stimuli.

Now, the better alternative, which I wish to pay closer attention in the present work, is visual (*oculi*) education that uses models (*exempla*) as primary didactic medium. Seneca clarifies

---

¹ All directly cited translations proceed from Loeb Classical Library editions of Seneca's *Epistles* cited in bibliography.

² Precepts (*praecepta*) is a form of discursive guidance, that Seneca later specifies as short and impactful sayings that exhort and direct philosophical progressors. For Seneca's discussion on *praecepta* see: *Ep.* 94; 95. However, as Schafer, 2009, p. 91 insists, the term is used rather loosely in *Ep.* 6 to signify doctrinal instruction as such, namely in contrast to the live contact.

what this method involves in reference to three philosophical movements. As shown in the cited passage, Stoic Zeno's pupil Cleanthes learns the most by entering a close relationship with his mentor (*vitae eius interfuit*), allowing him to observe (*perspexit, observavit*) how the philosopher puts teaching into practice (*formula sua viveret*), rather than listening to Zeno's discourses (*sitatummodo audisset*). Furthermore, Plato and Aristotle apparently learned more by following Socrates and witnessing manner of living (*mores*) rather listening to his words (*verbis*). Finally, the three students of Epicurus; Metrodorus, Hermarchus and Polyaeus, became successful on their own right because they dwelled together (*contubernium*) with their teacher in Epicurean fashion.³ Let me now say a bit more about how this particular format operates in philosophical education.

These three instances showcase that transferring philosophical knowledge might also take the form of lively Spiritual Guidance (Hadot, 1969) between students and mentors. While the didactic prospects of these relationships surely involved discursive guidance, Seneca seems to be mostly concerned with the intimate everyday contact, which ensures that the student may observe the mentor as a model of behavior. Roller insists, that Seneca's description of this exemplary practice is reformulation of a general cultural impetus to evaluate witnessed performances among Romans. However, in the Stoic case, rather than extending toward all participators in the tradition, the evaluative gaze targets, and comes from, a carefully chosen philosophical model (Roller, 2018, pp. 284 – 85). Moreover, the observatory evaluation also requires consecutive data to verify the stoic requirement for virtue; the consistency of character (Roller, 2018, p. 282). This leads Roller to conclude that Seneca re-interprets the traditional exemplary mechanics of witnessing, judging, and norm setting into the context of philosophical mentorship. In essence, Roller's insight captures the crucial cultural inspiration for formulating and using philosophical exemplarity.

Now, when it comes to the specific benefit for philosophical education the authoritative exemplary observation appears to have significant paraenetic function. The mutual observation that takes place within the spiritual guidance mimics, strengthens and often substitutes the advisory role of *precepta* (Schafer, 2009; Hadot, 1969, p.168). Being observed by the model posits a directive moral force on the student whose inclination to vice is checked by the mentor's gaze more effectively than it ever could by means of discourse. On the other hand, regularly observing the philosopher's consistent manner of living in relation to their discourse helps to clarify and strengthen the force of their preached doctrines. In this way, rather than attempting to reach the good life through general advice, and doctrinal learning the student may extract the meaning, and validity of philosophical claims from a model observed in many instances of

---

³ Here Seneca likens the exemplary co-habitation of military units (*contubernium*) with their commanders to the frugal life of Epicurean garden.

philosophical application. Still all these advantages seem to represent a mere alternative to discursive guidance in visual exemplary setting. However, Seneca summons Lucilius for a direct visit on account of the presupposed superiority of visual apprehension. Hence, my goal in the upcoming passages will be to propose some reflections on the importance of specifically ocular philosophical procedures.

Philosophical Application of Physiognomy

The first philosophical application of visibility I wish to consider appears in *Ep.* 52, which connects to the ancient understanding of physiognomy. The ancient tradition maintained that facial expressions, body language and physical attributes are important signifiers of person's character (Squire, 2016, p. 29; Bartsch 2006, p.21). As seen in *Ep.* 52, Seneca reflects this sentiment, suggesting that visual impressions provide more immediate insight into person's character than the auditory influence of philosophical discourse. The letter demonstrates this by considering how some so-called philosophers preach awe-inspiring words but appear to manifest signs of moral decadency. Seneca then proceeds to outline an evaluative gaze which differs from the prolonged observation that aims to confirm, on multiple occasions, the consistency of persons acts and their discourse. As Seneca puts it:

If you mark them carefully (*observentur*), all acts are always significant, and you can gauge the character (*morum*) by even the most trifling signs. The lecherous man is revealed by his gait (*incessus*), by a movement of the hand (*manus*), sometimes by a single answer (*responsum*), by his touching of the head with a finger (*digitus*), by the shifting of his eye (*flexus oculorum*). The scamp is shown by his laugh (*risus*); the madman by his face (*vultus*) and general appearance (*habitusque*). These qualities become known by certain marks; but you can tell the character of every man (*qualis scies*) when you see (*aspexeris*) how he gives and receives praise. (Sen. *Ep.* 52, 12)

In this case, it seems that Seneca suggests that at times we ought to ignore what we hear altogether and instead look to see whether the performer is even worth listening to. The performative aspect of oratory performances presents the philosophical insights as a sort of abstraction from life. Formal discourse aims to establish a consistency of an argument and awe the audience with the auditory force of its design. However, this is not something that Seneca looks for in a philosopher. What matters more is their concrete manner of living that ought to proceed from their discursive activity. This means, that we do not learn much about the philosopher and validity of their discourse through audible data. On the other hand, by observing the body language of a speaker, we can instantly spot a philosophical ingenuity. As Seneca puts it elsewhere, "those liable to every fault (*vitio*) which they castigate advertise themselves as patterns (*exempla*) of useless training (*unutilis disciplinae*; Sen. *Ep.* 108, 36)". It appears that

thanks the physiognomic tradition we do not always have to engage in a prolonged examination of philosopher's mannerisms. In certain cases, the perceptible physiognomy allows for an immediate apprehension of philosophical falsity.

Friends, Mirrors and Self-knowledge

Another epistemic significance of visibility relates the mutual observation in the context of didactic friendship. As was pointed out by Ilsetraut Hadot, Seneca uses the ancient institution of friendship to provide more symmetrical form of spiritual guidance than the authoritative mentorship of professional philosophers (Hadot, 1969, pp. 166 – 68). Friendship is a format where two similarly inclined persons can monitor, and further each other's moral progress. Of course, the mutual observation that will issue in a live meeting of these progressors carried the paraenetic advantages of exemplary observation we considered earlier. However, the friendly gaze also implies a particular access to self-knowledge which metaphorically connects to the ancient understanding of the mirroring gaze. As Shadi Bartsch insists, mirrors in antiquity were understood as unique source of self-knowledge (Bartsch, 2006, pp. 18 – 28). Viewing oneself reflected in the mirror provides a way to observe oneself with a detached perspective, in a sense, simulating the gaze of the other. In turn, this allowed an agent to impose moral demands with the strictness of objective evaluation that does not take into account the limiting personal concerns. This is essential aspect for introspection because when examining ourselves from an enclosed personal perspective we are likely to fall in deceptive attitude that halts moral progress. As Seneca puts it, the solitude is “lost to the fool (*stulto*); for he only betrays himself (*ipse se prodit*; Sen. *Ep.* 10, 2)”. Only a more advanced person can be left completely upon themselves to efficiently check one's faults.

One of the reasons we ought to find reliable guides, namely trustworthy friends, is because they serve as sort of mirrors into our own soul with such personal detachment. According to Seneca, being and conversing with a true friend is analogous to being with oneself in terms of moral self-examination.⁴ Nonetheless, subjecting our friend to evaluative gaze is never completely same as assessing oneself directly. Again, the self-deceptive attitudes get in the way of a genuine perspective. In this way, a progressor who is on the same philosophical journey, faced with similar challenges, and reaching comparable milestones, serves as a sort of mirroring agent to one's own progress. I think Bartsch puts it well saying that evaluating the other on the same moral path means to “recognize one's friends faults in oneself” (Bartsch, 2006, p.33). One can recognize their philosophical shortcomings more clearly when reflected in friend's life which

---

⁴ Sen. *Ep.* 3, 3.

is scrutinized with a more objective perspective. Therefore, the possibility of objective gaze in reference to ancient mirrors metaphorically transforms unto the institution of philosophical friendship. Moreover, this mirroring is also literarily visual since it depends on the logic of direct observation analyzed earlier. Additionally, this kind of friendship is the very context of the letters, and Seneca's prompt for Lucilius' visit (*te accersso*) in *Ep.* 6 likely signifies a wish to employ this epistemic process. Lucilius may thus learn philosophy by the objective introspection pursued in the settings of eye-to-eye contact of friends.

The Animating Power of Vision

The visual context of exemplarity is also essentially connected to the lively nature of philosophical activity typical for the ancient setting. As some contemporary authors maintained, philosophy was a practice that meant to transform our way being rather than create systematic discourse (Hadot 2002; Sellars 2003). Indeed, Seneca holds that "philosophy teaches us to act, not to speak" (*facere docet philosophia, non dicere*; Sen. *Ep.* 20, 2). Consequently, philosophers should "teach us by their lives (*quit vita docent*)", and we ought to "choose as a guide (*auditorem*) one whom you will admire more when you see (*videris*) him act than when you hear him speak (*audieris*; Sen. *Ep.* 52, 8 – 9)". Vision is indispensable in this sense indispensable since it provides an access to the essential existential dimension of philosophical activity. Actually, for the ancients, the very act of seeing and being seen was an essential ontological component.⁵ The light shedding power of vision was what fundamentally distinguished the world of the living with the unseen and blind underworld realm. I believe that this animating sentiment of vision also finds a particular expression in philosophical setting that Seneca considers in the *Epistles*.

For instance, in *Ep.* 30 Seneca recalls seeing (*vidi*; Sen. *Ep.* 30, 1) his friend Bassus, who is at the final moments of his life, more often because he wished to know (*scirem*; Sen. *Ep.* 30, 13) if philosophy could truly allow one to die in tranquility. As Seneca explains, he has often heard Bassus preach well known Epicurean precepts that death is not experienced, and ought not to be feared as something an evil.⁶ After observing Bassus' cheerful spirit, Seneca admits that reading (*legerem*) or hearing (*audirem*) these claims never possessed such force as when seeing someone so close to death (*morte vicina*; Sen. *Ep.* 30, 7 – 8). More importantly, Seneca concludes that, "I am glad to hear such words, my dear Lucilius, not as new to me (*audio non tamquam nova*), but as leading me into the presence of an actual fact (*rem praesentem perductus*; Sen. *Ep.* 30, 15)". So, it is not only that vision is an epistemological tool for analysis of lived experience. The act of vision brings what is otherwise a lifeless discursive entity, into present

---

⁵ Squire, 2016, p. 10 discusses the general ideas about associating vision with liveliness. Also see chapters by Ruth Bielfeldt and Susanne Turner in the same volume that discuss the animating sentiment of vision in relation to different aspects of Greco-Roman life.

⁶ For Seneca's summary of the Epicurean reasoning see Sen. *Ep.* 30, 5-6.

actuality. Indeed, as Seneca suggests in *Ep.* 108, without a perceptible manifestation in person's life we are encountering a discursive activity of scholars (*philologum aut grammaticum*; Sen. *Ep.* 108, 35), but not philosophy as such. One could then say that the ontological significance gaze carries for general livelihood transfers directly into philosophical context. A genuine philosophical phenomenon is brought into being only after perceptible embodiment of discursive thought.

Conclusion

In the above discussion I have examined few possible ways of how the ancient understanding of visibility finds expression in Seneca's philosophical project. As was shown, visibility was at the forefront of exemplary education which calls for direct encounter with practicing philosophers, and evaluation of their way of life. Vision was in this sense a sort of gateway into experiencing the existential character of philosophical activity. Consequently, visual data carried a unique epistemological function for the transmission of philosophical knowledge. Firstly, seeing physiognomic signs of a speaker can immediately reveal inclination toward vice, which is a clearer indicator of philosophical falsity than listening to structured discourse. Secondly, I have shown that the objectifying power of mirroring gaze, with its particular advantage for self-knowledge, metaphorically transfers into the setting of philosophical friendship. Finally, as the last section of the work has argued, the ontological significance of visibility makes exemplary observation into an indispensable process of philosophical actualization of otherwise abstract, and lifeless discourse.

Bibliography:

- BARTSCH, Shadi. *The mirror of the self: Sexuality, Self-Knowledge, and the Gaze in the Early Roman Empire*. University of Chicago Press, 2017.
- HADOT, Ilsetraut. *Seneca und die griechisch-römische Tradition der Seelenleitung*. Walter de Gruyter, 1969.
- HADOT, Pierre. *What is Ancient Philosophy?*. Harvard University Press, 2002.
- LANGLANDS, Rebecca. *Exemplary ethics in Ancient Rome*. Cambridge University Press, 2018.
- MAYER, R. G. *Roman Historical Exempla in Seneca*. *Sénèque et la prose latine*. Neuf exposés suivis de discussions par B.L. Hijmans et al. *L'Antiquité Classique* 36 (1991), pp. 141–16
- ROLLER, Matthew B. *Models from the Past in Roman Culture: A World of Exempla*. Cambridge University Press, 2018.
- SELLARS, John. *The art of living: The Stoics on the Nature and Function of Philosophy*. A&C Black, 2013.
- Seneca: *Epistles, Volume I: Epistles 1 – 65*, trans. Richard M. Gummere, Harvard University Press, Cambridge 1917.

Seneca: *Epistles, Volume III: Epistles 93 – 124*, trans. Richard M. Gummere, Harvard University Press, Cambridge 1925.

SCHAFER, John. *Ars didactica: Seneca's 94th and 95th Letters*. 2009.

SQUIRE, Michael. *Sight and the ancient senses*. Routledge, 2015.

Zachovávanie národnej identity ukrajinskej menšiny v Trnave: kultúrne a jazykové aspekty

Preservation of the National Identity of the Ukrainian Minority in Trnava: Cultural and Linguistic Aspects

Mgr. Tetiana Kucher

Abstrakt

Vo svetle udalostí, ktoré sa odohrali 24. februára 2022 po ruskej invázii na Ukrajinu, sa výrazne zvýšil počet príslušníkov ukrajinskej menšiny v Trnave a Trnavskom kraji. Je prirodzené, že nárast menšiny formuje/mení jej potreby a možnosti. Ukrajinská menšina v Trnave, začleňujúca sa do nového spoločensko-kultúrneho prostredia, buduje nové kultúrne a sociálne väzby, čo následne ovplyvňuje jej formovanie. Cieľom nášho článku je preskúmať, ako sa ukrajinská menšina v Trnave snaží zachovať svoju národnú identitu prostredníctvom kultúrneho života, dodržiavania tradícií a zachovávaní jazyka. Sekundárnym cieľom je analyzovať ťažkosti, s akými sa Ukrajinci v emigrácii stretávajú a aké riešenia nachádzajú pri realizácii svojich plánov. Na základe nášho výskumu, ktorý vykonávame od januára 2025 pomocou techniky rozhovorov s respondentami, môžeme tvrdiť, že hoci sa Ukrajinci v Trnave integrovali do väčšinovej spoločnosti, snažia sa zachovať svoju pôvodnú ukrajinskú kultúru. Snažia sa dodržiavať kalendárne zvyky a tradície, zúčastňovať sa sviatkov, podujatí, kde majú možnosť cítiť sa súčasťou ukrajinského národa a hovoriť svojim rodným jazykom.

Kľúčové slová: Ukrajinská menšina, Slovensko, národná identita, kultúra, jazyk, zvyk.

Abstract: In light of the events that took place on February 24, 2022, following the Russian invasion of Ukraine, the number of members of the Ukrainian minority in Trnava and the Trnava region has significantly increased. It is natural that the increase of a minority shapes/changes its needs and possibilities. The Ukrainian minority in Trnava is integrating into a new socio-cultural environment, building new cultural and social ties, which subsequently influence its formation. The aim of our article is to examine how the Ukrainian minority in Trnava strives to preserve its national identity through cultural life, adherence to traditions, and preservation of the language. The secondary goal is to analyze the difficulties Ukrainians encounter in emigration and what solutions they find in implementing their plans. Based on our research, which we have been conducting since January 2025 using the interview technique with respondents, we can say that although Ukrainians in Trnava have integrated into the majority society, they are trying to preserve their original Ukrainian culture. They try to observe calendar customs and traditions,

participate in holidays, events where they have the opportunity to feel part of the Ukrainian nation and speak their native language.

Keywords: Ukrainian minority, Slovakia, national identity, culture, language, custom.

Kontaktné údaje

Mgr. Tetiana Kucher

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kucher1@ucm.sk

Úvod

Širokospektrálne ekonomické, politické, spoločenské a kultúrne zmeny, ktoré sa udiali na Slovensku na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia vytvorili nové možnosti pre činnosť a rozvoj národnostných menšín, vrátane tej ukrajinskej.

Ukrajinská menšina v Trnave bola dlhodobo málo početná. Oveľa početnejšia bola na východe krajiny v Prešovskom a Košickom kraji, kde boli Ukrajinci súčasťou autochtónneho obyvateľstva, ktoré tam žilo po stáročia. Počas tohto obdobia boli súčasťou sociokultúrnych procesov v regióne a snažili sa zachovať svoju ukrajinskú národnú identitu. V Trnave sa ukrajinská menšina v krátkom čase pod vplyvom rôznych okolností výrazne zväčšila, čo si vyžaduje podrobnú analýzu a štúdium.

Cieľom nášho článku je preskúmať, ako sa ukrajinská menšina v Trnave snaží zachovať svoju národnú identitu prostredníctvom kultúrneho života, a zachovávaní jazyka. Sekundárnym cieľom je analyzovať ťažkosti, s akými sa v emigrácii Ukrajinci stretávajú a aké riešenia nachádzajú pri realizácii svojich plánov.

Čo je to etnická menšina?

Problematika národnostných menšín je pomerne zložitá a široko diskutovaná. Etnické menšiny sa ako sociálne skupiny začali vo vedeckej komunite študovať od konca 19. storočia. Vedci ako Ernest Gellner, Benedict Anderson, Eric Hobsbawn, Fredrik Barth, Anthony Smith, John Armstrong, Miroslav Hroch, Thomas Hylland Eriksen, Rogers Brubaker a ďalší skúmali príčiny vzniku národov a etnických skupín, študovali povahu etnických menšín, analyzovali vzťahy medzi štátom a etnickými skupinami, či majoritou a minoritou. Dnes prakticky neexistujú etnicky homogénne krajiny. V každom štáte narážame na kontakty medzi etnickými väčšinami a menšinami. Tieto vzťahy môžu mať viacero podôb a ovplyvňujú ako menšiny, tak aj majoritu.

Vo vedeckom diskurze existuje mnoho definícií pojmu etnická menšina, my v tejto štúdiu vychádzame z definície F. Capotortiho, ktorý vníma ako „skupinu početne slabšiu ako zvyšok obyvateľstva štátu, nachádzajúcu sa v nedominantnom postavení, jej príslušníci — čoby občania daného štátneho útvaru — majú etnické, náboženské alebo jazykové rysy, ktorými sa odlišujú od zvyšku obyvateľstva a vykazujú, hoci len implicitne zmysel pre súnalezitosť zameranú na zachovanie svojej kultúry, tradícií, náboženstva alebo jazyka“ (Capotorti in Šatava, 2009, s. 32).

Český etnológ Leoš Šatava píše, že pre zachovanie menšiny je kľúčová vôľa príslušníkov danej menšiny, ale aj táto vôľa je determinovaná právnym, ekonomickým, politickým a kultúrnym prostredím, v ktorom sa menšina nachádza. Vo všeobecnosti je veľkým pozitívom pre zachovanie a rozvoj menšiny demokratický právny poriadok, ktorý garantuje menšinové práva a podporuje existenciu menšín. Je to síce pozitívny faktor, ktorý vytvára podmienky pre realizáciu cieľov menšiny, ale sám o sebe nestačí. Impulz využiť demokratické podmienky musí

prichádzať zvnútra menšiny, či už ide o zriadenie menšinových škôl, kultúrny život, existenciu médií atď. Žiadna externá sila v demokratickom štáte nedokáže túto vnútornú vôľu menšiny nahradiť a vnútiť menšine zachovávanie menšinového povedomia, jazyka, kultúry atď. (Šatava, 2009, s. 57).

Na Slovensku sú práva etnických menšín garantované základným zákonom štátu. Ústava Slovenskej republiky prijatá 1. septembra 1992 je hlavnou ochranou práv a realizáciou príležitostí národnostných menšín. V odseku 1 článku 34 sa uvádza: „[Občanom tvoriacim v Slovenskej republike národnostné menšiny alebo etnické skupiny sa zaručuje všestranný rozvoj, najmä právo spoločne s inými príslušníkmi menšiny alebo skupiny rozvíjať vlastnú kultúru, právo rozširovať a prijímať informácie v ich materinskom jazyku, združovať sa v národnostných združeniach, zakladať a udržiavať vzdelávacie a kultúrne inštitúcie” (Ústava SR). Odsek 2 a) toho istého článku objasňuje práva menšín: právo na vzdelanie v ich jazyku. Taktiež 10. júla 1999 bol prijatý zákon „O používaní jazykov národnostných menšín“, kde v článku 1 doložka 2 (Zákon č. 184/1999 Z. z.) je ukrajinský jazyk, vedený ako jeden z jazykov národnostných menšín, spolu s bulharským, nemeckým, poľským, českým, chorvátskym a ďalšími jazykmi. Možno tvrdiť, že slovenská štátna politika „de iure“ podporuje formy národného života.

Formovanie ukrajinskej menšiny v Trnave

Okrem právnych faktorov stoja za zmienku aj ekonomické faktory, ktoré prispeli k rastu ukrajinskej menšiny v Slovenskej republike (SR). V tejto súvislosti môžeme hovoriť o špecifických push a pull faktoroch. Medzi push faktory patrí ekonomická a politická nestabilita, nezamestnanosť, vojny, konflikty, diskriminácia, sociálna nerovnosť, environmentálne faktory atď. Všetko, čo by mohlo slúžiť ako dôvod na odchod z vlastnej krajiny. Zatiaľ čo pull faktory sú tie, ktoré súvisia s výhodami, ktoré ponúka cieľová krajina a ktoré priťahujú migrantov, a to: ekonomická a politická stabilita, rešpektovanie ľudských práv, tolerancia, kultúrna rozmanitosť, príležitosti na integráciu, prístup k vzdelaniu, vedeckému výskumu, kariérne príležitosti (Prychodko – Jakubiku, 2023, s. 119).

Ak v 90. rokoch išlo predovšetkým o pracovnú migráciu, ktorá bola spôsobená lepšími podmienkami na slovenskom trhu práce, najmä pre obyvateľov západnej Ukrajiny, ktorá je geograficky blízko k Slovensku. Potom v roku 2004 boli ďalšími pull faktormi vstup Slovenska do Európskej únie (EÚ) a s tým spojený ekonomický rast a výhody, možnosť štúdia na slovenských univerzitách, liberalizácia vízových vzťahov s krajinami EÚ v roku 2017, otvorenie ukrajinsko-slovenských podnikov („ColorWay”) a maloobchodu. Hlavnými push faktormi, ktoré vytvárali migračné vzorce medzi Ukrajinou a Slovenskom boli horšia ekonomická situácia a perspektíva na Ukrajine a nestabilnejšia politická situácia v kombinácii s Ruskou inváziou

v roku 2014 na Krym a časť východnej Ukrajiny. Všetky tieto faktory viedli k nárastu ukrajinskej menšiny v Trnave, čo vytvára predpoklady na jej podrobnejšie štúdium.

Podľa oficiálneho sčítania ľudu z roku 2021 bolo v SR 9 451 predstaviteľov ukrajinskej národnostnej menšiny — 0,17 % obyvateľstva (Veľvyslanectvo Ukrajiny v SR, 2021). V Trnave, žilo 63 803 tisíc obyvateľov a k ukrajinskej národnosti sa tam prihlásilo 211 obyvateľov. Ukrajinská menšina bola v čase sčítania po českej (554 obyvateľov) a maďarskej (332) tretou najpočetnejšou v meste (Sčítanie obyvateľov, domov a bytov, 2021). Samozrejme, že v sčítaní nie sú zahrnutí tí, ktorí tam mali prechodný alebo dlhodobý pobyt.

Dynamika rozvoja ukrajinskej menšiny v Trnave sa urýchlila po ruskom útoku na Ukrajinu v roku 2022, ktorý vyhnal milióny ľudí z ich domovov. Časť Ukrajincov prišla aj na Slovensko, kde, ako utečenci, mohli dostať tolerovaný pobyt, tzv. dočasné útočisko. Podľa *Štatistického prehľadu legálnej a nelegálnej migrácie cudzincov na Slovensku*, ktorý publikoval Úrad hraničnej a cudzineckej polície bolo k 31. 12. 2024 na území SR 197 004 Ukrajincov, z toho: 52 136 má prechodný pobyt, 13 901 dlhodobý pobyt a 130 967 tolerovaný (dočasnej útočisko). Z toho 13 014 tolerovaných pobytov eviduje polícia v Trnave a Trnavskom kraji (Úrad hraničnej a cudzineckej polície, 2025). Z tohto počtu tvoria Ukrajinci nepochybne jednoznačnú väčšinu, keďže k 31.12.2021, pred ruskou inváziou na Ukrajinu, boli v celom Trnavskom kraji evidované len dva tolerované pobyty (Úrad hraničnej a cudzineckej polície, 2023). Od roku 2022 sa tak počet tolerovaných pobytov zvýšil z dvoch na 13 014, čo je dôsledok práve utečeneckej vlny z Ukrajiny. K 9. 2. 2025 bolo v meste Trnava evidovaných 3 999 dočasných útočísk — špecifických foriem tolerovaného pobytu určených pre utečencov z Ukrajiny. V skutočnosti teda v Trnave žije viac ako 4 000 ľudí s ukrajinskou etnickou identitou. Ukrajinci sú momentálne najväčšou etnickou menšinou Trnavy. V celom Trnavskom kraji bolo na konci roku 2024 evidovaných už 12 705 dočasných útočísk (Ministerstvo vnútra SR, 2024). Je prirodzené, že nárast menšiny formuje/mení jej potreby a možnosti. Ukrajinská menšina v Trnave, začleňujúca sa do nového spoločensko-kultúrneho prostredia, buduje nové kultúrne a sociálne väzby, čo následne ovplyvňuje jej formovanie a vzťahy so slovenskou majoritou.

Zachovanie ukrajinskej národnej identity

Ukrajinská menšina v Trnave na začiatku svojho formovania vyvinula značné úsilie o začlenenie sa do nového spoločensko-kultúrneho prostredia. Väčšina Ukrajincov, ktorí prišli do SR po roku 2022 a neskôr, bola nútená opustiť svoje domovy, hmotný majetok, štúdium, prácu a rodinu na Ukrajine a začať svoj život prakticky od začiatku. Štát a samosprávy na Slovensku vytvorili podmienky pre integráciu prichádzajúcich Ukrajincov a Ukrajiniiek. V prvom rade sa to týkalo právnej ochrany ukrajinských utečencov v podobe dočasného útočiska, finančnej pomoci s ubytovaním a možnosti jazykovej integrácie.

Pomocnú ruku ľuďom na úteku podala aj občianska spoločnosť a mimovládne organizácie. V Trnave vzniklo niekoľko stredísk pre štúdium slovenského jazyka, a to v: Centrepomoci pre rodinu v Trnave (CPPR), IOM Slovensko, kultúrnom centre „Malý Berlín“, Trnavskej arcidiecéznej charite, Podpornom centre pre cudzincov v Trnave, kde mal každý možnosť študovať slovenský jazyk (Kucher, 2024, s. 104). Pre proces integrácie je charakteristické, že daná skupina preberá určité prvky inej skupiny, s ktorou je v kultúrnom kontakte, ale zachováva si aj svoje vlastné etnoidentifikačné prvky.

Ukrajinská menšina sa snaží udržiavať svoje kultúrne a jazykové charakteristiky, ktoré sú dôležité pre jej etnickú identifikáciu. Človek ako sociálna bytosť pociťuje neustálu potrebu sebaidentifikácie, pretože ide o základnú ľudskú potrebu. Existujú takzvané „koreláty adekvátnej identifikácie“ (E. Husserl), ktoré sa považujú za zmysluplné kultúrne dôkazy, medzi ktoré patria kultúrne tabu, tradície, stereotypy, zvyky, princípy atď. (Lebedynska, 2012, s. 206). V cudzine tieto prvky pomáhajú zachovať pocit strateného domova a je logické, že po uspokojení životných potrieb prichádza u časti menšiny potreba prejavovať a zachovať si vlastnú národnú identitu. Národná identita je jednou zo základných ľudských identít. Je postavená na presvedčení členov skupiny o špecifickosti ich kultúry (historická pamäť, kultúra, jazyk, náboženstvo, hodnoty), ktorá ich odlišuje od iných národov a etnických skupín. Poznáme aj občiansky aspekt národnej identity, ktorý spočíva v štátnej príslušnosti (občianstve) nejakej krajiny. (Javorska, 2005, s. 85). Prienik oboch prístupov v praxi môže znamenať, že etnický Ukrajinec môže byť občanom Slovenska a mať výlučne jednu alebo druhú identitu, alebo hybridnú identitu a identifikovať sa ako príslušník oboch národov, pričom zdieľa etnické atribúty oboch skupín.

V počiatočných fázach svojho formovania bol pre ukrajinskú menšinu v Trnave jedným z dôležitých prvkov v udržaní kontaktu s pôvodnou kultúrou aj prístup k ukrajinskej literatúre. V rámci projektu „Ukrajinská polica“ darovalo Veľvyslanectvo Ukrajiny na Slovensku s podporou prvej dámy Ukrajiny Oleny Zelenskej knihy kultúrnemu centru „Malý Berlín“. Druhým projektom, ktorý poskytol knihy ukrajinskej komunite v Trnave, bola „Ukrajinská kniha — pre ukrajinské deti“, ktorá začala svoju činnosť 15. marca 2022 s podporou Štátneho výboru pre televízne a rozhlasové vysielanie Ukrajiny spolu s Úradom prezidenta Ukrajiny a Ministerstva kultúry a informačnej politiky Ukrajiny. Tieto projekty spájali spoločný cieľ, a to: poskytnúť učebnice a beletriu deťom a dospelým, ktorí boli na úteku pred ruskou agresiou nútení opustiť svoje domovy a dočasne odísť do bezpečnejších oblastí Ukrajiny a zahraničia. Týmto spôsobom začala ukrajinská knižničná zbierka „Malý Berlín“ tvoriť asi dvesto kníh rôznych žánrov, štýlov, pre rôzne vekové skupiny a rôzne čitateľské preferencie. Knižnica je tiež doplnená darovanými kópiami od predstaviteľov ukrajinskej komunity v Trnave a Trnavskom kraji. Ako poznamenala v osobnom rozhovore kultúrna koordinátorka „Ukrajinského klubu v Trnave“ Anna Sedych, dostupnosť literatúry v ukrajinskom jazyku umožňuje čitateľom nielen

zoznámiť sa s najnovším vývojom na ukrajinskom čitateľskom trhu, ale aj precvičiť si ukrajinský jazyk, najmä pre mladších čitateľov a čitateľov z východnej Ukrajiny. Stretnutia na diskusiu o textoch poskytujú pocit domova, načrtnutie zápletiiek kníh slúži ako druh arteterapie. Je to tiež príležitosť spoznať nových ľudí, nadviazať sociálne a kultúrne spojenia v novom kultúrnom prostredí.

Ďalšiu možnosť pre ukrajinskú menšinu čítať literatúru v ukrajinskom jazyku poskytuje Knižnica Juraja Fándlyho v Trnave, ktorá mala v septembri 2024 26 kníh v ukrajinskom jazyku. Väčšina z týchto kníh sú svetové klasiky alebo klasiky ukrajinskej literatúry. V podmienkach izolácie od domova sú tieto knihy prostriedkom na lepšie pochopenie ukrajinskej histórie a kultúry, pochopenie dôležitosti jej zachovania, najmä keď z domova dostávate správy o ničení múzeí, knižníc a iných kultúrnych inštitúcií a predmetov. Možnosť čítať knihy v ukrajinčine pre ukrajinskú menšinu v Trnave znamená príslušnosť k špecifickej skupine ľudí so špecifickou národnou identitou, ktorá zahŕňa jazyk, kultúru, tradície a zvyky, ktoré možno nájsť v textoch kníh. Za zmienku však stojí aj fakt, že knihy ukrajinských autorov boli preložené do iných jazykov (vrátane slovenčiny), čo len zvyšuje možnosť zoznámiť sa s ukrajinskou literatúrou.

Dôležitým prvkom zachovania národnej identity ukrajinskej menšiny v Trnave je upevňovanie ukrajinských kultúrnych hodnôt. Sú to hodnoty, ktoré zaujímajú osobitné miesto, pretože predstavujú súčasť svetonázoru komunit a pôsobia ako druh systému, ktorý zabezpečuje identitu (Jevtuch, 2023, s. 74). Ak na Ukrajine mali príslušníci ukrajinskej menšiny rozdielne sociálne, politické a náboženské názory, tak v zahraničí sa práve kultúra môže pre mnohých príslušníkov ukrajinského národa stať jednotiacim prvkom, prostriedkom, ktorý pomáha spájať rôzne, zvyky, tradície a iné kultúrne prvky regiónov Ukrajiny. Príkladom môže byť činnosť „Ukrajinského klubu v Trnave“, ktorý funguje s podporou kultúrneho centra „Malý Berlín“, kde sa každý mesiac organizujú kultúrne podujatia zamerané na popularizáciu ukrajinskej kultúry, kníh, piesní a iných prvkov kultúrneho života komunity. Takéto stretnutia boli vždy zamerané na zjednotenie ukrajinskej menšiny okolo niektorej z ukrajinských tradícií, ako je výroba kraslíc (ktorá sa objavuje u všetkých slovanských národov), vyrezávanie, výroba vianočnej hviezdy, modelovanie z hlíny, výroba národných ozdôb, napr. siljanky.

V rámci literárneho festivalu „Ypsalon“ boli pozvaní slávni ukrajinskí spisovatelia, a to: Oksana Zabužko, Andriy Ljubka, Tamara Duda. Uskutočnil sa cyklus prednášok z dejín ukrajinského umenia, o tradičnej kultúre, tradíciách slávenia Veľkej noci a iné. Takýto záujem o kultúrne dianie v Trnave umožňuje ukrajinským emigrantom udržiavať vlastnú kultúru. Spájanie ukrajinskej menšiny prostredníctvom takýchto podujatí podporuje a stimuluje ich vzťah k ukrajinskej kultúre, domovu, národnej identite a jej zachovaniu. Spoločná reprodukcia jednotlivých tradícií a zvykov, vo formách, akými sú workshop, diskusia alebo verejná prednáška, poskytuje základ pre prehodnotenie úlohy tradície v živote. Pre každého z menšiny to

umožňuje systematizovať, odhaliť a pochopiť hĺbku ich národných symbolov. Napriek etnografickej rozmanitosti ukrajinskej kultúry je to práve bežné čítanie ukrajinskej symboliky, ktorá slúži ako prostriedok na identifikáciu „svojho ja“ a „svojho“. Môžu to však byť nielen kultúrne symboly, ale aj historické postavy, vlajka, hymna, jazyk, symbolické udalosti („Deň nezávislosti“, „Deň znovuzjednotenia“, „1000 dní vojny“), náboženské sviatky, texty ľudových piesní, literárne texty atď.

Už dva roky sa v Trnave koná „Piknik ku Dňu nezávislosti Ukrajiny“ s podporou CPPR v Trnave. Toto podujatie je organizované s cieľom umožniť ukrajinskej menšine pripojiť sa k svojim krajanom pri oslavách „Dňa nezávislosti Ukrajiny“. V rámci podujatia sa ochutnávali ukrajinské jedlá, spievajú ukrajinské piesne, čítajú úryvky z literárnych textov, a účastníci sa mohli zapojiť do výroby prvkov národnej symboliky a to: zástav, vencov a pod. Podobné udalosti sú pre menšinu dôležité, pretože slúžia ako príležitosti na stretávanie sa príslušníkov menšiny, čo môže posilňovať vnútornú kohéziu skupiny o to viac, že udalosť je sprevádzaná národnými symbolmi. Pre mnohých Ukrajincov žijúcich v zahraničí je vyšívanka nielen krásnym prvkom oblečenia, ale aj vecou, ktorá odráža túžbu zachovať duchovné hodnoty a poskytuje príležitosť na sebavyjadrenie. Je to tiež kultúrny atribút, ktorý spája Ukrajincov po stáročia, nech sú kdekoľvek. Pre Ukrajincov je vyšívanka hlbokým znakom sebavyjadrenia, akousi etnickou značkou (Rendjuk, 2024, s. 245).

Pre ukrajinskú menšinu, ktorá prišla do Trnavy počas vojny, je vyšívanie doplnkovou príležitosťou na prezentáciu symbolov svojho štátu v zahraničí, ktorá slúži aj ako nástroj kultúrnej diplomacie. Značná časť Ukrajincov, ktorí prichádzajú na takéto sviatky a podujatia, prichádza zvyčajne vo vyšívaných košeliach, čo hovorí o dôležitosti tohto atribútu národného odevu.

Ďalším dôležitým faktorom pri zachovávaní národnej identity ukrajinskej menšiny je možnosť rozprávať v ukrajinskom jazyku. Jazyk je dôležitým prostriedkom formovania národnej identity a kultúry a zároveň ich prejavom. Jazyk nie je len jednoduchým symbolom porozumenia, pretože sa formuje v určitej kultúre, v určitých tradíciách (Azarova, 2003, s. 159). Jazyk je znakový systém, ktorý uchováva a prenáša informácie medzi generáciami, čím zabezpečuje kultúrnu kontinuitu v rámci konkrétnej etnickej skupiny.

Značná časť predstaviteľov ukrajinskej menšiny, ktorí prišli do Trnavy po februári 2022, sú zo strednej a východnej Ukrajiny, kde sa v každodennom živote ako komunikačný prostriedok využívala ruština. Pre túto časť ukrajinskej menšiny nie je jazyk hlavným atribútom národnej identity. Materinský jazyk totiž automaticky nemusí implikovať národnú identitu. To, že nejaký Ukrajinec hovorí po rusky ešte neznamená, že nie je Ukrajincom. Šatava píše, že v prípade, keď jazyk „nezodpovedá“ etnickej identite, tak je ako atribút tejto identity zvyčajne nahradený inými atribútmi: kultúra, náboženstvo, historická pamäť, symbolika, vzťah k územiú atď (Šatava, 2013,

s. 32). Na Ukrajine sa však v posledných rokoch (aj v kontexte ruskej invázie) postupne mení pomer rusky a ukrajinsky hovoriacich ľudí v prospech ukrajinčiny. Podiel opýtaných Ukrajincov, ktorí v bežnom živote komunikujú po ukrajinsky, rastie a v súčasnosti dosahuje 65 %. Pre porovnanie: v apríli 2022 hovorila ukrajinčinou v každodennom živote asi polovica opýtaných (53 %) a do roka (apríl 2023) sa ich počet zvýšil na 61 % (Gradus Research, 2024). V moderných spoločensko-kultúrnych podmienkach, v ktorých sa v Trnave a regióne formuje ukrajinská menšina, je preto otázka zachovania ukrajinského jazyka pomerne aktuálna. Možnosť komunikovať v ukrajinčine majú ľudia vo svojej privatej sfére, vo verejnej sfére hlavne na rôznych kultúrnych a náboženských podujatiach (napr. bohoslužby Gréckokatolíckej cirkvi v Trnave). Situačne však na takýchto podujatiach počuť ruštinu alebo bulharčinu, ale to nemení ich národnú identitu. Môže to napríklad naznačovať región, z ktorého pochádzajú. V ktorom bol po desaťročia dominantný ruský jazyk.

Keďže ukrajinská menšina v jazykovej otázke nepočíta s podporou štátu, záleží na jej príslušníkoch a ich úsilí, či sa ukrajinský jazyk v ich prostredí zachová a do akej miery. Pre porovnanie uvádzame, že v Poľsku bude od roku 2025 ukrajinský jazyk zaradený do zoznamu predmetov na absolvovanie záverečných skúšok na poľských školách. Stane sa jedným z cudzích jazykov, ktoré si budú môcť študenti vybrať počas skúšok na získanie maturitného vysvedčenia (Mosorko, 2024). Vzhľadom na to, že navštevovanie slovenskej školy pre ukrajinské deti so štatútom „dočasné útočisko“ je od roku 2025 povinné (Ministerstvo školstva SR, 2025), niektoré z nich budú musieť opustiť online ukrajinskú školu, a preto stratia jeden zo zdrojov učenia a precvičovania ukrajinského jazyka. Niektorí príslušníci menšiny sa snažia zapájať deti do rôznych druhov aktivít a podujatí. S podporou Trnavskej arcidiecéznej charity sa teda konali večery čítania ukrajinskej poézie, na ktorých sa čítali básne Lesji Ukrajinky, Liny Kostenko, Tarasa Ševčenka a Serhija Žadana. Taktiež večery ukrajinských piesní, kde sa každý mal možnosť zapojiť do spevu ľudových a moderných Ukrajinské piesní. Takéto stretnutia sú príležitosťou na interakciu medzi rôznymi generáciami Ukrajincov, príležitosťou na prezentáciu kultúry, tradícií a kuchyne regiónov, z ktorých do Trnavy prišli. Jazyk zostáva jedným z dôležitých znakov národnej identity, čo umožňuje ukrajinskej menšine zachovať kultúrne charakteristiky, vytvárať a udržiavať spoločný systém názorov, jazykový obraz sveta, vďaka čomu sú jeho používatelia jedineční a individuálni, čo je mimoriadne dôležité v podmienkach emigrácie.

Záver

Ukrajinská menšina v Trnave, ktorá v poslednom období výrazne vzrástla, sa formuje pod vplyvom rôznych sociokultúrnych faktorov. Ide o syntézu slovenského sociokultúrneho prostredia, právnych a ekonomických možností, vlastného (ukrajinského) náboženského

a politického presvedčenia, tradícií, hodnôt, výchovy, kultúrneho dedičstva a pod. Nemenej dôležitý je však aj faktor zachovania vlastnej národnej identity. Táto téma sa stala obzvlášť aktuálnou po februári 2022, keď mnohí Ukrajinci boli na Ukrajine svedkami toho, ako rýchlo možno zničiť materiálnu kultúru ľudí, nositeľov duchovnej kultúry a národnej pamäti. To zase núti ukrajinskú komunitu prehodnotiť a pokúsiť sa zachovať svoje národné a kultúrne korene. Napriek tomu, že ukrajinská menšina v Trnave je relatívne „nová“, hľadá spôsoby a možnosti ako si zachovať svoju identitu. Napomáhajú tomu mimovládne organizácie, ktoré poskytujú priestory na organizovanie rôznych druhov podujatí a ich právnu podporu. Aktívna časť ukrajinskej menšiny sa však všemožne snaží podporovať a popularizovať ukrajinskú kultúru nielen medzi Ukrajincami, ale aj medzi slovenským obyvateľstvom. Organizovanie podujatí, literárnych večerov a koncertov za účasti ukrajinskej komunity v Trnave dáva možnosť podieľať sa na zachovaní a formovaní národnej identity, najmä keď na Ukrajine stále prebieha vojna, ktorá túto identitu ohrozuje.

Literatúra

- AZAROVA, L. 2003. Jazyk ako genetický kód národa. In: *Poznámky k ukrajinskej lingvistike. Ukrajinská mentalita. Dialóg svetiel*. Odessa: Astroprint. Roč. 12, s. 154 – 161.
- Gradus Research. 2024. Stupeň ukrajinskej spoločnosti počas vojny / deviata vlna. In: *Gradus Research* [online]. [cit. 2024-02-15]. Dostupné z: <https://is.gd/m4XBxZ>
- KUCHER, T. 2024. Kultúrna a etnická integrácia ukrajinskej menšiny v Trnave a Trnavskom kraji (Slovenská republika). In: *Dialóg medzi kultúrami: hodnoty, princípy, perspektívy*. Ostroh: Vydavateľstvo Národná univerzita „Ostrozka akadémia“, s. 102 – 106.
- LEBEDYNSKA, I. 2012. *Identita a kultúra. Skúsenosti s psychologickou interpretáciou*. Kyjev: Golden Gates. 278 s. ISBN 978-966-2246-14-8.
- MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2024. Dočasné útočisko. In: *Minv* [online]. [cit. 2024-12-29]. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?docasne-utocisko>
- MINISTERSTVA ŠKOLSTVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. 2024. Zaradovanie detí z ukrajiny do škôl a školských zariadení. In: *Minv* [online]. [cit. 2025-02-15]. Dostupné z: <https://ukrajina.minedu.sk/zaradovanie-deti-z-ukrajiny-do-skol-a-skolskych-zariadeni/>
- MOSORKO, A. 2024. Ukrajinský jazyk bude na výber na školských skúškach v Poľsku: aké zmeny čakajú absolventov. In: *Ukrajinská pravda* [online]. [cit. 2024-10-23]. Dostupné z: <https://is.gd/pMtP8a>
- PRYCHODKO, V – JAKUBIKU, V. 2023. Globálne migračné procesy v kontexte bezpečnosti medzinárodných ekonomických vzťahov. In: *Vedecký bulletin Užhorodskej národnej*

- univerzity: séria: *Medzinárodné ekonomické vzťahy a svetová ekonomika*. Užhorod: Vydavateľstvo „Helvetica“. Roč. 49, s. 118–121.
- RENDJUK, T. 2024. Deň Vyšivanka je evolúciou sviatku z kultúrneho podujatia regionálneho významu na svetový deň vyšívania. In: *Literatúra a kultúra Polissja*. Roč. 111, č. 25, s. 240 – 257. ISSN 2520-6966.
- ŠATAVA, L. 2009. *Jazyk a identita etnických menšín. Možnosť zachování a revitalizace*. Praha, SLON. 215 s. ISBN 978-80-86429-83-0.
- ŠATAVA, L. 2013. *Etnicita a jazyk. Teorie, praxe, trendy: citanka textu*. Brno: Tribun EU. 108 s. ISBN 978-80-263-0517-0
- SYDORENKO, N. 2016. Zahraničný a domáci vedecký názor na podstatu pojmov „národnostná menšina“ a „etnická menšina“. In: *Pedagogika formovania tvorivej osobnosti na vysokých a všeobecnovzdelávacích školách*, č. 49 (102), s. 181–188.
- SČÍTANIE OBYVATEĽOV, DOMOV A BYTOV (SODB). 2021. OKRES TRNAVA. In: *Sčítanie obyvateľov* [online]. [cit.2024-02-15]. Dostupné z: <https://is.gd/aedPbx>
- STEPYKO, M. 2011. *Ukrajinská identita: fenomén a princípy formovania*. Kyjev: NISD. 334 s.
- ÚRAD HRANIČNEJ A CUDZINECKEJ POLÍCIE PREZÍDIA POLICAJNÉHO ZBORU. 2022. *Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike za rok 2022* [online]. [cit. 2025-03-17]. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?rok-2022-1>
- ÚRAD HRANIČNEJ A CUDZINECKEJ POLÍCIE PREZÍDIA POLICAJNÉHO ZBORU. 2024. *Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike za rok 2024* [online]. [cit. 2025-03-17]. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?rok-2024-2>
- ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY č. 34/1992, práva národnostných menšín a etnických skupín.
- Vybrané štatistické dáta zo SODB 2021. Dostupné z: http://www.sodbtn.sk/obce/okres_stat_narodnost_2021.php?kod_okres=207
- Zákon č. 184/1999 Z. z. Zákon o používaní jazykov národnostných menšín
- VEĽVYSLANECTVO UKRAJINY V SLOVENSKEJ REPUBLIKE. 2021. Ukrajinská národnostná menšina na Slovensku. In: *Veľvyslanectvo Ukrajiny v SR* [online]. [cit.2021-04-08]. Dostupné z: <https://slovakia.mfa.gov.ua/spolupraca/kulturno-humanitarna>
- JEVTUCH, V. a TROŠČYNSKYJ, V. 2023. *Etnosociológia: pojmy a koncepty*, Kyjev: Vydavateľstvo Ukrajinskej akadémie vied „Phoenix“, 179 s.

**Postup politických úradov prvej inštancie na Slovensku v období
medzivojnovkej ČSR pri verejných zhromaždeniach, schôdzach, štrajkoch,
demonštráciách a výtržnostiach**

**The procedure of the political offices of the first level in Slovakia during the
interwar Czechoslovakia during public gatherings, meetings, strikes,
demonstrations and riots**

Ing. Marcel Demčák

Abstrakt

Politické úrady prvej inštancie boli z hľadiska verejnej správy, ako štátne správne úrady so všeobecnou príslušnosťou, súčasťou politickej správy medzivojnovkej ČSR. Z pohľadu inštančného postupu boli najnižšou politickou inštanciou, ktorá mala najmenšiu miestnu pôsobnosť, ale najväčšiu vecnú pôsobnosť. Ako samosprávne jednotky zabezpečovali vo svojom obvode vnútornú správu, ktorá zahŕňala administratívnu, prezidiálnu, priestupkovú a vojenskú agendu. V rámci prezidiálnej agendy vykonávali informačnú službu, ktorá slúžila k ochrane republiky a jej obyvateľstva. Príspevok sa zaoberá postupom politických úradov prvej inštancie pri verejných zhromaždeniach, verejných schôdzach, štrajkoch, demonštráciách a výtržnostiach, ktoré svojim charakterom narúšali verejný pokoj, verejný poriadok alebo bezpečnosť štátu. Zameriava sa najmä na práva a povinnosti úradov a nimi vysielaných úradníkov, spôsob spracovania správ a informovania príslušných nadriadených politických a policajných úradov. Dôvodom boli povojnové politické a hospodárske pomery, ktoré v značnej miere zmenili priebeh a spôsob verejných prejavov obyvateľstva. Nešlo už o tradičné nenásilné verejné prejavy obyvateľstva, ktoré sa končili zvyčajne za spevu pokojným rozchodom.

Kľúčové slová: okresný úrad, informačná služba, Ministerstvo pre Slovensko, četníctvo.

Abstract

From the point of view of public administration, the political offices of the first instance, as state administrative offices with general jurisdiction, were part of the political administration of the interwar Czechoslovakia. From the point of view of the instance procedure, they were the lowest political instance, which had the smallest local scope, but the largest substantive scope. As self-governing units, they ensured internal administration in their district, which included administrative, presidential, criminal and military agenda. As part of the presidential agenda, they performed an information service that served to protect the republic and its population. The paper deals with the procedure of first-instance political offices in public gatherings, public

meetings, strikes, demonstrations and riots, which by their nature disturbed public peace, public order or state security. It mainly focuses on the rights and obligations of the offices and the officials sent by them, the way of processing reports and informing the relevant superior political and police offices. The reason was the post-war political and economic conditions, which significantly changed the course and manner of public expressions of the population. It was no longer a case of traditional non-violent public demonstrations of the population, which usually ended with singing and a peaceful parting.

Keywords: district office, information service, Ministry for Slovakia, gendarmerie.

Kontaktné údaje

Ing. Marcel Demčák

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

demcak1@ucm.sk

Úvod

Politické úrady prvej inštalácie boli všeobecnými štátnymi správnymi úradmi, ktoré vo svojom obvode vykonávali vnútornú správu v medziach platných zákonov, nariadení a predpisov (Weyer, 1930, s. 15). Spolu s ostatnými všeobecnými štátnymi správnymi úradmi tvorili vnútornú správu alebo tzv. politickú správu Československej republiky (ďalej len ČSR). Hierarchicky boli usporiadané tak, aby bolo možné rozhodovať o jednej a tej istej záležitosti postupne niekoľkými úradmi, tzv. inštančiami. Preto sa v praxi hovorilo o inštančnom postupe. Politické úrady najnižšej inštalácie mali najmenšiu miestnu pôsobnosť, ale najväčšiu vecnú. Naproti tomu, úrady vyššej inštalácie mali väčšiu územnú pôsobnosť, ale menšiu vecnú (Weyer, 1922, s. 14 – 15). Inštančný postup bol dôležitý aj z hľadiska podávania odvolaní alebo sťažností, keďže v rámci neho sa preskúmavala a kontrolovala správnosť rozhodnutí a procesov úradov nižšej inštalácie (Weyer, 1936, s. 142).

Služnovské úrady patrili od vzniku ČSR do konca roku 1922 ku politickým úradom prvej inštalácie. V období župného zriadenia, teda od začiatku januára 1923 do konca júna 1928, služnovské úrady nahradili okresné úrady. Tie pôsobili aj počas krajiniského zriadenia, teda od začiatku júla 1928 do zániku medzivojnovnej ČSR, ale s rozšírenými kompetenciami, keďže prevzali časť agendy zrušených župných úradov (Tišliar – Šprocha, 2024, s. 86).

Politický úrad prvej inštalácie mal zavedený dôsledný systém členenia písomnej agendy podľa charakteru prijatých a odoslaných správ na prezidiálnu, administratívnu, trestnú a vojenskú agendu. Prezidiálnu agendu tvorili správy, ktoré boli označené stupňom utajenia alebo boli určené do vlastných rúk prednostu politického úradu. Z hľadiska početnosti prevládali správy, ktoré vykonával úrad vo vzťahu k ochrane štátu a jeho bezpečnosti, tzv. štátno-bezpečnostná agenda (Tišliar, 2013, s. 71). V rámci uvedenej agendy vykonával politický úrad bezpečnostnú službu a informačnú službu. Bezpečnostná služba sa týkala verejného poriadku a verejnej bezpečnosti. Zabezpečoval ju prostredníctvom četníctva ako orgánu štátnej politickej správy (Erhart, 1937, s. 9). V tejto súvislosti politické úrady prvej inštalácie patrili spolu s ostatnými štátnymi policajnými úradmi a miestnymi policajnými úradmi k bezpečnostným úradom (Kačík, 2017, s. 87). Informačná služba zabezpečovala ochranu štátu a jeho obyvateľstva. V obvode politického úradu ju riadil prednosta príslušného úradu.¹

Povojnové politické a hospodárske pomery zmenili priebeh verejných prejavov obyvateľstva takým spôsobom, že začali narúšať verejný pokoj, poriadok a bezpečnosť štátu (Petřík – Kvasy, 1931, s. 154). Z tohto dôvodu začali patriť do pôsobnosti informačnej služby aj záležitosti verejných zhromaždení, schôdzí, štrajkov, demonštrácií a výtržností v osobitných prípadoch. Od politických úradov prvej inštalácie bolo požadované, aby o každom verejnom

---

¹ Zbierka normalíí administratívneho oddelenia časť II. : Informačná služba politických a policajných úradov na Slovensku. Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica (ďalej len ŠA BB-pracovisko Kremnica), f. Okresný úrad v Novej Bani (ďalej len OÚ NB), inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

prejave podávali správu nadriadenému úradu.² Počas platnosti župného zriadenia zasielali správu príslušnému župnému úradu a Ministerstvu pre Slovensko (ďalej len MPS). V období krajinského zriadenia zase prezídiu Krajinského úradu v Bratislave.

Verejné zhromaždenia a schôdze

Ústavná listina ČSR ustanovovala právo zhromažďovať sa pokojne a bez zbrane, ako aj vytvárať spolky. Zároveň uvádzala, že pre uvedené právo môžu byť aplikované obmedzenia, ak sa realizuje na miestach slúžiacich verejnej doprave, v čase vojny alebo pri udalostiach, ktoré by vo zvýšenej miere ohrozovali ústavu, formu štátneho zriadenia alebo verejný pokoj a poriadok. Samotný výkon práva spolčovacieho a zhromažďovacieho mali upravovať zákony.³

Po vzniku medzivojnovej ČSR nebol ešte vytvorený vlastný právny poriadok. Preto na základe jedného z prvých zákonov⁴ boli do československého právneho poriadku recipované zákony a nariadenia uhorského a rakúskeho právneho poriadku. Uhorské platili pre územie Slovenska a Podkarpatskej Rusi, rakúske pre územie českých krajín. Uhorský právny poriadok mal zakotvené základné občianske práva a slobody prostredníctvom ministerských nariadení (Dusil, 1924, s. 9). Spolkové právo sa riadilo predovšetkým nariadením uhorského ministra vnútra č. 1508/1875 o zakladaní spolkov a č. 1394/1873 o kontrole spolkov (Bohuslav, 1923, s. 23). Zhromažďovacie právo upravovalo nariadenie uhorského ministra vnútra č. 7430/1913 (Pecze–Bianchi, 1963, s. 397).

Spolok bol organizáciou fyzických alebo právnických osôb, ktoré sa dobrovoľne združovali podľa predpísaných noriem za účelom určitej dovolenej činnosti. Spolok vystupoval ako právnická osoba (Dusil, 1924, s. 15). Zhromaždenia sa vykonávali za účelom zaujatia stanoviska k určitej otázke, ktorou sa zaoberala široká verejnosť alebo užší okruh záujemcov. Na zhromaždenie mohol prísť každý, kto mal o preberanú otázku záujem, a to bez ohľadu na príslušnosť k nejakému stavu, spolku alebo spoločenskej vrstve (Bohuslav, 1923, s. 205). Zásadný rozdiel medzi spolkom a zhromaždením bol v tom, že spolok bol trvalým združením viacerých osôb s cieľom dosiahnutia určitého trvalého účelu. Zhromaždenie bolo prechodným združením niekoľkých osôb s cieľom dosiahnutia prechodného účelu (Weyer, 1921, s. 298).

Verejné schôdze organizované v súlade s predpismi o spolkovom práve riadil funkcionár, ktorý bol zvolený podľa stanov spolku. Verejné zhromaždenia usporadúvané v zhode s nariadením o zhromažďovacom práve riadil predseda, ktorý bol pre tento účel volený samotným zhromaždením. Nebolo však prekážkou, aby aj samotní zvolávatelia boli tiež predsedami zhromaždenia, keďže na ich rozhodnutí záviselo, či bude mať zhromaždenie aj

² Výnos organizácii informačnej služby na Slovensku č. 9333 adm. rev. zo dňa 31. októbra 1921, Informačná služba politických a policajných úradov na Slovensku. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č.1, sign. č. 85/1923 prez.

³ §113 Z. č. 121/1920 Zb. z. a n. zo dňa 29. februára 1920 Ústavná listina ČSR.

⁴ Z. č. 11/1918 Zb. z. a n. zo dňa 28. októbra 1918 o zriadení samostatného štátu Československého.

predsedníctvo.⁵ Možnosť slobodne organizovať zhromaždenia alebo schôdze bola od roku 1921 chránená zákonom a každé jej úmyselné marenie alebo narušenie bolo trestné.⁶

Politické úrady vysielali takmer vždy úradného zástupcu k verejným prejavom obyvateľstva. Vysielaní boli najmä tam, kde bolo opodstatnené očakávať prejavy proti ústave, platným právnym poriadkom, proti jednotlivým zložkám obyvateľstva a ich pokojnému spolunažívaniu v spoločnosti. Taktiež, keď sa očakávala vysoká účasť, kvôli ohlásenej účasti populárnych politikov alebo zaujímavému programu. Politické úrady venovali pozornosť aj takým prípadom, kde bol predpoklad, že jeden politický prúd by mohol mať v úmysle násilím znemožniť konanie verejného prejavu inému politickému prúdu.⁷

Politické úrady prvej inštalácie spočiatku vysielali na zhromaždenia a schôdze úradných zástupcov, ktorí nemali dostatočné znalosti ohľadom výnosov a nariadení týkajúcich sa verejných zhromaždení a schôdzí. Výsledkom bolo, že vládny zástupca nezastával funkciu ochrancu verejného pokoja a poriadku, ale svojím neodborným prístupom voči rečníkom a poslucháčom zosmiešňoval právny poriadok a zastúpenie štátu. Preto bolo politickým úradom prvej inštalácie nariadené, aby na verejné zhromaždenia a schôdze vysielali úradníkov, ktorí budú schopní na požadovanej úrovni reprezentovať svoj úrad.⁸ Vzhľadom na to, začali vysielat' skúsených úradníkov, ktorí ovládali predpisy spolkových schôdzí a zhromaždení, potrebné ustanovenia trestného zákona, zákona na ochranu republiky a zákona proti útlaku. K zásahom boli vysielaní spravidla konceptní úradníci. V prípade ich zaneprázdnenia to bol aktuár alebo manipulačný úradník. Ak išlo o menšie zhromaždenie alebo schôdzu mimo miesta úradu, kde bol zreteľný predpoklad, že nedôjde k porušovaniu verejného poriadku a pokoja, bol tam vysielaný mestský (pre Bratislavu a Košice), obecný alebo obvodný notár.⁹

Vysielaný úradník pred odchodom obdržal písomný príkaz, ktorý obsahoval informácie o konaní verejnej akcie. V príkaze bol uvedený deň, hodina, miesto konania, program, kto bude rečniť a opis záruk dodržiavania verejného poriadku zo strany usporiadateľov.¹⁰ Rečniť mohli

---

⁵ Inštrukcia pre úradných zástupcov vyslaných ku schôdzam spolkovým a zhromaždeniam. Príloha k č. 22.000/1934 prez. krajinského úradu v Bratislave.

⁶ §4 Z. č. 309/1921 Zb. z. a n.

⁷ Výnos prezídia Krajinského úradu v Bratislave č. 22.000/1934 prez. zo dňa 14. júna 1934 predvádzanie predpisov spolkových a zhromažďovacích – intervencie na verejných prejavoch. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 324, šk. č. 11, sign. č. 795/1934 prez.

⁸ Nariadenie Župného úradu vo Zvolene č. 13735/1923 prez. zo dňa 8. decembra 1923 verejné schôdze politických strán. Vládny zástupcovia. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 1987/1923 prez.

⁹ Výnos Prezídia krajinského úradu v Bratislave č. 22.000/1934 prez. ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 324, šk. č. 11, sign. č. 795/1934 prez.

¹⁰ Výnos o úprave postupu politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach č. 9334 adm. rev. zo dňa 20. októbra 1921, Informačná služba politických a policajných úradov na Slovensku. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

iba občania ČSR a to aj v prípade, že neboli úradu vopred ohlásení.¹¹ Totožnosť rečníkov úradný zástupca zisťoval priamo na verejnom zhromaždení alebo schôdzi.¹²

V prípade potreby mohol vysielaný úradník využiť asistenciu brachiálnej moci. Pre tento prípad odovzdával prednosta politického úradu meno vysielaného úradníka jej veliteľovi. Vysielaný úradník svojim podpisom potvrdzoval na písomnom príkaze, že bol riadne poučený a bol si vedomý svojich úloh a povinností. Pred začiatkom verejného zhromaždenia alebo schôdze bol povinný obzrieť si miesto konania. Cieľom obhliadky bolo, aby si zabezpečil prítomnosť brachiálnej moci niekde nablízku. V prípade potreby by na jeho znamenie vykonala potrebné opatrenia. Pre politické úrady bolo brachiálnou mocou v prvom rade četníctvo, pre policajné úrady bezpečnostná stráž. V druhom rade bolo pre politické aj policajné úrady vojsko.

Na začiatku zhromaždenia alebo schôdze sa zástupca politického úradu bol povinný predstaviť všetkým prítomným. Následne mal zopakovať podmienky, na základe ktorých bola verejná akcia povolená. Prisadnúť si mal na miesto v predsedníctve vedľa predsedu. Ak to podmienky dovoľovali, tak mal politický úrad reprezentovať v úradnej rovnošate.

Priebežne si mal robiť poznámky o prejavoch rečníkov, aby bol schopný napísať kompletnú správu (reláciu) o tejto udalosti.¹³ V správe musel uvádzať presné znenie prejavov a podávať úplný obraz o ich priebehu. Účelom bolo, aby v prípade súdneho pojednávania mohol potvrdiť obsah podanej správy.¹⁴ K zasielanej správe prikladal aj svoje rukopisné poznámky. Tie sa ukladali v spisoch príslušného úradu a v prípade súdneho pojednávania mali poslúžiť dotyčnému úradníkovi, aby si oživil celý priebeh verejného prejavu a mohol v plnom rozsahu potvrdiť doslovné znenie jednotlivých výrokov obžalovaného rečníka.¹⁵

Na verejných zhromaždeniach a schôdzach ako rečníci vystupovali neraz členovia Národného zhromaždenia ČSR alebo iní významní predstavitelia politických strán. Preto vyslaní úradníci mali v správe uvádzať, či obsah ich prejavu nezakladal skutkovú podstatu trestného činu, pre ktorý by bolo možné podať trestné oznámenie.¹⁶

Písomná správa o priebehu verejného zhromaždenia alebo schôdze mala byť stručná, výstižná, podávať pravdivý obraz o priebehu a obsahovať informácie o dôležitých udalostiach. Všetky podnety k zakročeniu museli byť uvádzané doslovne. Mohla byť aj v menšinovom

---

¹¹ Nariadenie MPS č. 4916/1920 prez. zo dňa 6. júna 1920.

¹² Nariadenie MPS č. 3159/1925 adm. rev. zo dňa 19. marca 1925 verejné zhromaždenie ľudu, postup ohľadom neohlásených rečníkov. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 296, šk. č. 2, sign. č. 342/1925 prez.

¹³ Výnos o úprave postupu politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

¹⁴ Výnos prezídia Krajinského úradu v Bratislave č. 9200/1930 prez. zo dňa 8. marca 1930 intervencie pri schôdzach a zhromaždeniach – relácie úradných zástupcov. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 301, šk. č. 7, sign. č. 286/1930 prez.

¹⁵ Výnos Prezídia krajinského úradu v Bratislave č. 44.026/1930 prez. zo dňa 10. decembra 1930 relácie o schôdzach. Uschovanie rukopisných poznámok úradných zástupcov. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 301, šk. č. 8, sign. č. 1030/1930 prez.

¹⁶ Výnos Oddelenia Ministerstva vnútra v Bratislave č. 10.000/1928 prez. zo dňa 30. apríla 1928. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 317, šk. č. 9, sign. č. 10/R/1932 prez.

jazyku, aby vysielajúci úrad mohol adekvátne posúdiť, či výroky rečníka napĺňali skutkovú podstatu trestného činu.¹⁷

Úradní zástupcovia nesmeli svojim vystupovaním preberať na seba funkciu predsedu zhromaždenia alebo schôdze. Nebolo v ich kompetencii otvárať a zakončovať zhromaždenia alebo schôdze, priamo napomínať rečníkov, polemizovať s nimi alebo dokonca obracať sa priamo na poslucháčov s výzvami o dodržiavanie pokoja.¹⁸ Ak počas prejavu vznikla potreba napomenúť rečníka alebo prítomných, nemohol to urobiť priamo, ale iba prostredníctvom predsedu zhromaždenia alebo schôdze.

V prípade, že by jeho napomenutie nebolo uposlúchnuté, mohol pristúpiť k rozpusteniu. Musel si však uvážiť, či má dostatok mocenských prostriedkov na vykonanie tohto opatrenia. V praxi to znamenalo, či má k dispozícii pripravenú brachiálnu moc, aby zasiahla na jeho znamenie.¹⁹

Rozpustenie malo prebiehať tak, že vyslaný úradník informáciu oznámil predsedovi zhromaždenia alebo schôdze, ktorý o tom upovedomil všetkých prítomných. Pričom všetci boli upozornení, že neuposlúchnutie výzvy k opusteniu miesta zhromaždenia alebo schôdze bude klasifikované ako priestupok.²⁰ Vyslaný úradník sa mal následne vzdialiť na také miesto, odkiaľ by mohol mať prehľad o celkovej situácii a bol by v spojení s brachiálnou mocou. V prípade, že by sa zhromaždenie alebo schôdza nerozišlo, malo byť rozohnané na jeho signál.²¹ Po jeho rozpustení musel uviesť v správe, že konal na základe služobnej prísahy.²² Správu mal podať, čo najkratšou cestou prednostovi úradu, ktorý následne zasielal správu nadriadeným úradom.²³

V úradných budovách boli povoľované zhromaždenia alebo schôdze iba tým politickým stranám a spoločenským organizáciám, ktoré nevykonávali protištátne prejavy. Toto nariadenie vyplývalo zo skúseností z praxe, keď úradné a verejné budovy boli použité k politickým protištátnym prejavom. Pokiaľ to nebolo nutné, represívne opatrenia mali byť vykonávané nie proti všetkým účastníkom protištátnych prejavov, ale iba proti ich podnecovateľom. Stíhaní mali byť predovšetkým rečníci, ktorí poburovali účastníkov zhromaždení k protištátnej činnosti.²⁴

---

¹⁷ Inštrukcia pre úradných zástupcov vyslaných ku schôdzam spolkovým a zhromaždeniam. Príloha k č. 22.000/1934 prez. Krajského úradu v Bratislave.

¹⁸ Nariadenie prezídia Krajského úradu v Bratislave č. 11500/1930 prez. zo dňa 8. marca 1930 úprava pre postup politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 301, šk. č. 7, sign. č. 274/1930 prez.

¹⁹ Výnos o úprave postupu politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

²⁰ Nariadenia uhorského ministra vnútra č. 7430/1913 prez. B. M. o zhromažďovanom práve.

²¹ Výnos o úprave postupu politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

²² Nariadenie prezídia Krajského úradu v Bratislave č. 1/3919/1932 prez. zo dňa 30. júna 1932 relácie o schôdzach. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 317, šk. č. 9, sign. č. 73/R/1932 prez.

²³ Výnos o úprave postupu politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

²⁴ Nariadenie Župného úradu vo Zvolene č. 2843/1923 prez. zo dňa 8. marca 1923 o protištátnej činnosti. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 314/1923 prez.

Ohľadom používania obecných bubnov bolo vydané upresnenie pre notárske úrady. V ňom prednosta politického úradu prvej inštalácie kritizoval starostov obcí, že povoľovali politickým stranám vyhlasovanie verejných zhromaždení a schôdzí prostredníctvom obecných bubnov. Dokonca takúto žiadosť podpisovali a opatrovali úradnou pečiatkou. Tento postup nebol prípustný, keďže obecné bubny boli určené výlučne pre úradné účely a nie politické ciele. Starostovia obcí boli kritizovaní aj za to, že osobne podávali žiadosti o povolenie konania verejného zhromaždenia alebo schôdze, pričom túto žiadosť mohol podávať iba predseda verejnej akcie. Prednosta úradu upozorňoval starostov obcí, že takéto protizákonné správanie sa bude v budúcnosti trestne stíhať ako priestupok.²⁵

Ak sa politické úrady dozvedeli, že by malo na ohlásenom verejnom zhromaždení alebo schôdzi dochádzať k porušovaniu verejného poriadku, mohli túto verejnú akciu zakázať. Podľa situácie museli zvažovať a preverovať aj možnosť, či nechcú usporiadatelia napriek zákazu verejnú akciu predsa len uskutočniť. Ak sa podozrenie potvrdilo, boli povinní včas vyslať úradného zástupcu s bezpečnostnými orgánmi, aby dohliadali na dodržiavanie zákazu.

Na verejných zhromaždeniach a schôdzach vystupovali ako rečníci najmä vedúci predstavitelia opozičných menšinových a autonomistických politických strán. Prezentované prejavy síce neobsahovali skutkovú podstatu trestného činu, ale obsahovali úvahy významné z politického hľadiska. Tieto prejavy boli však zaznamenávané len vo forme výťahu. Preto bolo nariadené, aby k verejným akciám opozičných strán boli vysielaní úradní zástupcovia, ktorí ovládali stenografiu (tesnopis). Cieľom bolo doslovne zaznamenávať prednesené prejavy vodcov opozície. Ak úrady nemali vo svojom správnom obvode kvalifikovaných stenotypistov, mohli si ich zaobstaráť z prostredia obecných alebo súkromných inštitúcií (právnikov, sekretariátov, bánk atď.). Súkromný stenotypista mal byť predovšetkým hodnoverný a politicky spoľahlivý. Pred začiatkom plnenia svojich úloh musel súkromný stenotypista zložiť sľub ako znalec²⁶ príslušnému úradu prvej inštalácie. Úradný zástupca vyslaný na verejné zhromaždenie bol povinný predstaviť predsedníctvu zhromaždenia stenotypistu ako svoj pomocný orgán. Po ukončení verejného zhromaždenia mal byť príslušnému úradu odovzdaný vyhotovený stenografický záznam aj s jasným prepisom.²⁷

Úradný zástupca mal povinnosť vyžiadať si od predsedu zhromaždenia alebo schôdze informácie, či prítomné osoby sú ich členmi alebo pozvanými hosťami, ako aj, či neboli cudzími

²⁵Obežník notárskym úradom č. 894/23 prez. okresného náčelníka OÚ v Novej Bani zo dňa 6. júla 1923 používanie obecných bubnov k politickým cieľom. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 894/1923 prez.

²⁶Podľa § 62 vládneho nariadenia č. 8/1928 Zb. z. a n. zo dňa 13. januára 1928 o riadení vo veciach prislúchajúcich do pôsobnosti politických úradov museli byť znalci pred podaním znaleckého posudku vzatí do sľubu.

²⁷Výnos Prezídia krajinského úradu v Bratislave č. 38.000/1934 prez. zo dňa 23. augusta 1934 relácie o schôdzach. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 324, šk. č. 11, sign. č. 951/1934 prez.

štátnymi príslušníkmi.²⁸ Mohol požiadať o vyhotovenie protokolu o prerokovaných záležitostiach a vykonaných rozhodnutiach, ak jednotlivé záležitosti alebo rozhodnutia odporovali stanovám, nariadeniam alebo zákonom. V prípade, že neboli splnené požiadavky úradného zástupcu, bol povinný túto skutočnosť vysloviť pred svedkami tak, aby to dosvedčili.

Verejné zhromaždenie alebo schôdzu bolo možné vykonávať len v presne stanovenom čase, ktorý bol vopred oznámený príslušnému úradu. Pokiaľ nebol začiatok verejnej akcie v ohlásenej dobe kvôli oneskoreniu rečníkov alebo malej účasti, mohol úradný zástupca zo slušnosti povoliť uskutočnenie schôdze alebo zhromaždenia aj po uplynutí primeranej doby. Ak však existovali zvláštne dôvody pre nepovolenie, musel úradný zástupca oznámiť usporiadateľom, že určená hodina k začiatku zhromaždenia alebo schôdze pominula. Išlo o prípady opakovaného alebo úmyselne nesprávneho ohlásenia doby začiatku rovnakým usporiadateľom, prípadne o neskoršie úradné zaneprázdnenie vyslaného úradného zástupcu. Úradný zástupca bol v práve a mohol zabezpečiť, aby nedošlo k začatiu nepovoleného zhromaždenia alebo schôdze, keďže neskoršie začatie nebolo vopred ohlásené príslušnému úradu a bolo v rozpore s platnými predpismi.

Niektorým osobám bola zakázaná účasť na verejných zhromaždeniach a schôdzach. Išlo predovšetkým o ozbrojené osoby²⁹ a školopovinné deti³⁰, ktoré sa nemohli zúčastňovať na verejných akciách politického alebo demonštratívneho charakteru.

Štrajky, demonštrácie a výtržnosti

Štrajky boli istým spôsobom protestu, pri ktorom dochádzalo k dočasnému organizovanému zastaveniu práce, aby boli dosiahnuté požiadavky štrajkujúcich. Podľa uhorského zákona o zločinoch a prečinoch bolo vykonávanie štrajku trestné. Zmena pohľadu nastala až v roku 1921 prijatím zákona proti útlaku a na ochranu slobody pri zhromaždeniach, ktorý zrušil trestnosť štrajku (Laclavíková – Gábriš, 2021, s. 220 – 221). Demonštrácie predstavovali spôsob prejavu spoločného politického, hospodárskeho alebo náboženského zmýšľania jednotlivých skupín obyvateľstva. Výtržnosť patrila do kategórie trestných činov, kde bola rozhodujúca povaha konania páchatel'a, a nie samotné miesto. Teda výtržnosť nemusela byť vykonaná verejne alebo na verejnom mieste, ale čin páchatel'a sa musel dotýkať širšieho okruhu osôb (Fremrová, 2013, s. 19). Ak bol pri tom rušený verejný pokoj, poriadok alebo bezpečnosť štátu, tak tento trestný čin zároveň patril aj k záležitosti informačnej služby.

Politické úrady prvej inštalácie boli povinné z hľadiska informačnej služby podávať správy o štrajkoch, demonštráciách a výtržnostiach v prípadoch, ak svojim charakterom narúšali

---

²⁸ odst. IX. prílohy k nariadeniu bývalého uhorského ministra vnútra č. 1508 zo dňa 2. mája 1875 o spolkovom práve a odst. 7. nariadenia uhorského ministra vnútra č. 7430/1913 prez. B. M.

²⁹ nariadenie uhorského ministra vnútra č. 7430/1913 prez. B. M.

³⁰ Z. č. 125/1927 Zb. z. a n. o organizácii politickej správy zo dňa 14. júla 1927.

verejný pokoj, poriadok alebo bezpečnosť štátu. Správu mali oznámiť najprv telefonicky alebo telegraficky. Dôležitá bola príčina, detailný popis vzniknutej situácie a vykonané opatrenia zo strany politického úradu prvej inštancie. Ak bola vyžiadaná asistancia četníctva alebo vojska, tak uvádzali z akých príčin, v akom množstve a z ktorých okresov alebo veliteľstiev. Príčina vzniku bola pre nadriadený úrad veľmi dôležitá informácia, keďže na jej základe mohol vykonať vhodné opatrenia pre úspešnú elimináciu vzniknutej situácie. Kontaktovať kompetentné úrady, vedenie podnikov alebo odborových organizácií. Vo všeobecnosti najčastejšou príčinou štrajkov, demonstrácií alebo výtržnosti bol dopyt po potravinách (aprovizácia), nedostatočné mzdové podmienky, politické požiadavky a pod.

Písomnú správu o vzniknutej situácii posielali príslušnému župnému úradu a MPS ešte v ten istý deň. Obsah správy zahŕňal okrem už podaných informácií aj údaje o prípadnom zaistení zosnovateľov, počte zatknutých osôb, trestných oznámeniach a výške spôsobených škôd.³¹

Politické úrady mali sústreďovať pozornosť najmä na štrajky v priemyselnom odvetví (baníckom, textilnom, kovospracujúcom, poľnohospodárskom a pod.), štrajky v podnikoch dôležitých pre verejnosť, štrajky výrazne dlhotrvajúce, štrajky pri ktorých hrozilo nebezpečenstvo výtržností alebo počas ktorých došlo k výtržnostiam, hrubému porušeniu verejného pokoja a poriadku.³²

Pri vážnom ohrození verejného pokoja a poriadku mala byť bezpečnostná akcia pri štrajkoch, demonstráciách a výtržnostiach riadená osobne zástupcom politického úradu. Podľa možnosti mal byť prítomný priamo na mieste, aby koordinoval činnosť s veliteľom brachiálnej moci.³³ Veliteľ brachiálnej moci vykonával pred plánovaným štrajkom alebo demonstráciou včasné protipatrenia. Obyčajne už v noci pred štrajkom alebo demonstráciou nariadil vykonávanie obchôdzok četníckymi hliadkami. Tie mali strážiť budovy verejného významu, prípadne budovy a objekty, ktoré by mohli byť ohrozené. Taktiež mali zabrániť rozširovaniu letákov a zakázanej tlače, ktoré by mohli svojim obsahom podnecovať účastníkov verejnej akcie ku narúšaniu verejného pokoja, poriadku alebo bezpečnosti štátu a jeho obyvateľstva. V deň štrajku alebo demonstrácie mali četníci vykonávať pohyblivé hliadky na bicykli, aby mali pod kontrolou komunikácie a časti mesta alebo obce, odkiaľ sa očakával postup štrajkujúcich alebo demonštrantov. Hliadky mali zabraňovať vzniku veľkého davu, ktorý by bolo problematické rozpustiť, legitimovať alebo zatýkať. Pri veľkom dave hrozilo taktiež nebezpečenstvo, že bude

³¹ Výnos MPS organizácii informačnej služby na Slovensku ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

³² Nariadenie Župného úradu vo Zvolene č. 7345/1924 prez. zo dňa 29. septembra 1924 úprava spravodajskej služby pri stávkach a výlukách. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 295, šk. č. 2, sign. č. 442/1924 prez.

³³ Nariadenie prezídia Krajinského úradu v Bratislave č. 12.848/1930 prez. zo dňa 26. marca 1930 opatrenia pri stávkach, demonstráciách a výtržnostiach, riadenie bezpečnostných akcií. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 301, šk. č. 7, sign. č. 338/1930 prez.

podnecovaný štváčkami zo zadných radov alebo môže spôsobiť obklúčenie brachiálnej moci (Petřík – Kvasy, 1931, s. 157).

Narastajúca nezamestnanosť v období hospodárskej krízy mala výrazný vplyv na intenzitu organizovania sa nezamestnaných robotníkov. Kompetentné úrady promptne reagovali na tento stav a vydali nariadenie, ktorým upravili činnosť politických úradov. Ich činnosť sa už nemala obmedzovať iba na potlačovanie nepokojov a výtržností, ale mala sa sústreďovať na preventívne odstraňovanie príčin, ktoré by mohli spôsobiť potencionálne porušovanie verejného pokoja a poriadku. Vo svojej podstate nemalo ísť o riešenie svetovej hospodárskej krízy, ale o snahu poukázať obyvateľom, že úrady vykonávali všetko, čo vtedajšia situácia dovoľovala v takej miere, aby ich sociálne podmienky boli zmiernené. Nariadenie obsahovalo všeobecný postup, ktorý určoval politickým úradom, aby odstraňovali prekážky, ktoré by mohli spôsobiť prerušenie zamestnania pre pracujúcich v priemysle, poľnohospodárstve, obchode a v živnostiach. Snaha nemala smerovať len na nátlak na zamestnávateľov, ale aj na opatrenia, ktoré by mohli zamedzovať prerušovanie výroby. Preto im bolo odporúčané, aby neustále udržiavali vo svojom obvode styk s významnými podnikmi a odborovými organizáciami pre zamestnancov. Svojim postavením mali odstraňovať prípadné rozpory, ktoré by v konečnom dôsledku znamenali ohrozenie výroby. V situáciách, kde by nepostačoval ich vplyv, mohli požiadať Krajský úrad v Bratislave o zakročenie. Aby bolo zakročenie nadriadeného úradu úspešné, požiadavka musela byť podaná ešte v čase prevádzky podniku.

Upriamená pozornosť mala byť aj na to, aby úrady dohliadali na dodržiavanie osemhodinového pracovného času, pracovného pokoja v nedeľu, aby nedovoľovali prácu nadčas a dbali na dodržiavanie predpisov o práci žien a neplnoletých.³⁴ K nárastu počtu zamestnaných malo okrem spomínaných opatrení pomôcť aj dodržiavanie zákona o ochrane domáceho trhu, ktorý neumožňoval zamestnávať cudzích štátnych príslušníkov na úkor domácej pracovnej sily.

35

Úrady mali podporovať nezamestnaných v tom, aby mohli pracovať. Využívať k tomu mali všetky predpisy o produktívnej starostlivosti o nezamestnaných. V rámci finančných možností okresu im mali dať možnosť pracovať na núdzových prácach. Účelom malo byť vykonávať také núdzové práce, ktoré by mohli zamestnávať čo najväčší počet pracovníkov bez zvláštnej kvalifikácie. Zväčša sa malo ísť o práce na obecných a vedľajších cestách.

Podporovaní mali byť iba nezamestnaní v lokalitách, kde nebolo dostatok zárobkových možností. Finančná podpora a dary sa nesmeli zhromažďovať len na určitých miestach, ale

---

³⁴ Nariadenie prezídia Krajského úradu v Bratislave č. 64.700/1931 prez. zo dňa 2. decembra 1931 Nezamestnanosť a jej dôsledky s hľadiska verejnej bezpečnosti. Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica, fond Okresný úrad v Novej Bani, inv. č. 302, škat. č. 8, sign. 1118/1931 prez.

³⁵ Z. č. 39/1928 Zb. z. a. n zo dňa 13. marca 1928 o ochrane domáceho trhu práce.

prerozdeľovať rovnakou mierou tým, ktorí to najviac potrebovali. Tento druh charitatívnej činnosti mal byť vykonávaný prostredníctvom sociálnych a dobročinných inštitúcií.

Keďže zhlukovanie nezamestnaných na verejnosti mohlo za určitých okolností viesť k porušovaniu verejného pokoja a poriadku, mali úrady dbať na to, aby boli včas a spoľahlivo informované o všetkých verejných akciách. Potenciálnym rizikom zhlukovania sa nezamestnaných bolo ich nedostatočné sociálne zabezpečenie. Preto im bolo nariadené, aby rozlišovali medzi náhodným a zámerným zhluknutím. Pri náhodnom zhluknutí nezamestnaných im bolo odporúčané, aby prijali ich zástupcov a prerokovali s nimi ich požiadavky. Následne na nich vhodne pôsobili, aby oni sami zhuklu vysvetlili okolnosti vzniknutej situácie a nariadili im pokojné rozídenie. V prípade zámerne pripravovaného zhluknutia nezamestnaných mali svojim vystupovaním zabezpečiť, aby nedošlo k použitiu zbrane bezpečnostnými orgánmi. Pri zásahu musel byť prítomný politický alebo policajný úradník, ktorý mal pred zákrokom bezpečnostných orgánov vykonať zmierlivou cestou pokus o odvrátenie páchania trestných činov.³⁶

Politické úrady mali pristupovať ku všetkým porušovateľom verejného pokoja a poriadku z hospodárskych príčin s porozumením a miernymi prostriedkami. Účelom bolo taktne apelovať na predstaviteľov nespokojného obyvateľstva, aby pochopili, že kompetentné orgány sa snažia urobiť nápravu hospodárskych pomerov a výtržnosti to iba sťažujú. Taktiež upovedomiť štrajkujúcich, že povinnosťou úradov je zachovávať verejný pokoj a poriadok, ktorý je základným predpokladom riešenia hospodárskych a sociálnych otázok obyvateľstva. Ak zmierlivé prostriedky nezaberali, mali dovolené prikročiť ku mocenským prostriedkom v takej miere, aby nedochádzalo pri potlačovaní výtržnosti k použitiu strelných zbraní.³⁷

Záver

Politické úrady prvej inštalácie v rámci tzv. štátno-bezpečnostnej agendy zabezpečovali množstvo úloh. Z hľadiska výkonu k najnáročnejším patrili predovšetkým záležitosti informačnej a bezpečnostnej služby. Pri ich realizácii museli úrady rešpektovať občianske práva a slobody uvedené v Ústavnej listine ČSR. Tá uvádzala najmä tie občianske slobody a práva, ktoré boli najčastejšie porušované štátnou mocou v minulosti. Medzi najhlavnejšie patrila sloboda prejavu názoru, sloboda tlače, právo zhromažďovať sa a právo spolčovať sa (Weyer, 1937, s. 278).

Preto snahou politických úradov bolo, aby pri verejných prejavoch obyvateľstva nedochádzalo k porušovaniu základných občianskych práv a slobôd, ale aby zároveň nebol narúšaný verejný pokoj, poriadok a bezpečnosť štátu. V tejto súvislosti venovali zvýšenú

³⁶ Nariadenie prezídia Krajského úradu v Bratislave č. 64.700/1931 prez. ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 302, šk. č. 8, sign. č. 1118/1931 prez.

³⁷ Nariadenie prezídia Krajského úradu v Bratislave č. 67.500/1931 prez. zo dňa 24. decembra 1931 opatrenia pri stávkach a výtržnostiach, riadenie bezpečnostných akcií. ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 302, šk. č. 8, sign. č. 1062/1931 prez.

pozornosť verejným zhromaždeniam, schôdzam, štrajkom, demonštráciám a výtržnostiam. Samotné povinnosti politických úradov boli neustále flexibilne koordinované prostredníctvom výnosov, nariadení a správ od nadriadených politických a policajných úradov. Účelom bolo, aby tieto všeobecne záväzné právne predpisy dokázali v predstihu zamedzovať vzniku udalostí alebo javov, ktoré by mali negatívny dosah na verejný pokoj, verejný poriadok a bezpečnosť štátu. Často boli aj odozvou na udalosti a javy, ktoré sa stali a bolo žiadúce, aby sa už v budúcnosti neopakovali.

Významnú úlohu v rámci tohto procesu zohrávali predovšetkým vysielaní úradníci, ktorí museli ovládať výnosy a nariadenia týkajúce sa záležitostí verejných prejavov obyvateľstva. Zároveň museli vedieť spracovávať správy tak, aby podávali ucelený prehľad a mohli byť využité v prípade súdnych pojednávaní. V neposlednom rade museli mať výborné komunikačné a rozhodovacie vlastnosti, keďže častokrát pôsobili v zložitej politickej, hospodárskej alebo náboženskej situácii. V rámci svojho výkonu sa mali vyvarovať najmä zbytočnému krviprelievaniu.

Povinnosťou politických úradov prvej inštancie bolo, aby s ohľaduplným, ale ráznym prístupom zvládali každú situáciu a v každej dobe tak, aby neutrpela autorita úradu a štátneho záujmu.³⁸

Príspevok je výstupom z riešenia projektu APVV-0199-20: Transformácia populačného vývoja na Slovensku v regionálnom pohľade od konca 19. do polovice 20. storočia

Literatúra

BOHUSLAV, J. V. *Rukověť života spolkového*. Praha : František Rebec, 1923.

DUSIL, V. *Československé právo spolkové*. Praha : Aventinum, 1924.

ERHART, J. *Rukověť četnictva*. Praha : Knihtiskáren Typus, 1937.

FREMROVÁ, D. *Problém trestného činu výtržnictví : diplomová práca*. Praha : Univerzita Karlova, 2013. s. 78

KAČÍK, E – KRÁLIKOVÁ, K. *Bezpečnostné zložky v českej a slovenskej spoločnosti v súradniciach doby I*. Hodonín : Ústav práva a súdneho inžinierstva, 2017. s. 116. ISBN 978-80-906144-6-8.

LACLAVÍKOVÁ, M. – GÁBRIŠ, T. Kolektívne pracovné právo a kolektívna zmluva v československom práve 20. a 30. rokov 20. storočia. In: *Štát a právo* [online], roč. 8., č. 4, Banská Bystrica : Belianum, 2021. s. 216-237. ISSN 2644-643X.

---

³⁸ Výnos o úprave postupu politických a policajných úradov pri verejných zhromaždeniach ... ŠA BB-pracovisko Kremnica, f. OÚ NB, inv. č. 294, šk. č. 1, sign. č. 85/1923 prez.

- PECZE, F – BIANCHI, L. Spolkové a zhromažďovacie právo v Uhorsku za dualizmu so zreteľom na robotnícke a národnostné hnutie. In: *Historický časopis*, roč. XI., č. 3., Bratislava : SAV, 1963. s. 389 – 405.
- PETŘÍK – KVASY. Zkušenosti z demonstrací. In: *Bezpečnostní služba*, roč. 1., Praha : Za svobodu, 1931. s. 154 – 158.
- TIŠLIAR, P. *Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945*. Krakov: Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. 158 s. ISBN 978-83-7490-633-3.
- TIŠLIAR, P – ŠPROCHA, B. Okresné zriadenie na Slovensku v rokoch 1918 – 1945 – územný a správny vývoj. In: *Populačné štúdie Slovenska* [online], roč. 17., č. 1., Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2024. s. 71 – 95. ISBN 978-80-89881-31-4.
- WEYR, F. *Československé právo správni : Časť obecná*. Brno : Právnik, 1922.
- WEYR, F. *Československé právo ústavní*. Praha : Melantrich, 1937.
- WEYR, F. *Soustava Československého práva státního*. Brno : Barvič & Novotný, 1921.
- WEYR, F. *Správní řád*. Brno : Barvič & Novotný, 1930.
- WEYR, F. *Teorie práva*. Praha : Orbis, 1936.

Archívy a archívne pramene

MV Štátny archív v Banskej Bystrici, pracovisko Archív Kremnica

- f. Okresného úradu v Novej Bani 1923 – 1938.
- Inventár Okresného úradu v Novej Bani 1923 – 1945. Žiar nad Hronom. 1962.

Pramene práva

Nariadenie uhorského ministra vnútra č. 1394/1873 zo dňa 29. apríla 1873 o kontrole spolkov.

Nariadenie uhorského ministra vnútra č. 1508/1875 zo dňa 2. mája 1875 o zakladaní spolkov.

Nariadenia uhorského ministra vnútra č. 7430/1913 zo dňa 30. septembra 1913 o výkone zhromažďovacieho práva.

Zbierka zákonov a nariadení štátu Československého, 1918 – 1938.

Príbeh Oltára sv. Jána Nepomuckého z Handlovej

The story of the altar of st. John of Nepomuk from Handlová

Mgr. Diana Kmeťová Miškovičová

Abstrakt

Príbeh oltára svätého Jána Nepomuckého začal v dielni významného sochára Dionýza Stanettiho, ktorý pôsobil v stredoslovenskej banskej oblasti. Na zákazku handlovského farára Michala Thurna Stanetti a jeho dielňa vyhotovili dva bočné oltáre s kompletnou sochárskou výzdobou pre handlovský Kostol svätej Kataríny Alexandrijskej. Prvý oltár bol zasvätený Panne Márii a druhý svätému Jánovi Nepomuckému. Oba oltáre zotrvali v Handlovej až do roku 1945, kedy bol kostol a veľká časť interiéru zbombardovaná. Torzá oboch oltárov boli prevezené do vtedajšieho Krajského nitrianskeho múzea v Bojniciach (dnes Slovenské národné múzeum – Múzeum Bojnice), sídliaceho v objekte národnej kultúrnej pamiatky Zámok Bojnice. Múzeum tieto torzá dlhodobo evidovalo a prípadné zreštaurovanie diela nebolo možné, pretože neexistoval žiadny archívny prameň, ktorý by bližšie popisoval pôvodný výzor oboch oltárov. Vo fotodokumentácii múzea sa nachádzali len fotografie zbombardovaného kostola, avšak bez oltárnej výzdoby. Všetko zmenil nález fotografie, ktorá zachytávala zbombardovanú časť priečnej lode kostola. Fotograf svojim objektívom zachytil torzá oltára Panny Márie a na opačnej strane len čiastočne poškodený oltár svätého Jána Nepomuckého. Na základe tejto fotografie začali odborní pracovníci múzea podrobný výskum a jeho výsledky by sme Vám radi predstavili.

Kľúčové slová: Kostol svätej Kataríny Alexandrijskej, Handlová, oltár, svätý Ján Nepomucký, Dionýz Stanetti.

Abstract

The story of the altar of St. John of Nepomuk began in the workshop of the important sculptor Dionýz Stanetti, who worked in the Central Slovak mining area. Commissioned by the parish priest of Handlová, Michal Thurn, Stanetti and his workshop made two side altars with complete sculptural decoration for the church of St. Catherine of Alexandria in Handlová. The first altar was dedicated to the Virgin Mary and the second to Saint John of Nepomuk. Both altars remained in Handlová until 1945, when the church and a large part of the interior was bombed. The torsos of both altars were taken to the then Regional Nitra Museum in Bojnice (today the Slovak National Museum – Bojnice Museum), located in the building of the national cultural monument Bojnice Castle. The museum had been registering these torsos for a long time and the eventual restoration of the work was not possible because there was no archival source that would describe the original appearance of the two altars in more detail. In the museum's photo

documentation there were only photographs of the bombed church, but without the altar decoration. Everything was changed by the discovery of a photograph showing the bombed-out part of the transept. The photographer used his lens to capture the torso of the altar of the Virgin Mary and the only partially damaged altar of St. John of Nepomuk on the opposite side. On the basis of this photograph, the museum's experts have begun detailed research and we would like to present the results to you.

Keywords: Church of St. Catherine of Alexandria, Handlová, altar, St. John of Nepomuk, Dionýz Stanetti.

Kontaktné údaje:

Mgr. Diana Miškovičová Kmeťová

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

kmetova.miskovicova@ucm.sk

Ako sa všetko začalo...

Príbeh oltára sa začína 26. marca 1945 bombardovaním vtedajšej obce Handlová. Na udalosť, ktorá v tom čase otriasla obcou, si spomína jeden z pamätníkov takto: „*Krátko pred Veľkou nocou sa v bani stalo nešťastie. Pri rozsiahlom požiari prišlo počas dňa o život šesť baníkov. V sobotu boli pochovaní a v pondelok mala byť omša za zomrelých. Ja som tam išiel tiež a stál som hore pri organe. Hlavný oltár stál uprostred kostola pod zachovanou klenbou. K omši za zomrelých sa zišlo veľa veriacich, na organovej plošine stálo kunešovské dievča z Kolónie; väčšina mŕtvych baníkov pochádzala z jej obce. Krátko pred premenou sa ozvala detonácia. Hneď za tým, ale bližšie sme počuli buchnutie a puknutie. Farár zodvihol hlavu a počúval. Na to zbral sviatosti a odišiel rýchlymi krokmi do sakristie. Aj veriaci sa snažili čo najrýchlejšie opustiť kostol. Organista (kantor) Paull zavrel organ a hľadal spolu s nami ochranu vo vežovej izbičke nachádzajúcej sa za organom. Tejto omše sa v tichej modlitbe pri vedľajšom oltári zúčastnil aj slovenský kaplán (Š. Bičánik). Zdržiaval sa ešte pri oltári, keď na južnú strechu spadla bomba a explodovala. My sme sa tlačili v rohu izbičky a vstali sme až keď sa buchot utišil. Pred nami sa otvorila diera a po organe nebolo ani stopy. Zo spodku sa k nám predral tichý vzlykot. Tmavé oblaky prachu sa prevalovali cez rozvalenú strechu kostola. Cez trosky sme sa dostali dole, aby sme pomohli nariekajúcemu. Aký hrozný obraz! Slovenský kaplán ležal pod kamennými úlomkami a nejavil známky života. Ešte kým sme stihli odvaliť jeden trám, sklonila sa hlava umierajúceho k večnému spánku“ (Wohland, 1985).*

Bočný oltár, pri ktorom zahynul slovenský kaplán Štefan Bičánik, bol jedným z dvoch bočných barokových oltárov, zhotovených významným sochárom Dionýzom Stanettim (Dolní Benešov, 1710 – Kremnica, 1767). Ako sme neskorším výskumom zistili, išlo konkrétne o Oltár Panny Márie Karmelskej. Druhý oltár bol zasvätený sv. Jánovi Nepomuckému a práve jeho príbehu sa budeme v nasledujúcich riadkoch venovať.

Obr. 1: Pohľad na torzo zbombardovaného Oltára Panny Márie Karmelskej na stene priečnej lode (Dokumentácia MBo)

Nálezový stav

Prvé stretnutie sprevádzané otázkou: „*A čo budeme robiť s touto kopou? Vieme o tom niečo bližšie?*“ zazneli pri revízii zbierkového fondu sochy a plastiky Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice (ďalej MBo) v roku 2009. Podľa inventárnej knihy bola obrovská kopa rozložených častí evidovaná ako *Časti barokového oltára s dôvetkom písaným ceruzou triptych sv. Mikuláša kaplnka Handlová*. Oltáru prideliť evidenčné číslo XI-1547, autor bol určený ako neznámy a ako materiál uviedli drevo. Prvotné informácie boli naozaj veľmi strohé a ako sa neskôr ukázalo, aj zavádzajúce.

Obr. 2: Časti barokového oltára, uložené vo výklenku depozitára sochy a plastiky MBo
(Dokumentácia MBo)

Vzhľadom na nedostatok relevantných informácií sme sa rozhodli začať s výskumom proveniencie zbierky. Z predchádzajúcich výskumov sme vedeli, že žiadna kaplnka v Handlovej nemohla mať tento typ oltára; na to boli ich priestory príliš malé. Zostávali teda len dve možnosti: hlavný Kostol sv. Kataríny Alexandrijskej a Kostol Dobrého pastiera na Hornom konci, ktorý však bol vybudovaný až počas II. svetovej vojny a jeho interiér nebol prispôbený na tento typ oltárnej architektúry. Zostával nám teda len hlavný kostol. Z tohto dôvodu sme sa rozhodli vyhladať všetky zbierky, ktorých pôvod sme mali evidovaný v Handlovej. Tu nás čakalo prekvapenie. Okrem iných zbierok z tejto lokality, sme vo fonde evidovali 16 barokových figurálnych plastík a 1 barokové tabernákulum, pôvodom z rímskokatolíckeho farského úradu.¹ Navyše sa revíziou zistilo, že je v depozitári uložených množstvo v tom čase nespracovaných, neidentifikovateľných a nezaevidovaných úlomkov a častí², pričom niektoré z nich vykazovali nápadnú podobnosť s oltárnou výzdobou³.

¹ Autorstvo siedmich plastík bolo jednoznačne prisúdené Dionýzovi Stanettimu. Pozri: PAPCO, KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ, KLIŽAN, 2010, s. 139, 241, 268.

² Išlo o kúsky ornamentálnej výzdoby, hlavičky anjelov, malých častí sôch ako napríklad prsty, ozdoby, drapérie a pod. Pozri: PAPCO, KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ, KLIŽAN, 2010, s. 269, 270, 277.

³ Tieto časti sme sa rozhodli spracovať a tak v čase nálezu dobovej fotografie boli k dispozícii presné zoznamy s fotografickou dokumentáciou.

Následne začalo zisťovanie okolností, za akých sa do múzea zbierky dostali. V archíve múzea sme našli listinné dokumenty k prevozu inventára kostola do múzea z dôvodu pripravovanej rekonštrukcie. Uvedomili sme si, že bez podrobného výskumu historického vývoja kostola a jeho interiéru sa ďalej nepohneme, a preto sme sa pustili do zberu archívnych podkladov. Na základe zozbieraných materiálov sme vypracovali krátku štúdiu o historickom vývoji kostola⁴. Dokázali sme určiť, čo sa nachádzalo v interiéri, avšak vo výskume oltára nám to nepomohlo, pretože sme nevedeli, ktorý z troch oltárov nachádzajúcich sa v roku 1945 v kostole, je práve ten náš.

História Kostola sv. Kataríny Alexandrijskej v Handlovej

Kostol sv. Kataríny Alexandrijskej v Handlovej pochádza z polovice 14. storočia (Judák – Poláčik, 2009, s. 180)⁵. V čase vydania donačnej listiny obec Handlová už fakticky existovala a je predpoklad, že kostol vznikol súčasne s výstavbou obce, teda ešte pred vydaním donačnej listiny. Vzhľadom na pôvod prvých osadníkov obce neprekvapí, že novopostavený kostol bol stavebne podobný prvému farskému kostolu v Kremnici s rovnakým patrocinom.

Išlo o jednoloďový plochostropný kostol s polygonálnou apsidou, zaklenutou krížovou klenbou a vežou na západnej strane lode, ktorá tvorila hlavný vstup do kostola. V roku 1502⁶ kostol zasiahol blesk a vyhorel. Pri obnove sa obyvatelia nechali opätovne inšpirovať Kremnicou. Loď zastrešili krížovou rebrovou klenbou podopretou dvomi strednými stĺpmi, prestavali vežu a vmurovali nový portál s hviezdicovou rebrovou klenbou na I. poschodí veže (Historia Domus farnosti Handlová / Chudomelka, 1957). V roku 1559 bol podľa vizitácie kostol v dobrom stave, nachádzali sa v ňom dva pozlátené strieborné kalichy, malá strieborná monštrancia a tri ozdobné kňazské ornáty. V rokoch 1561 – 1642 a 1647 – 1660 sa kostol zmenil na evanjelický⁷ a až na základe aktivít grófký Františky Khuenovej Pálffyovej bola obnovená katolícka konfesia obyvateľov.

V roku 1599 bola obec napadnutá tureckými oddielmi a kostol bol vypálený, pričom sa klenba hlavnej lode zrútila. Kostol bol obnovený v roku 1603, len klenba bola vo vrcholoch nižšia, polkruhová a mala renesančný charakter⁸ (Historia Domus farnosti Handlová).

Pravdepodobne v roku 1660 sa do priestoru vstavali barokové bočné empory a boli čiastočne zamurované niektoré okná. V roku 1666 bola zásluhou daru Jakuba Messeia zhotovená nová kazateľnica. V tomto období vznikol zoznam cenností farského kostola, pretože celú kostolnú výbavu dal kňaz v júli 1669 odnieť na Bojnický hrad kvôli hrozbe rebélie. Po

---

⁴ Naše poďakovanie za informácie z kanonických vizitácií patrí kolegovi, v danom čase pracovníkovi SNA, Marekovi Púčíkovi.

⁵ Presný rok začatia výstavby kostola nemáme, ale odborná literatúra ju zaraďuje do obdobia rokov 1340 – 1361.

⁶ Niektoré pramene uvádzajú rok 1500.

⁷ Majiteľmi bojnického panstva boli Turzovci, vyznaním evanjelici.

⁸ Išlo o tzv. hrebeňovú klenbu.

kuruckých vpádoch v rokoch 1678 – 1683 sa z kostolnej výbavy nezachovalo skoro nič. V roku 1672 dostal kostol organ, ktorý vyrobil kremnický majster Izák Rogelmajer za 60 toliarov. Zo zachovaného opisu z kanonickej vizitácie z 11. marca 1690 vieme, že sa v kostole nachádzali „3 starobylé oltáre, hlavný zasvätený sv. Kataríne Alexandrijskej; bočné zasvätené sv. Mikulášovi a Panne Márii, drevená kazateľnica so sochami, na povrchu maľovaná a sedadlá rozmiestnené dobre.“

V období Rákoczyho povstania mal kostol a veľká čas obce vyhorieť. V roku 1711 bola obnovená kostolná veža za 165 zlatých a stavebné práce viedol panský palier Ján Latzko. Vybudoval vretenové schody z dreva v malej prístavbe, ktoré viedli na jeho vrchné poschodia. Ozdobenie vrchnej časti strechy guľami a krížmi stálo 48 zlatých (Steinacker, 1992, s. 131). V roku 1716 bol vyhotovený nový hlavný oltár sv. Kataríny, pretože „*predošlý podľa hol skaze*“. Rezbárske práce vyšli na 85 zlatých, ďalšie prostriedky si vyžiadali maľby. V rokoch 1716 – 1728 bol kostol vymaľovaný, dlážka vyložená kameňmi (bez možnosti pochovávanía), zakúpil sa nový kalich a nový organ (od majstra Martina Zorkovského). V rokoch 1728 – 1741 bol vyhotovený Betlehem znázorňujúci narodenie Krista a symbolický Boží hrob. Do výbavy pribudli kasule a bohato vyšívajúca zástava za 47 zlatých a v roku 1752 sa spravila krstiteľnica.

Dňa 9. 2. 1754 sa počas omše (počas Pax domini) zrútil hlavný oltár, ktorý bol zakrátko nahradený dovezeným oltárom z kostola v Rimavici⁹. Namiesto neho, s dovolením vikariátu, zabezpečil farár Michal Thurn nový oltár v cene 300 zlatých s obrazom sv. Kataríny, ktorý namaľovali v Kremnici za 10 dukátov. Z jeho vlastných prostriedkov (948 zlatých) boli vyhotovené dva bočné oltáre Panny Márie Karmelskej a sv. Jána Nepomuckého a zakúpených osem pozlátených svietnikov. V tom istom roku bola nanovo pokrytá a vymaľovaná veža a vežička nad sanktuáriom, dovtedy bez strechy. V rokoch 1758 – 1766 nechal farár Michal Thurn prebudovať sakristiu, kamennú oltárnu menzu nechal odstrániť a obnovil priečelie kostola.

Okolo roku 1770 prebehla prestavba kostolnej veže a dostala drevenú arkádovú ochodzu a novú šindľovú strechu. Z tohto obdobia sa zachoval opis interiéru kostola (kanonická vizitácia zo 4. júna 1780), v ktorom sa uvádza, že kostol mal „3 pevné a 3 prenosné oltáre; okrem toho 2 starobylé oltáre, pri ktorých sa už sv. omša neslávi; na hlavnom oltári dobre zamknuté pôvabné tabernákulum, zvnútra primerane ozdobené, ďalej cínová nádobka na omytie prstov po rozdávaní sv. prijímania; 8 prenosných svietnikov je drevených a postriebných; pred sviatosťou oltárnou svietí (večné) svetlo len počas bohoslužieb, lebo niet základiny na jeho vydržiavanie; pod vežou je organ so 7 registrami; starobylá maľovaná drevená kazateľnica; lavice a sedadlá rozmiestnené poriadne podľa predpisu vizitátora spred 3 rokov; nová pevná spovednica

---

⁹ Použitelné kusy zo spadnutého hlavného oltára sa po 15-tich rokoch preniesli do kostola v Ráztočne, kde sa z neho v súčasnosti nachádza pravdepodobne len predela, ktorá je zavesená na emporovom zábradlí.

s dverami a kliečkou; v sakristii kovový kríž s podobizňou Krista; jeden veľký prenosný kríž na procesie a 3 ďalšie na pohreby; 2 krypty, uzatvorené od čias kráľovského nariadenia.“

Ďalší záznam z kanonickej vizitácie z 13. mája 1804 uvádza, že „kostol mal 3 oltáre: hlavný zasvätený sv. Kataríne Alexandrijskej, bočný oltár na epištolovej (t. j. pri pohľade do presbytéria ľavej) strane zasvätený Panne Márii Karmelskej, druhý bočný oltár zasvätený sv. Jánovi Nepomuckému.“. Z inventáru sa tu nachádzal „na dolnom chóre je organ so 7 registrami; na Veľký piatok je v kostole k dispozícii tzv. Boží hrob, vymaľovaný, ozdobený drevenými sochami Panny Márie, Márie Magdalény, Veroniky a ďalších; spovednica z tvrdého dreva s dverami a kliečkou na katedrovej (t. j. z pohľadu do presbytéria pravej) strane medzi bočným oltárom sv. Jána Nepomuckého a lavicami; okrem toho je v kostole 8 pevných svietnikov na bočných oltároch“.

V rokoch 1880 – 1882 bola za 20 zlatých nanovo pozlátená stará gotická monštrancia, v roku 1889 bol odstránený poškodený obraz sv. Kataríny z hlavného oltára a za 224 zlatých bol vo Viedni zhotovený nový.

V období I. svetovej vojny sa napriek ťažkostiam podarilo farárovi Czeiselovi zabezpečiť nový neogotický hlavný oltár. Náklady na dôkladnú renováciu pôvodného oltára by boli oveľa vyššie ako zhotovenie nového. Bol zhotovený banskoštiavnickým majstrom Jozefom Krausom za 3672 korún.

Obrovský nárast veriacich v začiatku 20. storočia prinútil zodpovedných obce hľadať možnosti, aby mohli všetci obyvatelia sláviť bohoslužby. Najprv bola postavená nová empóra¹⁰, nesená krásnymi otesanými drevenými stĺpmi a jej jednotlivé polia obsahovali výjavy z krížovej cesty¹¹. Počet nedelňajších bohoslužieb sa zvýšil. Podľa záznamov z roku 1939 vieme, že sa od šiestej ráno až do pol dvanástej na obed odslúžilo šesť omší, z toho boli štyri nemecké a dve slovenské, ktorých dĺžka musela byť presne dodržaná (Steinacker, 1992, s. 131).

V rokoch 1942 až 1943 prebehla zásadná prestavba kostola. Keďže bol kostol pre veľkú obec príliš malý¹², rozhodlo sa, že k hlavnej lodi bude pristavaná loď priečna, ktorá bola dlhšia ako hlavná loď. Pamiatkový úrad stanovil tri podmienky, za dodržania ktorých bude súhlasiť s rozšírením kostola. Prvou podmienkou bolo zachovanie veže, druhou zachovanie chóru a lode až ku kazateľnici a treťou podmienkou bolo zachovanie klenieb v kostolnej lodi. Plánovanie

¹⁰ Pôvodná ešte z roku 1808 bola v dezolátnom stave.

¹¹ *Križová cesta z Handlovej v Prahe* [online], [cit. 2025-03-19]. Dostupný na: <https://www.teraz.sk/kultura/krizova-cesta-z-handlovej-v-prahe/774646-clanok.html>

¹² Činnosť Banského závodu v obci zvýšila počet obyvateľov z pôvodne cca 5 tisíc obyvateľov vzrástol počet na cca 10 tisíc. Rozhodovalo sa, či má byť postavený kostol pre Banícku kolóniu alebo či má byť pôvodný farský kostol rozšírený, aby mohol poňať viac veriacich. Rozhodnutie padlo v roku 1940 a všetky zúčastnené strany sa dohodli na tom, že bude rozšírený farský kostol. Jedným z dôvodov tohto rozhodnutia mohlo byť aj napätie medzi pôvodnými nemeckými obyvateľmi obce a obyvateľmi baníckej kolónie. Okrem diametrálne odlišného životného štýlu rozdeľovali tieto dve skupiny obyvateľstva obce aj iné faktory, napríklad odopieranie domovského práva, či trochu separátny život oboch komunít, čo mohlo viesť k rozhodnutiu nefinancovať z obecných peňazí kostol v Baníckej kolónii. Pozri: KUBÍNYI, 1933.

prevzal staviteľ profesor Rudolf Schwarz¹³ z Frankfurtu nad Mohanom (Steinacker, 1992, s. 132). Najdôležitejšou zmenou bolo premiestnenie hlavného oltára do stredu pred presbytériom a premiestnenie bočných oltárov sv. Jána Nepomuckého a Panny Márie Karmelskej do novej priečnej lode.

Nová loď kostola bohužiaľ dlho neslúžila svojmu účelu. Na jar roku 1945 bola južná časť strechy prerazená ľahkou bombou a zachovala sa len veža, presbytérium a časť novej priečnej lode. V roku 1947 bol vypracovaný projekt obnovy Ing. Arch. F. Bednárikom a F. Faulhammerom z Bratislavy, avšak projekt sa neuskutočnil. Až do roku 1954 zostal kostol a okolie v pôvodnom stave. Počas skrášľovacej akcie boli trosky upratané a v okolí vznikol park. V roku 1956 padlo rozhodnutie obnoviť kostol v pôvodnom stave spred prestavby v roku 1942/43. Úlohu zverili architektovi Karolovi Chudomelkovi. Mierna úprava pôvodného stavu sa týkala len vyváženia pomeru pôdorysu a výšky. Kostol bol upravený na baziliku, teda sa zvýšila výška klenby hlavnej lode, kostol bol rozdelený na tri lode s dvomi emporami nad sebou. Skelet lodí bol vystavaný zo železobetónu (Judák – Poláčik, 2009, s. 180 / Chudomelka, 1957). Sochárska výzdoba oboch vedľajších barokových oltárov bola farárom odnesená do MBo.¹⁴

Obr. 3: Podoba farského kostola z roku 1913 (Dokumentácia MBo)

Obr. 4 a 5: Kostol po bombardovaní v roku 1945. Južná časť novej priečnej lode bez strechy (Dokumentácia MBo)

¹³ Niektoré pramene udávajú meno architekta Müllera z Frankfurtu nad Mohanom.

¹⁴ Do evidencie boli zapísané 13.9.1958 pod inv. č. XI-1079 až XI-1088, XI-1097 (sochy a plastiky), XI-1149 (obraz) (Dokumentácia MBo).

Náhodný objav

Písal sa rok 2015 a pri inom súkromnom výskume bola v osobnom fonde s množstvom fotografií objavená jedna, ktorá zachytávala ešte stojaci bočný oltár v handlovskom kostole tesne po bombardovaní aj s časťou sochárskej výzdoby. Bola ľahko identifikovateľná, časti výzdoby nám boli dôverne známe z našich zbierok a na ľavej bočnej konzole sokla bola umiestnená socha sv. Tomáša Akvinského.

Obr. 6: Fotografia Oltára sv. Jána Nepomuckého v kostole po bombardovaní (Štátny archív Trenčín, pobočka Bojnice)

Keďže bol v architektúre osadený aj oltárny obraz, bolo jednoduché určiť, že zachovaný oltár v múzeu je zasvätený sv. Jánovi Nepomuckému. Zároveň sme si uvedomili, že sme sa s obrazom v minulosti stretli. Po kratšom premýšľaní a porovnaní fotografickej dokumentácie sme vyrazili do Kostola sv. Kataríny Alexandrijskej v Handlovej. Obrazy z oboch bočných oltárov sa zachovali aj s rámom a visia na stenách vedľa hlavného oltára.¹⁵ Reštaurátorský a kunsthistorický výskum preukázal, že ide o pôvodné obrazy zo Stanettiovských oltárov.

Pri porovnaní dobovej fotografickej dokumentácie z múzea a fotografie z archívu sme dokázali zrekonštruovať umiestnenie oboch oltárov v priečnej lodi kostola tesne pred bombardovaním. Oltár Panny Márie Karmelskej bol podľa fotografie zničený a zachovalo sa len jeho torzo. Musel byť teda umiestnený na južnej strane, ktorú zasiahla bomba. Oltár sv. Jána Nepomuckého sa zachoval skoro kompletne.

---

¹⁵ Podľa popisu z kanonickej vizitácie z roku 1804 dnes vieme s istotou povedať, že aktuálne oba obrazy visia opačne, rovnako ako boli opačne umiestnené v novej priečnej lodi.

Obr. 7: Fotografia záznamu z kanonickej vizitácie z 13. mája 1804 (Diecézny archív Banská Bystrica. *Visitatio canonica districtus Bajmocziensis anno 1804*)

V tomto okamihu sme si uvedomili, že máme obrovskú príležitosť na realizáciu obnovy oltára do pôvodného stavu. Zostavili sme tím odborníkov¹⁶, ktorí začali systematicky pracovať na príprave zámeru na reštaurovanie. Bol vypracovaný podrobný historický vývoj kostola a jeho interiéru, vykonala sa exaktná evidencia častí evidovaných pod číslom XI-547 (124 častí) a každý jeden diel sa zdigitalizoval. Následne sa podľa veľkosti oltárneho obrazu, rozmerov jednotlivých častí a existujúcej fotografie vypočítali rozmery oltára v zloženom stave.

Obr. 8: Fotografia nákresu oltára s rozmermi a kótovaním (Dokumentácia MBo)

Postupne sme trpezlivo určovali časti, ktoré sme mali k dispozícii, a označovali tie, ktoré nám chýbali. V registračnej knihe, v ktorej sme evidovali rôzne torzá a úlomky, bolo nájdených ďalších približne 70 kusov častí oltára. Nasledovalo vytriedenie týchto drobných rezbárskych, ornamentálnych ozdobných detailov. Boli evidované jednoduchým číslovaním VU-8 až VU-118.

---

¹⁶ Mgr. art. Gabriela Pösová, Radovan Oboňa, Mgr. Miroslava Cipovová, Mgr. Diana Kmeťová Miškovičová, neskôr umelecko-historický opis do odbornej evidencie vypracovala Mgr. Andrea Smitková.

Každé jedno torzo bolo identifikované, tvaroslovné porovnávané a digitálne doplnené do našej skladačky. V tejto fáze sme zistili, že v evidencii máme pravdepodobne aj časti druhého oltára, avšak vo veľmi malej miere.

Nakoniec bol oltár v základoch zakreslený s označením všetkých existujúcich častí a výzdoby. Na základe týchto všetkých krokov reštaurátori zhodnotili technický stav oltára a dospeli k rozhodnutiu: „*Celkovo sa z oltára sv. Jána Nepomuckého z Handlovej v zbierkach SNM-Múzea Bojnice nenachádza približne 55% oltárnej architektúry. Napriek všetkým chýbajúcim častiam je možné oltárnu architektúru reštaurovať a kompletizovať v ucelenom výraze, pretože disponujeme fotografickým záznamom a jednotlivé chýbajúce časti je možné podľa tejto fotografie vyhotoviť rezbárskymi a stolárskymi technikami.*“ (Zámer na reštaurovanie, Dokumentácia MBo)

Obr. 9: Fotografia grafického vymodelovania existujúcich a chýbajúcich častí (Dokumentácia MBo)

Vypracovanie zámeru na reštaurovanie

Potvrdenie technického stavu ako vhodného na reštaurovanie bolo začiatkom niekoľkomesačnej práce. Na základe všetkých podkladov, ktoré mal odborný tím k dispozícii sa rozhodlo, že bude vypracovaný zámer na reštaurovanie s tým, že sa zároveň pripraví aj návrh novej expozície, ktorá by prezentovala sakrálne barokové umenie. Nová expozícia mala byť umiestnená v priestoroch Huňadyho veže a okrem oltára sv. Jána Nepomuckého mala odprezentovať bohatú zbierku baroka vo fonde MBo a zároveň digitálne oživiť druhý oltár z Handlovej. V rámci tejto prípravy padol návrh na získanie oboch oltárnych obrazov od rímskokatolíckej cirkvi.

Ďalšie práce priamo nadväzovali na už realizovaný výskum. Každá jedna časť musela byť zameraná, posúdená, zakreslená a zdigitalizovaná. Zároveň bol vypracovaný umelecko-historický opis zbierky a bolo nutné identifikovať sochárske prvky výzdoby oltára. Výskumom sochárskej výzdoby sa zistilo, že v zbierkovom fonde múzea sa nachádza viacero sôch,

predstavujúcich rôznych svätcov a ženských figúr, ktoré súvisia s handlovskými oltármi. Síce sme nedokázali odlíšiť jednotlivé dvojice a ich umiestnenie v oltárnej architektúre, avšak s určitosťou sme vedeli stanoviť, že dvojice sôch tvoria pendanty a k Soche sv. Tomáša Akvinského bola pravdepodobne ako pendant určená Socha sv. Karola Boromejského, ktorá sa takisto nachádza v zbierkovom fonde MBo.

Obr. 10 a 11: Sochy svätcov Karola Boromejského a Tomáša Akvinského od Dionýza Stanettiho zo zbierok SNM – Múzea Bojnice (Dokumentácia MBo)

Vzhľadom na náročnosť komplexného reštaurovania oltára¹⁷ sa najprv realizovalo reštaurovanie jednotlivých plastík. Rozhodnutie ovplyvnil aj fakt, že tieto plastiky sa dajú samostatne vystaviť v expozícii múzea a nemusia byť súčasťou väčšieho celku.

V roku 2017 bol pripravený definitívny zámer na reštaurovanie oltára sv. Jána Nepomuckého a k 30. 11. 2017 boli zmeny v autorstve, názve, opise a všetkých ostatných údajoch zaevidované v odbornej dokumentácii múzea. K dnešnému dňu oltár stále trpezlivo čaká na svoju obnovu.

PRAMENE

Diecézny archív, RKC Biskupstvo Banská Bystrica, CV 49a, fol. 18 (fotokópia) – Anno 1690.

Conscriptio visitationis ecclesiarum in dominio Bajmocziansi per reverendissimum ac magnificum dominum Emericum Pongracz, archidiaconum Nitriensem, factae, in anno suprascripto mense Martio modo et ordine intronotato – Visitatio ecclesiae Handloviensis in comitatu Nitriensi sitae, in dominio Bajmocziansi peracta per reverendissimum ac magnificum dominum Emericum Pongracz, praepostum sancti Joannis Baptistae de Zambék, archidiaconum Nitriensem et canonicum Strigoniensem 11. Martii anno 1690.

Diecézny archív, RKC Biskupstvo Banská Bystrica, CV 49b, fol. 3 – 5 – *Visitatio canonica districtus Bajmocziansis anno 1780 – Visitatio canonica ecclesiae Handloviensis.*

¹⁷ Predbežný odhad vypracovaný v roku 2017, ktorý zahŕňal mzdu troch zamestnancov – reštaurátorov, materiál a ostatné náklady, bol na úrovni 100 tisíc euro. Reštaurovanie by trvalo 2-3 roky v závislosti od bežných pracovných povinností jednotlivých reštaurátorov v múzeu počas tohto obdobia.

Diecézny archív, RKC Biskupstvo Banská Bystrica, CV 50, fol. 347 – 357 – *Visitatio canonica districtus Bajmociensis anno 1804.*

Dokumentácia Slovenského národného múzea – Múzea Bojnice.

Rímsko-katolícka fara Handlová. *Historia domus.* Rkp.

Štátny archív Trenčín, pobočka Bojnice. *Osobný fond František Záni.* Fotografická dokumentácia.

LITERATÚRA

CHUDOMELKA, K. 1957. *Rekonštrukcia kostola sv. Kataríny.* Rkp. 18 s.

JUDÁK, V. – POLÁČIK, Š. 2009. *Katalóg patrocíní na Slovensku.* Bratislava: Rímskokatolícka cyrilometodská bohoslovecká fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, 476 s. ISBN 978-80-969787-3-1.

KOVÁČ, J. – BEŠŠE, O. 1968. Príspevok k dejinám obcí v handlovskej kotline. In: *Vlastivedný zborník Horná Nitra IV.*, roč. IV., s. 101 – 104.

KUBÍNYI, G. 1933. *Pamätná kniha obce Handlovej.* Rkp. 106 s.

MIŠÍK, M. 1965. Osídlenie hornej Nitry. In: *Historický sborník kraja II.*, roč. II. s. 5 – 72.

NOVÁK, J. 1922. *Bojnice a jej okolie.* Brno: Občianska kníhtlačiareň, 125 s.

PAPCO, J. – KMEŤOVÁ MIŠKOVIČOVÁ, D. – KLIŽAN, E. 2010. *Naše kresťanské mená. Katalóg výstavy.* Bojnice: Slovenské národné múzeum, 288 s. ISBN 978-80-8060-255-0.

STEINACKER, R. et al. 1992. *Krickerhau. Eine deutsche Siedlung in der Slowakei.* Voerde: Arbeitskreis der Krickerhauer in der Karpatendeutschen Landsmannschaft e. V., 363 s.

WOHLAND, L. 1985. *Vom Strudel erfaßt. Ein Heimatliches Lesebuch.* Stuttgart: Hilfsbund Karpatendeutscher Katholiken, 240 s.

**SEKCIA FILOLÓGIE,
PSYCHOLÓGIE
A POLITOLÓGIE**

Prediktory klimatickej úzkosti

Predictors of Climate Anxiety

Mgr. Patrícia Gajdošociová

Abstrakt

Klimatická úzkosť je novovznikajúci psychologický fenomén, ktorý odráža emocionálne, kognitívne a behaviorálne reakcie jednotlivcov na klimatickú krízu. Je definovaná ako chronický, silný a stály strach z environmentálnej skazy a súvisí so stále viac sa meniacim a neistým prostredím, v ktorom žijeme. Cieľom tejto prehľadovej štúdie je analyzovať a sumarizovať kľúčové prediktory klimatickej úzkosti s cieľom hlbšie pochopiť jej príčiny, mechanizmy a dôsledky. Medzi hlavné prediktory klimatickej úzkosti patria demografické faktory (vek, pohlavie, vzdelanie), psychologické faktory (generalizovaná úzkostná porucha, vnímanie rizika, environmentálna identita), sociálne faktory (vedomosti o klimatickej zmene, mediálna expozícia) a skúsenosť s extrémnymi prírodnými katastrofami, ktoré vznikajú v dôsledku klimatickej zmeny. Táto prehľadová štúdia je prínosom vďaka interdisciplinárnemu pohľadu na prediktory klimatickej úzkosti, ktorý zahŕňa psychologické, sociologické a environmentálne vedy. Výsledky môžu prispieť k rozvoju efektívnych stratégií na zmiernenie negatívnych dôsledkov klimatickej úzkosti, podpore psychickej odolnosti voči environmentálnym stresorom a návrhu intervencií a zásahov slúžiacich na prevenciu a vysporiadanie sa s klimatickou úzkosťou.

Kľúčové slová: klimatická úzkosť, prediktory klimatickej úzkosti, demografické faktory, psychologické faktory, sociálne faktory, skúsenosť s extrémnymi prírodnými katastrofami.

Abstract

Climate anxiety is an emerging psychological phenomenon that reflects the emotional, cognitive, and behavioral responses of individuals to the climate crisis. It is defined as a chronic, intense, and persistent fear of environmental catastrophe and is associated with the increasingly changing and uncertain environment in which we live. The aim of this review study is to analyze and summarize the key predictors of climate anxiety in order to gain a deeper understanding of its causes, mechanisms, and consequences. Major predictors of climate anxiety include demographic factors (age, gender, education), psychological factors (generalized anxiety disorder, risk perception, environmental identity), social factors (knowledge of climate change, media exposure), and experiences with extreme natural disasters resulting from climate change. This review study is valuable due to its interdisciplinary perspective on the predictors of climate anxiety, encompassing psychological, sociological, and environmental sciences. The findings

may contribute to the development of effective strategies to mitigate the negative effects of climate anxiety, support psychological resilience to environmental stressors, and design interventions aimed at preventing and coping with climate anxiety.

Key words: climate anxiety, predictors of climate anxiety, demographic factors, psychological factors, social factors, experience with extreme natural disasters.

Kontaktné údaje

Mgr. Patrícia Gajdošociová

Inštitút psychológie, Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

gajdpatricia@gmail.com

Úvod

Klimatická zmena sa stupňuje a považuje sa za jednu z hlavných hrozieb pre duševné aj fyzické zdravie ľudí (Whitmarsh et al., 2022). Zatiaľ čo vplyv klimatickej zmeny na fyzické zdravie je dobre zdokumentovaný, súvislosť medzi zmenou klímy a duševným zdravím sa v odbornej literatúre často opomína (Cunsolo et al., 2020). Pôsobením klimatickej zmeny na duševné zdravie sa objavujú nové fenomény v rámci ľudského prežívania, ako je klimatická úzkosť (Pihkala, 2020). Klimatická úzkosť je definovaná ako zvýšená emocionálna, mentálna alebo somatická tieseň v reakcii na riziká klimatickej zmeny (Whitmarsh et al., 2022). Searle a Gow (2010) uvádzajú, že klimatická úzkosť je úzkosť súvisiaca s globálnou klimatickou krízou a hrozbou prírodných katastrof v životnom prostredí ako jej dôsledkov. Pihkala (2020) za hlavné príznaky klimatickej úzkosti považuje poruchy spánku, nespavosť, zmeny nálady, nadmernú stimuláciu alebo zníženú energiu. Môžu to byť aj záchvaty paniky, pocit tiaže na hrudi a strata chuti do jedla. Ak je klimatická úzkosť nadmerná, môže zhoršiť schopnosť jedinca efektívne fungovať v každodennom živote (Whitmarsh et al., 2022). Klimatická úzkosť nie je uznaná ako oficiálna diagnóza, ale výskumy ukazujú, že u dospelých (Asgarizadeh et al., 2023) aj u detí (Clayton, 2020) sa vyskytujú znepokojujúco vysoké úrovne klimatickej úzkosti. Jednou z obzvlášť zanedbaných oblastí v rámci výskumu klimatickej úzkosti sú jej prediktory (Asgarizadeh et al., 2023). Cieľom tejto prehľadovej štúdie je preto analyzovať a sumarizovať kľúčové prediktory klimatickej úzkosti s cieľom hlbšie pochopiť jej príčiny, mechanizmy a dôsledky. Tieto poznatky môžu prispieť k rozvoju efektívnych stratégií na zmiernenie negatívnych dôsledkov klimatickej úzkosti, podpore psychickej odolnosti voči environmentálnym stresorom a návrhu intervencií a zásahov slúžiacich na prevenciu a vysporiadanie sa s klimatickou úzkosťou.

1 Demografické faktory

V kategórii demografické faktory zaraďujeme medzi najvýznamnejšie prediktory klimatickej úzkosti vek, pohlavie a vzdelanie.

1.1 Vek

Vo výskumoch sa zistilo, že mladší ľudia prežívajú vyššiu mieru klimatickej úzkosti ako starší ľudia (Baker et al., 2021; Burke et al., 2018; Clayton a Karazsia, 2020). Medzinárodný výskum so vzorkou 10 000 mladých ľudí z 10 krajín sveta zistil vysokú mieru klimatickej úzkosti medzi ľuďmi vo veku 16 – 25 rokov, pričom 45 % respondentov a respondentiek uviedlo, že obavy z klimatickej zmeny negatívne ovplyvnili ich každodenný život a fungovanie (Hickman et al., 2021). Searle a Gow (2010) vo výskume takisto zistili, že mladšie vekové kategórie sú viac znepokojené klimatickou zmenou ako staršie vekové kategórie nad 35 rokov. Mladí ľudia majú pocit, že sú a budú viac vystavení dôsledkom klimatickej zmeny ako staršie generácie, a že

klimatická zmena priamo negatívne ovplyvní ich budúcnosť v každom ohľade, zatiaľ čo staršie generácie si myslia, že sa ich dôsledky klimatickej zmeny už nedotknú (Asgarizadeh et al., 2023). Hickman et al. (2021) uvádzajú, že pocit bezmocnosti spojený s nedostatkom dôvery v to, že dospelí budú konať v prospech klímy, a nedostatkom opatrení vlád na zmiernenie klimatickej krízy má vplyv na zvýšenú mieru klimatickej úzkosti u mladých ľudí. Ojala (2012) vo svojej štúdiu uvádza, že mladší ľudia majú väčšie obavy z klimatickej zmeny, pretože majú menšiu kontrolu nad svojim správaním, viac premýšľajú o budúcnosti, viac plánujú do budúcnosti a viac sa zaujímajú o spoločenské problémy ako starší ľudia.

1.2 Pohlavie

Verplanken et al. (2020) zistili, že ženy majú výrazne vyššie skóre v symptómoch klimatickej úzkosti a v proekologickom svetonázore ako muži. Skoršie výskumy podobne zistili, že ženy boli viac znepokojené klimatickou zmenou ako muži (Searle a Gow, 2010; Sundblad et al., 2007). Searle a Gow (2010) tento jav vysvetľujú tak, že ženy v porovnaní s mužmi trpia vyššou mierou úzkosti a strachu, sú viac znepokojené a vystrašené, keď čelia nepredvídateľným udalostiam a viac sa obávajú o budúcnosť ako muži. Ženy môžu byť takisto emocionálne aj fyzicky zraniteľnejšie voči dôsledkom klimatickej zmeny vo forme prírodných katastrof, najmä z dôvodu ich nedostatku moci spojeného v mnohých krajinách a kultúrnych prostrediach so ženskými rodovými rolami (Sundblad et al., 2007).

1.3 Vzdelanie

Vyšší stupeň dosiahnutého vzdelania môže byť spojený s intenzívnejším prežívaním klimatickej úzkosti. Vzdelanejší jednotlivci majú lepší prístup k informáciám o klimatickej zmene, čo môže zvýšiť ich klimatickú úzkosť. Je síce pravda, že jednotlivci zo znevýhodnených komunit, s nízkymi príjmami a nižším vzdelaním čelia závažným stresorom súvisiacich s klimatickou zmenou, ako je obmedzený prístup k základným zdrojom a zvýšené riziko vystavenia prírodným katastrofám, ale z výskumov vyplýva, že klimatická úzkosť je formovaná povedomím a znalosťou klimatickej zmeny, ktoré sú u ľudí s vyššou úrovňou vzdelania vyššie (Kankawale a Niedzwiedz, 2023). Aj Chou et al. (2023) dodávajú, že ľudia, ktorí si viac uvedomujú problémy zmeny klímy a zaoberajú sa nimi, patria k bohatším spoločenským triedam s vyšším vzdelaním. Leonhardt et al. (2022) zistili, že vyššia úroveň vzdelania rodičov sa spája s vyššou mierou klimatickej úzkosti ich detí. Aj vo výskume z Číny, Indie, Japonska a USA sa zistila pozitívna korelácia medzi vyššou úrovňou vzdelania a vyššou mierou klimatickej úzkosti (Tam et al., 2023).

2 Psychologické faktory

Medzi najvýznamnejšie prediktory klimatickej úzkosti v kategórii psychologické faktory patria generalizovaná úzkostná porucha, vnímanie rizika a environmentálna identita.

2.1 Generalizovaná úzkostná porucha

Nadmerné, nekontrolovateľné a zvyčajne neopodstatnené obavy z určitých vecí, ako napríklad obavy o zdravie, majetok alebo obavy zo smrti blízkych, sú znakom duševnej a behaviorálnej choroby s názvom generalizovaná úzkostná porucha. Tieto obavy často zasahujú do každodenného fungovania a môžu spôsobiť mnohé symptómy, napríklad problémy so spánkom, únavu, podráždenosť, potenie alebo triašku. Pre formálnu diagnózu generalizovanej úzkostnej poruchy musia symptómy pretrvávajúť najmenej šesť mesiacov a byť konzistentné (Mishra a Varma, 2023). Symptómy generalizovanej úzkostnej poruchy sú najdôležitejším prediktorom klimatickej úzkosti, čo bolo dokázané v rôznych štúdiách (Asgarizadeh et al., 2023; Schwartz et al., 2022). Ľudia s už existujúcimi poruchami duševného zdravia môžu byť náchylnejší na ťažšie formy klimatickej úzkosti, teda môžu pociťovať závažnejšie príznaky klimatickej úzkosti (Whitmarsh et al., 2022).

2.2 Vnímanie rizika

Norgaard (2006) uvádza, že emočné reakcie na klimatickú zmenu, ktoré nie sú založené na priamych skúsenostiach s extrémnymi prírodnými udalosťami spojenými s klimatickou zmenou, sú sprostredkované sociálnym kontextom. Človek hodnotí vlastné schopnosti a to, ako by sa dokázal vyrovnáť s hrozbou klimatickej zmeny. Vyššie vnímanie rizika zmeny klímy znamená, že ľudia majú pocit, že nemajú dostatok prostriedkov, možností a zdrojov na zvládanie situácie, teda dôsledkov klimatickej zmeny vo forme prírodných katastrof (Ojala, 2012). Spreádzajú ho intenzívne negatívne emócie, ako strach a bezmocnosť, ktoré môžu prispieť k rozvoju úzkostných stavov (Leiserowitz, 2006). Na vysoké vnímanie rizika zmeny klímy majú vplyv protichodné informácie o klimatickej zmene, vedecké rozpory a nečinnosť vlád v otázke zmeny klímy (Farrokhi et al., 2020). Štúdie upozornili na to, že obavy z negatívnych dôsledkov globálneho otepľovania súvisia s vyšším vnímaním rizika zmeny klímy (Sundblad et al., 2007; Thaker et al., 2020). Vyššie vnímanie rizika predikovalo vyššiu mieru klimatickej úzkosti aj vo výskume od Reese et al. (2022).

2.3 Environmentálna identita

Searle a Gow (2010) uvádzajú, že klimatická úzkosť nie je v populácii rovnomerne rozložená, ale častejšie sa vyskytuje u tých, ktorým viac záleží na problémoch životného prostredia. Klimatická úzkosť môže súvisieť s presvedčeniami a hodnotami týkajúcimi sa životného prostredia, teda environmentálnou identitou. Environmentálna identita sa premieta do postojov a správania, napríklad pokiaľ ide o postoj k politickým opatreniam v prospech klímy alebo ekologickému správaniu v domácnosti (Gkargkavouzi et al., 2019). Duševné spojenie s prírodou, vnímanie sa ako súčasť prírody a environmentálne hodnoty súvisia s vyššou mierou klimatickej úzkosti (Dean et al., 2018; Galway et al., 2021). U ľudí s environmentálnou identitou vo výskume návšteva prírody aktivovala klimatickú úzkosť tým, že im pripomenula hrozbu

straty niečoho, čo si cenia, zatiaľ čo kontrolnej skupine slúžilo trávenie času v prírodnom prostredí na zníženie úzkosti (Whitmarsh et al., 2022).

3 Sociálne faktory

V kategórii sociálne faktory sú najvýznamnejšími prediktormi klimatickej úzkosti vedomosti o klimatickej zmene a mediálna expozícia.

3.1 Vedomosti o klimatickej zmene

Prísun vedomostí o klimatickej zmene a jej dôsledkoch môže prispieť k rozvoju klimatickej úzkosti (Aitken et al., 2011; Ramírez-Lopez et al., 2022; Sundblad et al., 2009). Vo výskume od Asgarizadeh et al. (2023) boli vedomosti o zmene klímy tretím najvýznamnejším prediktorom klimatickej úzkosti. Whitmarsh et al. (2022) zistili, že miera klimatickej úzkosti bola obzvlášť vysoká medzi tými, ktorí aktívne vyhľadávali informácie o zmene klímy. V ich multivariačnej analýze boli vedomosti o klimatickej zmene najsilnejším prediktorom klimatickej úzkosti, aj po kontrole vplyvu iných premenných. Milfont (2012) takisto zistil, že vyššia úroveň vedomostí o globálnom otepľovaní zvyšuje mieru klimatickej úzkosti. Uvedomenie si reálnej hrozby, ktorú predstavuje klimatická zmena, prostredníctvom prísunu informácií, vyvoláva určitý stres a úzkosť. Vo švajčiarskom výskume vedomosti o príčinách a dôsledkoch klimatickej zmeny predikovali klimatickú úzkosť, pričom to neplatilo pri vedomostiach o správaní v prospech klímy (Tobler et al., 2012). Ľudia, ktorí majú viac vedomostí o príčinách a dôsledkoch klimatickej zmeny, si vedľa lepšie predstaviť konkrétne následky, ktoré klimatická zmena zanechá na prostredí, v ktorom žijú a ako ovplyvní ich život. To zvyšuje ich klimatickú úzkosť (Whitmarsh et al., 2022). Zvýšenie klimatickej úzkosti v tomto prípade môže byť zapríčinené aj tým, že ak ľudia majú viac vedomostí o príčinách klimatickej zmeny, a teda vedľa, že klimatickú zmenu zapríčinila ľudská činnosť, pociťujú osobnú zodpovednosť a vinu za klimatickú krízu. Viac vedomostí o dôsledkoch klimatickej zmeny a následné zvýšenie miery klimatickej úzkosti teda súvisí s uvedomením si závažných a neodvratiteľných škôd, ktoré klimatická zmena zanechá na životnom prostredí a ľudskom zdraví (Shi et al., 2016).

3.2 Mediálna expozícia

Mnohí jednotlivci získavajú informácie o zmene klímy prostredníctvom tradičných aj sociálnych médií a to, ako sú podané, môže súvisieť s ich interpretáciami a vnímaním hrozby zmeny klímy a zvýšiť ich klimatickú úzkosť (Weber a Stern, 2011). Úloha médií bola uznaná ako potenciálny rizikový faktor, ktorý zvyšuje stres a úzkosť (Weems et al., 2012). Aj nepriama skúsenosť s klimatickou zmenou prostredníctvom pasívneho vystavenia sa informáciám o zmene klímy spôsobuje vznik klimatickej úzkosti (Asgarizadeh et al., 2023). Vo výskume sa zistil pozitívny vzťah medzi vyššou mediálnou expozíciou a vyššou mierou klimatickej úzkosti (Hong et al., 2019). Zvýšené obavy zo zmeny klímy súviseli s vystavením sa správe Medzivládneho

panelu o zmene klímy, IPCC (Ogunbode et al., 2020). Carmichael et al. (2017) takisto zistili, že vyššia mediálna expozícia predikuje vznik klimatickej úzkosti. Crandon et al. (2022) uvádzajú, že vyššie vystavenie sa informáciám o zmene klímy v médiách môže byť spojené s vyššou mierou klimatickej úzkosti najmä medzi mládežou. V ďalšom výskume mali jednotlivci, ktorí venovali väčšiu pozornosť mediálnym informáciám o zmene klímy, zvýšenú mieru klimatickej úzkosti (Asgarizadeh et al., 2023).

4 Skúsenosti s extrémnymi prírodnými katastrofami

Extrémne prírodné katastrofy ako suchá, povodne, hurikány, vlny horúčav a cunami sa budú vyskytovať v dôsledku klimatickej zmeny čoraz častejšie a budú čoraz závažnejšie (Berry et al., 2010). Vo výskume od Searle a Gow (2010) si respondenti a respondentky spájali klimatickú zmenu s neočakávanými environmentálnymi javmi, ako sú prírodné katastrofy, extrémne výkyvy počasia alebo extrémne poveternostné podmienky. Predchádzajúce skúsenosti s extrémnymi prírodnými udalosťami predikujú vznik klimatickej úzkosti (Clayton a Karazsia, 2020). Rovnaké výsledky sa zistili aj v prieskume z ôsmich afrických a európskych krajín (Heeren et al., 2022) a v ďalších výskumoch (Bergquist et al., 2019; Bruine de Bruin a Dugan, 2022; Zanocco et al., 2018). Vo výskume od Hamilton-Webb et al. (2017) skúsenosti so záplavami spôsobovali vyššiu mieru klimatickej úzkosti. Vo výskume od Asgarizadeh et al. (2023) boli skúsenosti s extrémnymi prírodnými katastrofami druhým najsilnejším prediktorom klimatickej úzkosti. Higginbotham et al. (2013) tvrdia, že negatívne skúsenosti s extrémnymi prírodnými katastrofami vedú k subjektívnemu vyhodnoteniu hrozieb spojených s klimatickou zmenou ako veľmi závažných a následne k určitej emočnej reakcii, teda ku klimatickej úzkosti.

Záver

Cieľom tejto prehľadovej štúdie je analyzovať a sumarizovať kľúčové prediktory klimatickej úzkosti s cieľom pochopiť jej príčiny, mechanizmy a dôsledky. Medzi hlavné prediktory klimatickej úzkosti patria demografické faktory (vek, pohlavie, vzdelanie), psychologické faktory (generalizovaná úzkostná porucha, vnímanie rizika, environmentálna identita), sociálne faktory (vedomosti o klimatickej zmene, mediálna expozícia) a skúsenosť s extrémnymi prírodnými katastrofami. Pochopenie týchto prediktorov je dôležité nielen pre psychológov, psychologičky a odborníkov, odborničky na duševné zdravie, ale aj pre tvorcov, tvorkyne verejných politík a environmentálnych aktivistov, aktivistky. Praktická implementácia týchto zistení môže zahŕňať rozvoj vzdelávacích programov o klimatickej zmene, ktoré nebudú vyvolávať úzkosť, ale skôr podporia pocit efektivity a kontroly. Rovnako dôležitá je aj podpora komunitných a politických iniciatív, ktoré umožnia jednotlivcom nielen vyrovnáť sa s klimatickou úzkosťou, ale tiež aktívne prispievať k riešeniam environmentálnej krízy. Je

potrebné rozšíriť interdisciplinárny výskum, ktorý prepája psychológiu, sociológiu a environmentálne vedy, aby sme získali komplexnejší pohľad na tento jav a jeho možné riešenia.

Literatúra

- AITKEN, C., CHAPMAN, R. a MCCLURE, J., 2011. Climate change, powerlessness and the commons dilemma: Assessing New Zealanders' preparedness to act. In *Global Environmental Change*, 21, pp. 752–760. ISSN 0959-3780.
- ASGARIZADEH, Z., GIFFORD, R. a COLBORNE, L., 2023. Predicting climate change anxiety. In *Journal of Environmental Psychology*, 90(102087), pp. 1 – 10. ISSN 0272-4944.
- BAKER, C., CLAYTON, S. a BRAGG, E., 2021. Educating for resilience: Parent and teacher perceptions of children's emotional needs in response to climate change. In *Environmental Education Research*, 27, pp. 687–705. ISSN 1350-4622.
- BERGQUIST, M., NILSSON, A. a SCHULTZ, P. W., 2019. Experiencing a severe weather event increases concern about climate change. In *Frontiers in Psychology*, 10(220), pp. 1 – 6. ISSN 1664-1078.
- BERRY, H. L., BOWEN, K. a KJELLSTROM, T., 2010. Climate change and mental health: A causal pathways framework. In *International Journal of Public Health*, 55(2), pp. 123–132. ISSN 1661-8556.
- BRUINE DE BRUIN, W. a DUGAN, A., 2022. On the differential correlates of climate change concerns and severe weather concerns: Evidence from the World Risk Poll. In *Climatic Change*, 171, pp. 3–4. ISSN 0165-0009.
- BURKE, S. E. L., SANSON, A. V. a VAN HOORN, J., 2018. The Psychological Effects of Climate Change on Children. In *Current Psychiatry Reports*, 20(5), pp. 35–42. ISSN 1523-3812.
- CARMICHAEL, J. T., BRULLE, R. J. a HUXSTER, J. K., 2017. The great divide: Understanding the role of media and other drivers of the partisan divide in public concern over climate change in the USA, 2001–2014. In *Climatic Change*, 141(4), pp. 599–612. ISSN 0165-0009.
- CLAYTON, S. a KARAZSIA, B. T., 2020. Development and validation of a measure of climate change anxiety. In *Journal of Environmental Psychology*, 69, pp. 101434 – 101450. ISSN 0272-4944.
- CLAYTON, S., 2020. Climate anxiety: Psychological responses to climate change. In *Journal of Anxiety Disorders*, 74, p. 102263. ISSN 0887-6185.

- CRANDON, T. J., SCOTT, J. G., CHARLSON, F. J. et al., 2022. A social–ecological perspective on climate anxiety in children and adolescents. In *Nature Climate Change*, 12(2), pp. 123–131. ISSN 1758-678X.
- CUNSOLO, A., HARPER, S. L., MINOR, K. et al., 2020. Ecological grief and anxiety: The start of a healthy response to climate change? In *The Lancet Planetary Health*. 4(7), pp. e261–e263. ISSN 2542-5196.
- DEAN, J., SHANAHAN, D., BUSH, R. et al., 2018. Is Nature Relatedness Associated with Better Mental and Physical Health? In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(7), pp. 1371 – 1381. ISSN 1661-7827.
- FARROKHI, M., KHANKEH, H., AMANAT, N. et al., 2020. Psychological aspects of climate change risk perception: A content analysis in Iranian context. In *Journal of Education and Health Promotion*, 9(1), pp. 346 – 354. ISSN 2277-9531.
- GALWAY, L. P., BEERY, T., BUSE, C. et al., 2021. What Drives Climate Action in Canada’s Provincial North? Exploring the Role of Connectedness to Nature, Climate Worry, and Talking with Friends and Family. In *Climate*, 9(10), pp. 146 – 150. ISSN 2227-7390.
- GKARGKAVOUZI, A., HALKOS, G. a MATSIORI, S., 2019. A multidimensional measure of environmental behavior: Exploring the predictive power of connectedness to nature, ecological worldview and environmental concern. In *Social Indicators Research*, 143(774), pp. 859–879. ISSN 0303-8300.
- HAMILTON-WEBB, A., MANNING, L., NAYLOR, R. et al., 2017. The relationship between risk experience and risk response: A study of farmers and climate change. In *Journal of Risk Research*, 20(11), pp. 1379–1393. ISSN 1366-9877.
- HEEREN, A., MOUGUJAMA-DAOUDA, C. a CONTRERAS, A., 2022. On climate anxiety and the threat it may pose to daily life functioning and adaptation: A study among European and African French-speaking participants. In *Climatic Change*, 173(15), pp. 1 – 2. ISSN 0165-0009.
- HICKMAN, C., MARKS, E., PIHKALA, P. et al., 2021. Climate anxiety in children and young people and their beliefs about government responses to climate change: a global survey. In *The Lancet Planetary Health*, 5(12), pp. e863–e873. ISSN 2542-5196.
- HIGGINBOTHAM, N., CONNOR, L. H. a BAKER, F., 2013. Subregional differences in Australian climate risk perceptions: coastal versus agricultural areas of the Hunter Valley, NSW. In *Regional Environmental Change*, 14(2), pp. 699–712. ISSN 1436-3798.
- HONG, Y., KIM, J.-S. a XIONG, L., 2019. Media exposure and individuals’ emergency preparedness behaviors for coping with natural and human-made disasters. In *Journal of Environmental Psychology*, 63, pp. 82–91. ISSN 0272-4944.

- CHOU, D. T., NETO, E. A., THOMAS, I. et al., 2023. Climate awareness, anxiety, and actions among youth: a qualitative study in a middle-income country. In *Brazilian Journal of Psychiatry*, 45(3), pp. 258 – 267. ISSN 1516-4446.
- KANKAWALE, S. M. a NIEDZWIEDZ, C. L., 2023. Eco-anxiety among children and young people: Systematic review of social, political, and geographical determinants. In *medRxiv (Cold Spring Harbor Laboratory)*, 19, pp. 198 – 204. ISSN 2515-446X.
- LEISEROWITZ, A., 2006. Climate Change Risk Perception and Policy Preferences: The Role of Affect, Imagery, and Values. In *Climatic Change*, 77(1-2), pp. 45 – 72. ISSN 0165-0009.
- LEONHARDT, M., GRANRUD, M. D., BONSAKSEN, T. et al., 2022. Associations between mental health, lifestyle factors, and worries about climate change in Norwegian adolescents. In *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(19), pp. 12826 – 12835. ISSN 1660-4601.
- MILFONT, T. L., 2012. The Interplay Between Knowledge, Perceived Efficacy, and Concern About Global Warming and Climate Change: A One-Year Longitudinal Study. In *Risk Analysis*, 32(6), pp. 1003–1020. ISSN 0272-4332.
- MISHRA, A. K. a VARMA, A. R., 2023. A comprehensive review of the generalized anxiety disorder. In *Cureus*, 15(9), pp. 1 – 8. ISSN 2168-8184.
- NORGAARD, K. M., 2006. "People want to protect themselves a little bit": Emotions, denial, and social movement nonparticipation. In *Sociological Inquiry*, 76(3), pp. 372 – 396. ISSN 0038-0245.
- OGUNBODE, C. A., DORAN, R. a BOHM, G., 2020. Exposure to the IPCC special report on 1.5°C global warming is linked to perceived threat and increased concern about climate change. In *Climatic Change*, 158(3–4), pp. 361–375. ISSN 0165-0009.
- OJALA, M., 2012. How do children cope with global climate change? Coping strategies, engagement, and well-being. In *Journal of Environmental Psychology*, 32(3), pp. 225–233. ISSN 0272-4944.
- PIHKALA, P., 2020. Anxiety and the ecological crisis: An analysis of eco-anxiety and climate anxiety. In *Sustainability*, 12(19), pp. 1 – 20. ISSN 2071-1050.
- RAMÍREZ-LOPEZ, A. S., ROSETTI, M. F. a POMA, A., 2022. Gender, exposure to news, knowledge about climate change, and prosociality predict climate anxiety scores in Mexican students. In *Ecopsychology*, 15(2), pp. 184 – 192. ISSN 1942-2220.
- REESE, G., RUEFF, M. a WULLENKORD, M., 2022. No risk, no fun...ctioning? Perceived climate risks, but not nature connectedness or self-efficacy predict climate anxiety. In *Frontiers in Climate*, 5(1158451), pp. 1 – 8. ISSN 2624-9553.

- SEARLE, K. a GOW, K., 2010. Do concerns about climate change lead to distress? In *International Journal of Climate Change Strategies and Management*, 2(4), pp. 362–379. ISSN 1756-8692.
- SHI, J., VISSCHERS, V. H. M., SIEGRIST, M. et al., 2016. Knowledge as a driver of public perceptions about climate change reassessed. In *Nature Climate Change*, 6(8), pp. 759 – 762. ISSN 1758-678X.
- SCHWARTZ, S. E. O., BENOIT, L., CLAYTON, S. et al., 2022. Climate change anxiety and mental health: Environmental activism as buffer. In *Current Psychology*, 28, pp. 1 – 14. ISSN 1046-1310.
- SUNDBLAD, E. L., BIEL, A. a GARLING, T., 2009. Knowledge and confidence in knowledge about climate change among experts, journalists, politicians, and laypersons. In *Environment and Behavior*, 41, pp. 281 – 302. ISSN 0013-9165.
- SUNDBLAD, E. L., BIEL, A. a GÄRLING, T., 2007. Cognitive and affective risk judgments related to climate change. In *Journal of Environmental Psychology*, 27(2), pp. 97–106. ISSN 0272-4944.
- TAM, K., CHAN, H. a CLAYTON, S., 2023. Climate change anxiety in China, India, Japan, and the United States. In *Journal of Environmental Psychology*, 87, pp. 101991 – 1012011. ISSN 0272-4944.
- THAKER, J., SMITH, N. a LEISEROWITZ, A., 2020. Global warming risk perceptions in India. In *Risk Analysis*, 40(12), pp. 2481 – 2497. ISSN 0272-4332.
- TOBLER, C., VISSCHERS, V. H. M. a SIEGRIST, M., 2012. Consumers' knowledge about climate change. In *Climatic Change*, 114(2), pp. 189 – 209. ISSN 0165-0009.
- VERPLANKEN, B., MARKS, E. a DOBROMIR, A. I., 2020. On the nature of eco-anxiety: How constructive or unconstructive is habitual worry about global warming? In *Journal of Environmental Psychology*, 72, pp. 101528-101531. ISSN 0272-4944.
- WEBER, E. U. a STERN, P. C., 2011. Public understanding of climate change in the United States. In *American Psychologist*, 66(4), pp. 315–328. ISSN 0003-066X.
- WEEMS, C. F., SCOTT, B. G., BANKS, D. M. et al., 2012. Is TV traumatic for all youths? The role of pre-existing posttraumatic-stress symptoms in the link between disaster coverage and stress. In *Psychological Science*, 23(11), pp. 1293–1297. ISSN 0956-7976.
- WHITMARSH, L., PLAYER, L., JIONGCO, A. et al., 2022. Climate anxiety: What predicts it and how is it related to climate action? In *Journal of Environmental Psychology*, 83, pp. 101866-101889. ISSN 0272-4944.
- ZANOCCO, C., BOUDET, H., NILSON, R. et al., 2018. Place, proximity, and perceived harm: Extreme weather events and views about climate change. In *Climatic Change*, 149, pp. 349–365. ISSN 0165-0009.

The structures formed by *multi-* and *poly-* in English botanical terminology

Štruktúry tvorené *multi-* a *poly-* v anglickej botanickej terminológii

Mgr. Veronika Hudáková

Abstract

Prefixes *multi-* and *poly-* fall into a group of quantitative prefixes, denoting quantification and measure. Bauer et al. (2013) assign the two prefixes under the label ‘number prefixes’, as they are marked as meaning ‘many’. Prefixes are bound elements which attach in front of free morphemes, modifying the base words. However, Marchand (1966) classifies *multi-* and *poly-* as combining forms. As foreign elements of Latin (*multi-*) and Greek (*poly-*) origin, their usage is centred mainly around scientific terminology. A comparatively large sample of entries created by the prefixes can be seen in an analysis of English botanical dictionaries. This paper thus aims to examine the status of the items to which *multi-* and *poly-* attach in English botanical terminology. The etymology of the entries collected from three botanical dictionaries was explored in *The Oxford English Dictionary* to analyse the structures in detail. The paper will highlight the items that *multi-* and *poly-* choose as their bases, clarifying the status of the prefixes in the process.

Key words: combining forms, prefixation, word formation, botanical terminology, word structures.

Abstrakt

Predpony *multi-* a *poly-* spadajú do skupiny kvantitatívnych predpôn, označujúcich kvantifikáciu a mieru. Bauer a kol. (2013) priradujú tieto dve predpony pod označenie „číselné predpony”, z dôvodu ich významu označeného ako „veľa“. Predpony sú viazanými prvkami, ktoré sa pripájajú pred voľné morfémy a upravujú základ slov. Avšak Marchand (1966), klasifikuje *multi-* a *poly-* ako internacionálne slovtvorné prostriedky. Ako cudzie prvky latinského (*multi-*) a gréckeho (*poly-*) pôvodu sa ich používanie sústreďuje najmä na vedeckú terminológiu. Pomerne veľkú vzorku hesiel vytvorených predponami možno vidieť v analýze anglických botanických slovníkov. Cieľom tohto príspevku je preto preskúmať stav slov, ku ktorým sa v anglickej botanickej terminológii *multi-* a *poly-* viažu. Etymológia hesiel zozbieraných z troch botanických slovníkov bola preskúmaná v *The Oxford English Dictionary*, aby sa slovné štruktúry podrobne analyzovali. Príspevok zvýrazní položky, ktoré si *multi-* a *poly-* vyberú ako svoje základy, čím sa objasní stav predpôn.

Kľúčové slová: internacionálne slovtvorné prostriedky, slovtvorba, botanická terminológia, slovné štruktúry.

Kontaktné údaje:

Mgr. Veronika Hudáková

Britské a americké štúdia

Katedra anglistiky a amerikanistiky

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

veronika.hudakova1@student.upjs.sk

Introduction

The creation of new words in the English language heavily relies on prefixes. The quantitative prefixes *multi-* and *poly-*, among the many other prefixes, have not gotten much theoretical attention (Lieber, 2005, p. 402). Assessment of English botanical dictionaries reveals a sizable sample of prefix-constructed entries, specifically with prefixes *multi-* and *poly-*. The classification, research, and relationship of plants to the environment provide information about the prevalence of different word structures, especially those that contain the two prefixes that serve as the current focus of the study.

1 Prefixes vs. combining forms

Prefixes are defined by Marchand (1966, p. 85) as particles, which do not have an independent existence and need to be prefixed to full words. In their structure, they are semantically empty thus they have to be attached to other morphemes to fill these semantic holes (Hamawand, 2011, p. 10). Due to them being bound to a base, their main function is to modify the base word, which can fall into the syntactic category of either nouns, verbs or adjectives:

- (1)   a.   similar_{Adj}   →   dissimilar_{Adj}
                  b.   friend_N   →   befriend_V

The above examples showcase the word-formation process of prefixation. The prefix *dis-* attaches to an adjective base *similar* to form a negative, as can be observed in (1a). This is an example of a class-maintaining prefix, the final lexeme maintaining the same word class as its base. The example in (1b) presents a process in which a class-changing prefix *be-* attaches to a noun base *friend* and forms a verb.

Despite its apparent simplicity, the definition of a prefix comes with its difficulties (Marchand, 1966, Plag, 2018). The difficulty lies in the borderline between what is regarded as an affix (AF), a bound root and a combining form (CF). These three elements are generally recognized as types of bound morphemes. Bound roots are roots that occur only in combination with other bound morphemes (Plag, 2018, p. 10). Examples of such roots are *spec-* in *special*, *specify*, *specific* (Lieber and Štekauer, 2014, p. 34). The third type of bound morpheme, CF is a neo-classical element of Latin or Greek origin that forms neoclassical compounds. They do not occur independently as free morphemes and are often restricted to an initial or final position, hence, they are divided into initial combining forms (ICFs) and final combining forms (FCFs) (Bauer, 1986, p. 214). As their name implies, the ability of these elements to combine is vast

since they can combine with bound roots (2a), with words (2b) and with other combining forms (2c), as can be observed below (Plag, 2018, p. 154):

- (2) a. *glacio-logy*
- b. *morpho-syntax*
- c. *morpho-logy*

The difference between the three types of bound morphemes lies in this combining ability; affixes cannot combine with other affixes to form a new word (**dis-ism*), and the same goes for bound roots which also cannot form a new lexeme by combining with one another (**spec-bapt*). As can be observed in the example (2c), the combination of two CFs, an ICF *morpho-* and a FCF *-logy*, is generally treated as a compounding process, not an affixing one. Mattiello (2023, p. 42) assigns CFs under transitional morphology, since they are “non-prototypical representatives” of one subcomponent, being on the borderline between two subcomponents, affixes and lexemes. CFs exhibit features of both derivation and compounding. This leads to a further distinction between two types of CFs, neoclassical CFs, which are more compounding-like and abbreviated and secreted CFs, which are more derivation-like.

Just as prefixes attach before the root, to the left of it, ICFs take the initial position. ICFs usually end in the vowel *-o* and, unless they combine with an element that begins with a vowel, nearly always end in a vowel (Bauer, 1986, p. 214). In contrast, prefixes do not necessarily end in a vowel. Prefixes that end in a consonant (*arch-*, *dis-*, *in-*, *mis-*, and *un-*) are not allowed to attach to FCFs because the element that attaches to them must end in a vowel, ideally the vowel *-o*, which is added to a lexeme ending in a consonant to turn it into an ICF (Ibid.). Bauer (1983, p. 215) recognizes that there is a certain semantic difference between prefixes and ICFs and treats it as a matter of a density of lexical information. Comparing ICFs with prefixes, the latter do not possess a great deal of meaning, and if so, it is mainly limited to notions like space, direction, time, and agent, which are frequently grammaticalized in languages (Mattiello, 2023, p. 45). ICFs like *socio-* or *eco-* show a reference to nouns *society* and *ecology*, which specify their meaning to a much larger extent when compared to prefixes *dis-* or *en-*. Such a distinction is, however, merely a tendency since there is no available measure of the density of lexical information. The focus of this paper, prefixes *multi-* and *poly-*, are generally assigned into a category of quantitative prefixes, based on their description of quantity. The focus of the following section will thus be on the two prefixes *multi-* and *poly-*.

2 *Multi-* and *poly-*

Quantitative prefixes “quantify over their base words meaning” (Plag, 2013, p. 123), or as Lieber (2011, p. 40) notes they simply deal with amount. *Multi-* and *poly-* are assigned under this category and are considered as quantitative or numeral prefixes (Bauer et al., 2013, p. 427). Both act as modifiers to their base words and have no effect on the stress patterns of the bases to which they attach. They merely alter the syntactic category rather than changing it.

Marchand (1966) examined the two prefixes, estimating that they fall outside the scope of prefixes of Latin or Greek origin or of elements that can, as prepositions or particles, exist independently and hence, they fit into the category of the so-called ‘combining forms’ (1966, p. 87). The prefix *multi-* is of Latin origin while the prefix *poly-* is of Greek origin, and they came into English by borrowing, are used largely in scientific terminology and as will be seen in the following analysis, they have the tendency to combine with foreign bases. According to Mattiello’s (2023, pp. 86 – 87) account of neoclassical CFs in *The Oxford English Dictionary* (OED) (1900-2000), CFs *polydeoxy-* and *polyribo-* are formed by a “cumulation of two CFs: *poly-* and *deoxy-* or *ribo-*”. These two CFs are further combined with other CFs (*polydeoxy-cytidylic*). Interestingly, *poly-*, despite the fact that it is acknowledged as a CF, is not analysed in detail, and *multi-* or any other combination of other CFs with *multi-* are not mentioned in this work.

3 Analysis

The aim of the analysis is to explore the status of the items to which *multi-* and *poly-* attach, as well as what it reveals about the status of the very prefixes. The analysis is based on an examination of structures of selected entries from three botanical dictionaries: *A Dictionary of Botanical Terms* by John Henslow (DOBT) (1856), *A Glossary of Botanical Terms* by Benjamin Jackson (GOBT) (1900) and *The Penguin Dictionary of Botany* by Stephen Blackmore (PDOB) (1984). The dictionaries span from the mid-19th century until the end of the 20th century, providing a comprehensive view of botanical terminology. Each entry was verified regarding its etymology and meaning in the OED (2025), which functioned as an additional dictionary in the analysis. The study of plant names offers a wide array of types of word structures formed by the analysed prefixes and allows for an examination of their status as either prefixes or CFs. Firstly, the following *Table 1* focuses on the enumeration of data obtained from the three dictionaries:

As can be observed in the above examples, *multi-* (4a) attaches to the adjective *lateral*; the meaning of the adjective remains the same, only it is enriched by "many". The final lexeme is ultimately also an adjective. The opposite can be observed in (4b) where *poly-* attaches to a noun with the final lexeme also being a noun. The number of nouns formed by the prefix *poly-* is much larger overall in the whole same, however, the general tendency of the two elements is to attach to adjectives.

The second structure occurring in the selected sample of entries is [multi[[X]-AF]], which forms fourteen entries with *multi-* (*multicapsular*, *multiciliate*, *multicostate*, *multidentate*, *multifoliate*, *multijugate*, *multinucleate*, *multipartite*, *multiplicate*, *multiplication*, *multipolarity*, *multiradiate*, *multiseptate*, *multisiliquous*) and [poly[[X]-AF]], which forms sixteen entries with *poly-* (*polyantheous*, *polyadelphous*, *polycarpellary*, *polyclady*, *polycotyledonous*, *polyembryony*, *polycystic*, *polyembrionic*, *polygynaeceum*, *polysepalous*, *polysiphonous*, *polyspermous*, *polystachyous*, *polystigmatic*, *polystomatous*, *polythalamia*). The structure of the lexemes was first analysed into morphemes, the entries were dividable into a prefix, root and a suffix, as can be observed in the following two examples:

(5) a. [multi[capsul]_{N-ar}]_{Adj}Adj

b. [poly[[cyst]_{N-ic}]_{Adj}]_{Adj}

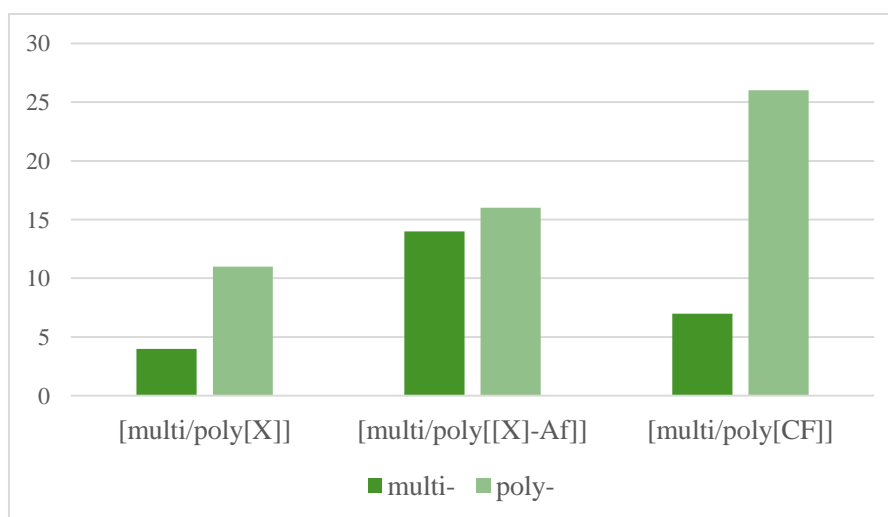
The bases take on a multitude of suffixes, the derivational suffixes being *-ar*, *-ate*, *-ite*, *-tion*, *-ity*, *-ous*, *-ic*, *-ny*, *-ary*, *-y* and *-um*. The roots of the entries constitute either nouns or adjectives, the above examples showcase two adjectives formed by attaching the prefix to an adjectival base, which was formed by a suffix attached to a noun. The entry *multicapsular* functions as somewhat of a borderline case. The word *capsule* is in OED (2025) listed as a noun, verb, and adjective. The dictionary also contains an entry for a combining form *capsuli/o-* that coincides with the form and with the meaning of the lexeme *multicapsular*. This example thus points to the fact that one lexeme can be formed by several structures.

In the last structure, [multi[CF]] and [poly[CF]], *multi-* and *poly-* combine with combining forms. After detaching the prefixes, the elements were all located in OED (2025) under combining forms. These structures thus present a unique occurrence of a supposed prefix combining with a combining form. Due to the nature of prefixes, as was explored in the above sections, *multi-* nor *poly-* cannot be termed as prefixes but as combining forms.

(6) a. -furious, -ferous, -fid, -florous, -locular, -parous, -valent

b. -androus, -carp, -carpous, -cephalous, -chrome, -florous, -gamous, -gynous, -hedron, -merous, -morphism, -morphous, -morphy, -petalous, -phore,-phyllous, -rhizo, -some, -stemous, -stylous, -toco, -tome, -tomy, -trichous, -trope, -tropism

The above summarization lists all the combining forms which combine with the two prefixes. In (6a), seven combining forms combine with the *multi-*, while in (6b), twenty-six combining forms combine with *poly-*. In the overall summarization of the three types of structures, the prefixes diverge. The most common structure that *multi-* forms is [[multi[X]-AF]], in which *multi-* attaches to a further dividable base, while *poly-* forms the most entries by combining with a combining form in the last structure, [poly[CF]]. *Figure 1* below summarizes the above analysis by showcasing each of the structures in a graph form.

Figure 1. Comparison of all types of structures with multi- and poly-

The base to which *multi-/poly-* attach, as was demonstrated in the analysis, contributes to whether the initial element can be regarded as a prefix or a CF. This is confirmed by Mattiello’s (2023, p. 57) observation that the transitional nature of CFs is connected to the bases. When a CF combines with a word, either simplex (*multipolar*) or complex (*polysepalous*), it can be viewed as more affix-like. On the other hand, when a CF attaches to another CF (*polymorphism*), it is more compound-like, since as it was outlined in *Section 1*, an affix cannot combine with another affix to form a new lexeme. The morphological interpretation can also differ as was highlighted in the case of *multicapsular*.

Conclusion

This paper focused on the analysis of different types of structures formed by a pair of supposed prefixes, *multi-* and *poly-*. Firstly, the paper provided an overview of the differences

between types of bound morphemes, outlining the differences between prefixes and CFs. This led to the exploration of this paper's subject, *multi-* and *poly-* and their status as either of the two bound morphemes. As the following analysis showed, *multi-* and *poly-*, despite being bound elements and being continuously regarded as prefixes, exhibit the behaviour of CFs, by combining with other CFs, forming lexemes which lack a root. This type of formation predominates in the analysis, thus *multi-* and *poly-* exhibit the status of CFs rather than of prefixes. The frequency of this type of formation reinforces Marchand's (1966, p. 87) view outlined above in *Section 2*, supplemented by Mattiello's (2023, p. 86) acknowledgement of *poly-* being a CF. *Multi-* and *poly-*, based on our analysis stand on the borderline of being a prefix and a CF; they show a higher lexical density than other prefixes, but at the same time, as Mattiello (*ibid.*) showed, they form other compound-like CFs. Their status is thus based primarily on the base to which they attach, due to their tendency to either be derivation-like or compound-like when attached to other CFs.

Bibliography

- BAUER, L. 1983. *English Word-Formation*. Cambridge: Cambridge University Press. 311 p.
- BAUER, L. – LIEBER, R. – PLAG, I. 2013. *The Oxford Reference Guide to English Morphology*. Oxford: Oxford University Press. 691 p.
- BLACKMORE, S. – TOOTILL, E. 1984. *The Penguin Dictionary of Botany*. Puffin. p. 400.
- HAMAWAND, Z. 2011. *Morphology in English: Word Formation in Cognitive Grammar*. London: Bloomsbury. 277 p.
- HENSLOW, J. S. 1856. *A Dictionary of Botanical Terms*. 1st ed. London: Groombridge and Sons. 218 p.
- HUDÁKOVÁ, V. 2022. *The use of multi- and poly- in scientific and general English*. Bakalárska práca. Košice: UPJŠ, FF. 76 p. Available at <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioFormChildARR22&sid=7950E184AA7EAF4CBA89F843086F&seo=CRZP-detail-kniha>.
- JACKSON, B. D. 1900. *A Glossary of Botanic Terms*. London: Duckworth. 330 p.
- LIEBER, R. – ŠTEKAUER, P. 2005. *Handbook of Word-Formation*. Springer. 470 p.
- LIEBER, R. – ŠTEKAUER, P. 2014. *The Oxford Handbook of Derivational Morphology*. Oxford University Press. 930 p.
- MARCHAND, H. 1966. *The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation; a Synchronic-Diachronic Approach*. München: C. H. Beck. 379 p.
- MATTIELLO, E. 2023. *Transitional Morphology*. Cambridge University Press, 255 p.

Oxford English Dictionary, 2025. *Oed.com*. Online. Available from:
<https://www.oed.com/?tl=true>

PLAG, I. 2018. *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press. 245 p.

.

Сходства и отличия чешской и словацкой рецепций современной русской прозы

Podobnosti a rozdiely českej a slovenskej recepcie súčasnej ruskej prózy

Вс. Klára Kormuthová

Аннотация

В данной статье автор занимается анализом рецепции современной русской прозы в словацкой и чешской среде. Цель статьи – сравнительная характеристика, в которой автор старается идентифицировать основные сходства и отличия в восприятии русской литературы. Мы будем опираться на анализы статей из чешского литературного журнала «А2» за 2005-2023 гг., исследующего происходящее на мировой культурной сцене, дополненные научными работами доктора Йосефа Шаура, в сопоставлении с работами словацких русистов, например, профессора Марии Кусой и др. В статье будем в основном рассматривать общую политику чешских и словацких издателей по отношению к русской литературе, в зависимости от актуальной политической обстановки: какие романы переводятся чаще всего и каким образом их интерпретируют в чешской и словацкой средах. Статья рассматривает новейшую эру, примерно с 1990-х годов XX века, эру, затронутую глубокими переменами и трансформацией социалистического общества, проходящих в разных странах по-разному. Восприятие культуры и литературы мировой державы, с которой мы, чехи и словаки, разделяем общую историю, сливаются с актуальной политической обстановкой и оказывают влияние на формирование общественного мнения.

Ключевые слова: современная русская проза, чешская и словацкая рецепция, постсоциалистическая трансформация, актуальная политическая обстановка.

Abstrakt

V danom príspevku sa autor venuje recepcii súčasnej ruskej prózy v prostredí našom a českom. Príspevok je zameraný komparatívne, autor sa snaží identifikovať hlavné podobnosti a prípadné rozdiely v reflexii ruskej literatúry. Základom sú analýzy článkov z českého literárneho časopisu A2 z rokov 2005-2023, ktorý mapuje dianie na svetovej kultúrnej scéne, doplnené o vedecké práce dr. Josefa Šaura, v porovnaní s prácami slovenských rusistov, napr. prof. Márie Kusej a i. Hlavnými kritériami príspevku je vymedzenie všeobecnej politiky českých a slovenských vydavateľstiev vo vzťahu k ruskej literatúre vzhľadom na aktuálnu politickú situáciu, aké romány sú najčastejšie prekladané a akým spôsobom sú v českom a slovenskom prostredí

interpretované. Príspevok sa zaoberá obdobím najnovšej histórie, približne od 90.rokov 20.st. do súčasnosti, teda obdobím poznačeným hlbokými spoločenskými zmenami a transformáciou socialistickej spoločnosti do postsocialistickej, pričom tento proces prebiehal v rôznych krajinách rôznym spôsobom. Vnímanie a postoje ku kultúre a literatúre svetovej veľmoci, s ktorou sme my, Česi a Slováci, zdieľali spoločnú históriu, sa prelínajú s aktuálnym dianím na politickej scéne a vplývajú na utváranie verejnej mienky.

Kľúčové slová: súčasná ruská próza, česká a slovenská recepcia, postsocialistická transformácia, aktuálna politická situácia.

Kontaktné údaje

Bc. Klára Kormuthová

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií

Univerzita Komenského

kormuthova9@uniba.sk

Введение

Рецепция русской литературы имеет в Чехии и Словакии достаточно богатую традицию. Исторически обе страны, или их предшественники, находились и находятся в зоне интересов России, что привело в новейшей истории к тесным политическим и культурным связям, и учитывая нынешнюю обстановку, заставляет нас переосмыслить своё отношение к России. В данной статье нас будет интересовать именно современная русская литература, то есть литература с 1990-х годов, и то, как она рассматривается в Чехии и Словакии. Данные страны не только имеют сходства с исторической, экономической и культурной точки зрения, но во время теснейших связей с Россией или Советским Союзом являлись основными составляющими одного государства. Цели нашей статьи - сравнить основные тенденции чешской и словацкой рецепций современной русской прозы, охарактеризовать данные тенденции учитывая перемены политической карты Восточной Европы последних десятилетий и привести примеры конкретных произведений. В статье мы будем опираться на научные работы чешских и словацких русистов и на нашу бакалаврскую работу, основная часть которой была посвящена анализу современной русской литературы в журнале «А2».

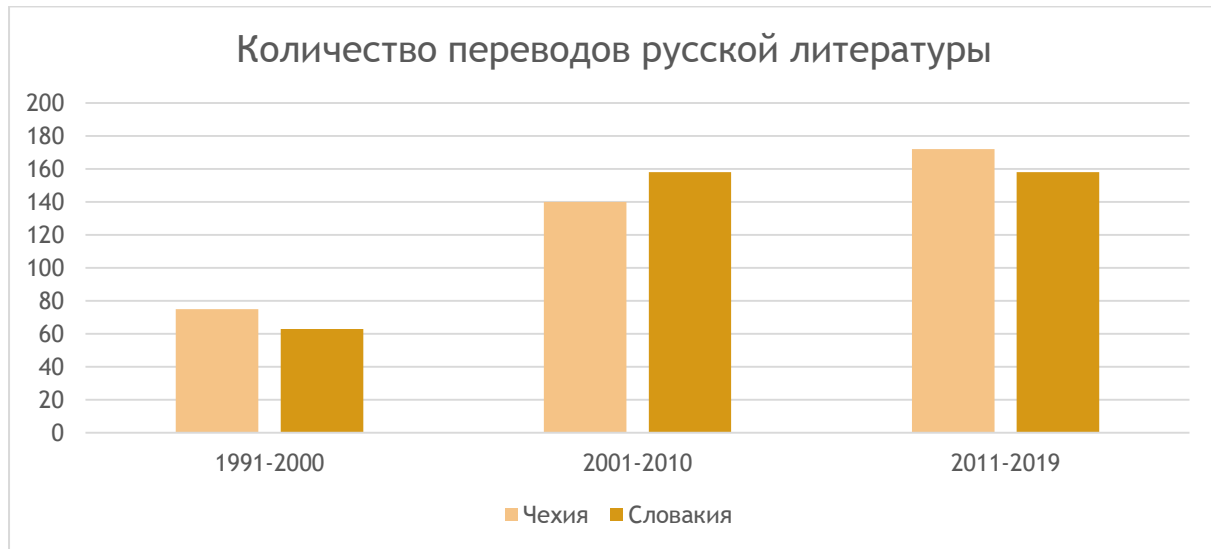
Позиция современной русской литературы на чешском и словацком книжных рынках

Положение дел в Чехословакии было в начале 1990-х годов похоже на ситуацию в других постсоветских государствах. Через два года после развала Советского Союза прекращает своё существование и Чехословакия, и обе страны пошли по отдельному пути. Ничего не меняет тот факт, что интерес к русской литературе резко снизился, русская или советская литература, которую считали доминантной, уступает дорогу западной литературе, которой в течение 40 лет существенно не хватало. Глядя на отрицательные ассоциации с новозникнувшей Россией, огромные промахи её властей и упадок, точно никто не хотел с них брать пример. Неудивительно, что обществу хотелось чего-то нового, хотелось перемен и всего западного, недавно запрещённого (Bachledová a kol., 2021, s. 83).

С началом нового тысячелетия ситуация начинает стабилизироваться, и интерес к русской литературе медленно растёт, хотя он уже никогда не достиг прежних высот. На смену пришло новое поколение, не знающее русский язык и отдалённое от русской культуры. Но хотя Россия начала постепенно считаться экономической и политической державой, можно смело сказать, что дверь к её культуре мы закрыли ещё в 1990-х годах и никогда не вернулись обратно. На данный момент кажется, что ещё и долго не вернёмся, учитывая актуальную политическую обстановку, которая, может, временно у некоторых людей пробудила интерес к русской литературе, но эта волна не является достаточно

сильной, чтобы основные массы захотели читать современных русских авторов (Bachledová a kol., 2021, s. 83).

В следующей диаграмме мы показываем, как менялось количество переводов русской литературы в Чехии и Словакии в течение последних 30 лет.

Авторы публикации *Ruská literatúra v slovenskej kultúre 1825-2015* отмечают основные тенденции, продержавшиеся с 1990-х годов до наших дней – с учётом конкуренции и предпочтений читателей большие издательства ориентируются именно на новые переводы русской классики, но, с другой стороны, появляются также новые тексты современных авторов, возбудивших интерес своим нетипичным творчеством. Более склонными к издательству современных текстов оказались небольшие и новые издательства (Bachledová a kol., 2021, s. 120). Таким образом, мы можем в нашей статье выделить три основные группы русской переводческой литературы в Чехии и Словакии: новые переводы классической русской литературы, литературу эмиграции и современную русскую литературу.

Новые переводы классической русской литературы

Данный абзац, естественно, связан прежде всего с русской классикой на современном книжном рынке, а не с современной литературой. По словам Антона Элиаша, русская литература в нашем культурном пространстве пошла совсем другим путём, чем другие литературы в начале 1990-х годов. В них мы замечаем регресс классики и поэзии, но в русской литературе это было наоборот и, учитывая бремя прошлого, понятно, что издатели возвращались к проверенным невинным произведениям XX века (Bachledová a kol., 2021, s. 121). Значимое место, принадлежащее русской классической литературе в планах больших словацких и чешских издательств, намекает на ориентацию на творчество устоявшихся авторов и тексты, со временем ставшие частью канона.

Классическая литература в нашем понимании – это признанные канонизированные тексты, имеющие культурный и экономический капитал. Формирование иерархии русской литературы стало результатом нескольких факторов, где главную роль играют, прежде всего, экономические интересы конкретного издательства. Важнейшим атрибутом, по которому определяется принадлежность произведения к канону, является его ценность моральная и культурная. То, как со временем меняются ценности и их восприятие литературоведами, литературными критиками и издателями, влияет на формирование канона русской литературы в данной стране.

А так порой случается, что в любой литературе есть закрытая группа писателей, так называемых классиков, и писатели, получившие этот статус, становятся частью канона. По статистике, в словацкой рецепции русской литературы такими стали А. С. Пушкин, Н. В. Гоголь, И. С. Тургенев, Ф. М. Достоевский, Л. Н. Толстой, А. П. Чехов, В. Бриусов, А. Куприн, М. Горький, И. Бабель и М. Булгаков (Bachledová a kol., 2021, s. 127). Учитывая престиж, экономический фактор и масштаб книжного рынка, эти авторы занимают большую долю переводов. В Словакии они составляют 30 процентов, в Чехии – 63 процента (Šaug, 2018, s. 200).

Литература русской эмиграции

В словацких и чешских переводах после 1989 года произведения русских эмигрантов занимают довольно значимое место, что связано с запретом на издание литературы русской эмиграции до 1989 года и с творчеством современных эмигрантов. Эти два фактора считаются аргументом для выделения литературы русской эмиграции как особенного явления, многими поставленного под сомнение, потому что принадлежность произведений данных авторов не одинакова. Многих представителей первой волны эмиграции относим к Серебряному веку, многих авторов третьей волны относим к нонконформизму.

Поэтому речь идёт опять не именно о современной литературе, поскольку литература эмиграции – это произведения авторов XX века, уехавших из России после ВОСР, или во время СССР или оставшихся в СССР, но творчество которых всегда подвергалось критике официальных властей и в какой-то степени не совпадало с мейнстримом своего времени. На Родине эту литературу называли запрещённой или воздержанной, и свой шанс она получила в 1980-х годах во время гласности, когда стала источником культурного и интеллектуального богатства русского народа, а также символом полного отказа от советской идеологии. Эта позиция остаётся актуальной и до наших дней, когда тема тоталитаризма вновь становится злободневной. В словацкой среде мы можем опираться на перечень авторов, как В. Набоков (Priezračné veci, Bledý oheň,

Pamäť, Prehovor, Lužinova obrana, V tieni zlovestna), Б. Пастернак (Môj život, Plačúci sad), А. Солженицын (Súostrovie Gulag, Rakovina, Jeden deň Ivana Denisoviča), В. Соловьёв и В. Шаламов (Kolymské poviedky) (Bachledová a kol., 2021, s. 130).

В Чехии ситуация похожа, что подтверждает наша бакалаврская дипломная работа по теме *Русская и французская литература на страницах журнала «А2»*. Владимир Набоков стал самым рецензированным русским автором в данном журнале с года его возникновения. Авторы статей рассматривают Набокова главным образом как русскоязычного, а не англоязычного автора. По нашим наблюдениям, Набокову было уделено больше внимания, чем другим русским писателям. За 18 лет существования журнала вышло 8 обширных эссе, в которых упоминаются такие романы, как «Машенька», «Дар», «Защита Лужина», «Лолита» «Бледное пламя», «Подвиг», «Король, дама, валет», «Волшебник» и «Соглядатай» (Kormuthová, 2024, s.11-12).

В «А2» также уделялось внимание лагерной литературе, в том числе Варламу Шаламову и его «Колымским рассказам», которым посвящены две статьи, и Анне Барковой, проведшей почти 30 лет в исправительно-трудовых лагерях ГУЛАГа и за всю свою жизнь опубликовавшей всего лишь одну книгу. Сборник стихов «Женщина» (1922) был встречен с положительной реакцией политбюро, и Баркова даже переехала в Москву, где начала резко критиковать власти за их способ жизни, что стало причиной её заключения. Кроме переводов её стихотворений была выпущена и статья про подборку стихов «Восемь глав безумия». Стоит отметить, что в чешской культурной среде стала тема ГУЛАГ-а очень популярной, и это отражается и на интересе чешских издателей переводить эти, хоть и небольшие, произведения (Kormuthová, 2024, s. 13).

Современная русская литература

Наконец приходим к последней категории, современной русской литературе. Её позиция непростая, так как если уберём предыдущие две категории, издателям надо проявить большую долю смелости, чтобы привлечь новые русские произведения в Чехию и Словакию.

Русскую литературу представляет в Чехии и Словакии именно проза. В Словакии современная русская поэзия отсутствует, драму представляет творчество всего лишь пяти авторов в коллекции *Ruská dráma*. В Чехии эта тема тоже не является мейнстримом. Но всё-таки было в журнале «А2» рассмотрено движение концептуализма – в 2011 году были опубликованы 4 стихотворения Дмитрия Пригова в переводе Либуше Белоунковой, а в 2018 году вышла статья, касающаяся творчества Льва Рубинштейна. Автор статьи, писатель Мирослав Олшовский, приводит в качестве примера книгу «Мама мыла раму», изданную в форме карточек, которые можно переставлять и создавать таким образом

разные комбинации. В журнале «А2» упоминается также поэтесса Инна Лиснянская, стихи которой опубликовали в указанном печатном издании в 2009 году в переводе Яны Штробловой (Kormuthová, 2024, s. 15).

Второе рассмотренное явление – продолжение традиций авангарда 1920-х годов XX века, а точнее развитие «заумного» языка. В журнале «А2» в 2007 было опубликовано 5 стихотворений (в переводе Алены Махониновой) Сергея Бирюкова (род. 1950), президента Международной академии Зауми. Помимо него журналисты фокусируются на Андрее Родионове (род. 1971), который является участником поэтических слэмов, творческого соревнования, во время которого выступающие поэты декламируют тексты собственного сочинения. В начале 2000-х годов он часто побеждал в этих состязаниях и сейчас является членом жюри. Хотя Родионов не так сильно экспериментирует с формой, как авангардисты, по мнению Алены Махониновой, он всё же продолжает традицию русской авангардной поэзии, фокусируясь на содержании и способе его передачи. В своих произведениях он стремится отразить реальность московской периферии, часто сопровождая их танцем и музыкой. Таким образом, его творчество является интересным примером современной русской поэзии, сохраняющей связь с авангардными идеями и экспериментами (Kormuthová, 2024, s. 15).

Что же касается современных авторов, то именно произведения Владимира Сорокина и Виктора Пелевина – самые известные для чешского и словацкого читателя, так как на наших книжных рынках появляются, хотя с опозданием, произведения русского постмодернизма. Переводы не ограничиваются только лишь текстами постмодернистов, читатели могут выбирать среди разных модификаций литературы реализма, произведений на грани реализма и модернизма, реализма и постмодернизма или фэнтези. К этой сильной четвёрке относим также Людмилу Улицкую и Дмитрия Глуховского. Специальную позицию имеет документальная проза, представленная в Словакии и Чехии творчеством Светланы Алексиевич и Михаила Зыгаря. Конечно, по поводу Светланы Алексиевич появляются сомнения, можно ли её творчество отнести к современной именно русской литературе, хотя авторка пишет на русском. В Словакии наиболее известными стали переводы Сорокина (Ľad, Opríčníkov deň, Srdcia štyroch, Metelica, Rad, Telúrsko, Manaraga), Пелевина (Helma hrôzy: mýtus o Tézеоvi, Relics, S.N.U.F.F., T, Mafusailova lampa, Extrémna bitka čekistov so slobodomurármi, Generácia P), Улицкой (Medea a jej deti, Veselý pohreb, Daniel Stein, Tlmočník, Zelený stan, Jakubov rebrík) и Глуховского (Metro 2033, Metro 2034, Metro 2025, Poviedky o Rusku, Budúcnosť, Text) (Bachledová a kol., 2021, s. 130).

Среди современных авторов больше всего внимания журналисты «А2» уделяли Владимиру Сорокину. Кроме интервью 2023 года и публикации двух рассказов, авторы статей сосредотачиваются на анализах его произведений. Владимир Сорокин стал одним

из самых известных русских авторов из-за своего критического отношения к российским властям и затрагивания исторической тематики. Яркий пример этого – роман «День опричника», который провокационно затрагивает тему опричнины Ивана Грозного и представляет утопию России, вернувшейся к абсолютной монархии. Кроме вышеуказанного романа обращали внимание в журнале «А2» ещё на роман «Трилогия», состоящая из трёх романов. Эта история охватывает весь XX век и касается инопланетян, обнаруживших материал космического происхождения в Сибири (Kogmuthová, 2024, s. 16).

Довольно много внимания в журнале уделяли Виктору Пелевину. Автор старается привлечь внимание читателей прозой, где всё возможно, но через это просвечивают традиционные тенденции русской литературы последних двух столетий. В 2011 году Томаш Гланц написал рецензию на его роман «Т», Мирослав Томек охарактеризировал новейший роман iPhuck 10.

Что касается выбора произведений для перевода, основная тенденция в Чехии и в Словакии – уделять большое внимание авторам, критикующим современные российские власти. Таким образом, для чешских издателей политическое мировоззрение писателей важнее, чем художественный аспект их произведений, они специально выбирают для переводов и рецензий так называемую «оппозиционную литературу», в России считаемую маргинальной.

Стоит отметить, что в Чехии получили распространение, в отличие от более консервативной Словакии, произведения русского андерграунда и анархизма. Примером этого подхода является большая рецензия на роман «Исход» Петра Силаева. Автор романа из-за своих анархистских политических взглядов эмигрировал из России и в своём романе описывает анархистское движение в России и конфликты с официальными властями. На самом деле роман и сам автор не относятся к популярным в России и находятся на периферии литературы (Šaur, 2018, s. 179).

Таким образом, издатели создают у чешских читателей впечатление, как будто вся российская литературная сцена занимается только критикой актуальной или уже менее актуальной политической ситуации, и эта тенденция усиливается именно с 2014 года, после аннексии Крыма. Напротив, произведения без политической тематики стали менее интересными для чешских издателей. Это показывает, что большинство чешских литературоведов сосредоточивают картину современной русской литературы только на одной её части, к тому же не основной (Šaur, 2018, s. 202).

Заключение

В первую очередь мы приходим к итогу, что чешская и словацкая рецепции современной русской прозы не сильно отличаются из-за культурно-исторического фона,

объёма книжного рынка и отношения к России и русской литературе. Среди сходств можно перечислить тренды в популярности русской литературы, основные переводческие тенденции формальные и жанровые, наличие трёх основных направлений переводческой литературы, склонность публиковать одних и тех же авторов, как правило, классиков, эмигрантов или оппозиционеров. Отличия заключаются лишь в деталях и в некоторых аспектах. Мы рассмотрели, что в Чехии намного меньше переводится современная русская литература, всего лишь 37 процентов всего объёма переводов. Но и в этом небольшом количестве видим больше неконформизма, чем в Словакии, так как в Чехии сильно выражена тяга к русскому андерграунду и к так называемой лагерной прозе, затрагивающей тематику ГУЛАГа и политзаключённых. Чехия как страна с сильным антироссийским настроением в последние годы сильно критикует всё российское, и именно эти произведения ладят с нынешним политическим дискурсом.

Литература

- BACHLEDOVÁ, M., BILOVESKÝ, V., LIZOŇ, M. 2021. Model ruskej literatúry na slovenskom knižnom trhu. 1.vydanie. Banská Bystrica: Belianum. Vydavateľstvo univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2021, s. 83-130. ISBN 978-80-557-1901-6
- KORMUTHOVÁ, K. Русская и французская литература на страницах журнала А2. 2024 [Bakalárska práca, Masarykova univerzita], Archív záverečných prác MUNI, 2024, s. 11-16. [2025-03-30]. Dostupné na: <https://is.muni.cz/th/w2f78/?lang=en>
- KUSÁ, M. Ruská literatúra v slovenskej kultúre 1825-2015. 2017. 1.vydanie. Bratislava: VEDA, 2017. ISBN: 978-80-224-1556-9
- ŠAUR, J. Hlavní tendence v aktuální české recepci ruské literatury [online]. 2018. Researchgate, 2018, s. 200- 202. [cit. 2025-03-30].Dostupné na : https://www.researchgate.net/publication/328578203_Hlavni_tendence_v_aktualni_ceske_recepci_ruske_literatury/link/5bd6e3504585150b2b8e6094/download?_tp=eyJjb250ZXh0Ijp7ImZpcnN0UGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIiwicGFnZSI6InB1YmxpY2F0aW9uIn19
- ŠAUR, J. Paradoxy české recepcie současné ruské literatury [online]. 2018. Researchgate, 2018, s. 179. [cit. 2025-03-20].Dostupné na: https://www.researchgate.net/profile/JosefSaur/publication/328615438_Paradoxy_ceske_recepcie_soucasne_ruske_literatury_Gluc_hovskij_Rubina_Vodolazkin_Silajev.pdf

Sentimentalizmus na pozadí

„Cesty J.-J. Rousseaua do Parakletu“ v preklade V. A. Žukovského

Сентиментализм на фоне

«Путешествия Ж.-Ж. Руссо в Параклет» в переводе В.А. Жуковского

Mgr. Alexander Hričko

Abstrakt

Príspevok sa venuje problematike umeleckého prúdu druhej polovice 18. a prvej polovice 19. storočia sentimentalizmu na pozadí „Cesty J. J. Rousseaua do Parakletu“ v preklade V. A. Žukovského. Cieľom je identifikovať a opísať tvorivú literárnu činnosť francúzskeho osvietenca Jeana – Jacquesa Rousseaua na základe diela nemeckého publicistu Garlieba Helwiga Merkela a zadefinovať preromantické literárne prvky, ktoré boli použité autorom a prekladateľom daného literárneho diela. Rousseau hľadal pravdu práve v pocitoch, a preto hlavné roly v jeho dielach patria srdečným ľuďom, obdarovaným, ako hovorí ich autor, romantickou predstavivosťou. Tvorba Rousseaua, vrátane jeho diela "Vyznania", ukazuje jeho filozofické a emocionálne presvedčenia, v ktorých sa často objavuje téma ľudskej slobody a nepochopenia. V svojej literatúre sa zameriava na vzťahy medzi jednotlivcami a spoločnosťou, pričom uplatňuje naratívne formy, ako sú denníky, listy či cestopisné príbehy, ktoré umožňujú hlbšie pochopenie vnútorného sveta postáv. Rousseau sa tiež vyznačuje svojím romantickým pohľadom na svet, ktorý sa neskôr stal dôležitým predpokladom pre rozvoj romantizmu v literatúre. Autor uvádza konkrétne príklady v diele, ktoré sú zjavným prejavom preromantického obdobia, ktoré V. A. Žukovskij opisuje z hľadiska sémantiky rôznymi výrazmi a zaujímavými slovnými spojeniami. Taktiež autor v článku uvádza korelácie s inými dielami ruských autorov, ktoré sú obsiahnuté v uvedenom literárnom diele.

КРúчové slová: Jean-Jacques Rousseau, sentimentalizmus, romantizmus, literatúra, pocity

Аннотация

Статья посвящена проблематике художественного направления второй половины XVIII и первой половины XIX века – сентиментализма – на примере «Путешествия Ж.-Ж. Руссо в Параклет» в переводе В. А. Жуковского. Целью является идентификация и описание творческой литературной деятельности французского просветителя Жана-Жака Руссо на основе произведения немецкого публициста Гарлиба Хельвига Меркеля и определение preromantических литературных элементов, использованных автором и переводчиком

данного произведения. Руссо искал истину в чувствах, поэтому главные роли в его произведениях отводятся сердечным людям, наделённым, как утверждает сам автор, романтическим воображением. Творчество Руссо, включая его произведение «Исповедь», отражает его философские и эмоциональные убеждения, в которых часто поднимаются темы человеческой свободы и непонимания. В своей литературе он акцентирует внимание на отношениях между индивидом и обществом, применяя такие повествовательные формы, как дневники, письма и путевые заметки, что позволяет глубже понять внутренний мир персонажей. Руссо также выделяется своим романтическим взглядом на мир, который впоследствии стал важной предпосылкой для развития романтизма в литературе. Автор приводит конкретные примеры из произведения, которые являются проявлением преромантического периода, описанного Жуковским с точки зрения семантики через различные выражения и интересные словосочетания. Также в статье автор указывает на корреляции с другими произведениями русскоязычных авторов, присутствующие в данном литературном произведении.

Ключевые слова: Жан-Жак Руссо, сентиментализм, романтизм, литература, чувства.

Kontakné údaje:

Mgr. Alexander Hričko

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Prešovská univerzita v Prešove

alexander.hricko@smail.unipo.sk

Введение

Если хотим хорошо понять личность писателя и философа Жан-Жака Руссо, надо прежде узнать, что значит понятие *сентиментализм*.

Сентиментализм формируется в атмосфере упадка абсолютизма и отражает стремление к новым отношениям, требует освобождения личности, отвергает рационализм и строго регламентированное искусство, подчеркивая воображение и чувственность. Новое поколение писателей сосредоточивается больше на «душе» человека, его чувствах, сомнениях, оттенках и нюансах настроений. Резкость противопоставления добра и зла исчезает, нет прямых оценок и моральных позиций, скорее автор стремится вызвать симпатию к персонажу (Matejko, 2020, s. 28).

1 Место сентиментализма в литературе

Значительное место в развитии сентиментализма также занимает Н.М.Карамзин, который в статье «*Отчего в России мало авторских талантов?*» выдвигает требования использования живого языка. Карамзин ввёл в русский язык множество неологизмов, которыми пользуемся до сих пор, например «*влюблённость*», «*достопримечательность*», «*ответственность*». Сентиментальная проза, благодаря своему демократизму, отвечает вкусам и потребностям массового читателя. Жанровые предпочтения сентименталистов исходили из круга их интересов: отношения, внутренняя характеристика персонажей, частная жизнь, мир чувств и переживаний, психологический рисунок. Этим интересам в поэзии лучше всего соответствуют жанры, как интимная лирика, романс или баллада, а в прозе — дневники, письма, путешествия или любовный рассказ. Именно эти нарративные жанры, передающие психологически убедительные истории о «тайнах человеческого сердца», позволяют раскрыть новые аспекты темы любви, которая с петровских времен становится всё более заметной в русской литературе (Matejko, 2020, с. 35).

2 Сентиментализм Руссо

Ж.-Ж.Руссо – борец против несправедливости, лицемерия и фальши, против всякой парадности, вскрывающей внутреннее неблагополучие (Верцман, 1958, с. 8). Сентиментализм Руссо – симптом разрыва не только с рассудочной эстетикой дворянского искусства, но отчасти и с пониманием разума у просветителей, принижавших начало страсти в природе человека. Руссо искал истину именно в чувствах, и вот поэтому главные роли в его произведениях отданы людям сердца, наделенным, как выражается их автор, романтическим воображением. Руссо понимал романтизм как атмосферу трагизма, как пылкость и мечтательность, неудовлетворенность и тоску, экзальтированность чувств, как

поведение, выходящие за пределы привычного и обыденного (Верцман, 1958, с. 116). Век Руссо – время расцвета романа. Этот род литературы, которому французские законодатели вкуса еще недавно отказывали в серьезных эстетических достоинствах (Верцман, 1958, с. 117). Положительный характер, доброе сердце, честность и трудолюбие – это качества, которыми обладало множество героев, созданных писателями во всем мире. В пример приведём образ капитана Тушина из произведения Льва Толстого «*Война и мир*». Это очень скромный и во многом робкий по натуре человек. Он очень маленький и во многих случаях описан как незаметный. Его любили солдаты, и свой добрый характер он показал даже тогда, когда потерял руку в одной из битв. Похожим был и Константин Лёвин в произведении «*Анна Каренина*» того же самого автора Льва Толстого. Это человек из хорошей дворянской семьи, но при всём этом сохранивший человеческое лицо. Он очень любил простых людей, наслаждался жизнью. Но у него тоже, как у всех людей, наступил какой – то «*жизненный кризис*», связанный с верой в Бога и пропажей доверия к женщинам, с потерей любимой девушки.

2.1. «Вестник Европы» — источник сентиментализма и классицизма

Главным редактором 1802–1830 гг. журнала «Вестник Европы» был Н. М. Карамзин, который стал основой традиции «крупных журналов», которые стали характерным элементом русской литературной жизни (Eliáš, 2020, s. 33). Карамзина воодушевляла «*Исповедь*» Руссо, и он глубоко ценил автобиографическую поэзию Державина. Сам по себе автобиографизм, раскрытие души писателя не означали ухода из объективной жизни в мир субъективного и подсознательного — произведения Руссо, Державина и Фонвизина были тому примером (Базанов, 1962, с. 76). Карамзин также ясно заявил, почему ему нравится Руссо как писатель: «*Отчего Жан-Жак Руссо нравится нам со всеми своими слабостями и заблуждениями? Отчего любим мы читать его и тогда, когда он мечтает и запутывается в противоречиях? — Оттого, что в самых его заблуждениях сверкают искры страстного человеколюбия; оттого, что самые слабости его показывают некоторое милое добродушие*» (Базанов, 1962, с. 77). Матейко характеризует уровень журнала «Вестник Европы» так, что он находится на высшем уровне, а также как журнал, на страницах которого ведётся полемика со сторонниками классицизма. Также говорит, как и Элиаш, что «Вестник Европы» стал основой традиции так называемых крупных журналов, которые стали свойственным элементом русской литературной жизни (Matejko, 2020, с. 33).

3 Элоиза Жан-Жака Руссо

В предисловии к «Новой Элоизе» Руссо отмечает «готический тон» своей книги, но это не то стремление к стилизации, которое ввели в моду авторы английского готического романа. Трудно сомневаться в том, что сентиментализм Руссо непосредственно граничит с романтическим восприятием мира. Руссо любил и музыку. У него находим даже сугубо романтические страсти к музыке (Верцман, 1958, с.22). Этот сентиментализм является реакцией на все, что в исторической жизни враждебно человеку, и воплощенным в нём протест неотделим от умиления перед всем простым и наивным. Там же, где Руссо утрачивает веру в жизнеспособность патриархальной гармонии и проникается ощущением безнадежности, там, где Руссо увековечивает конфликт между нравственными влечениями человека и нечистой в своих основах цивилизацией, там его сентиментализм становится романтизмом (Верцман, 1958, с. 116). Жуковский пишет о переписке между Пьером Абеляром и Элоизой, который был найден в пещере включал в себя рассуждение о Виландовом Агатоне, которого Руссо читал в переводе, отказ Дидро на предложение десяти тысяч ливров годового пенсиону от имени императрицы Екатерины и ,наконец, следующие два происшествия. Жуковский о них говорит, что, когда это слышал, *«сердце моё наполнилось теми сладкими, живыми чувствами, которые всегда производили во мне трогательный голос Ж.-Ж. Руссо»*, и речь продолжает: *«и дальше решился описать их без всяких витийственных украшений и, если можно, точно так, как слышал»* (Жуковский, 1808, с. 97). О способностях Руссо в этом издании Жуковский выражается как о магическом даре, который охватил его душу волнениями.

Подлинная человеческая трагедия двух разлученных любовников — Абеляра и Элоизы вдохновляла Руссо, когда он писал свой роман (Розова, 1969, с. 261). Особое внимание Жуковский уделяет выражению чувственности Руссо, которая есть одним из главных знаков, характеризующих литературное направление сентиментализма: *«но сия чувствительность, государи моя, не есть ли источник его таланта, единственного таланта говорить сердцу, обнаруживать человеческие страсти, и все возвышенные мысли, которыя воспаляли его разум, выражать с такую страшную силою, с таким очаровательным, увлекающим красноречием?»* (Жуковский, 1808, с. 98). Также Жуковский упоминает историю Элоизы в связи с Руссо: *«душа его могла ли бы произвести Элоизу и Эмиля, когда бы оскорбительныя нападения Вольшеров, Дидротов и даже мелких ненавистников гения – насекомых, рождающихся от солнечного жара – ее не трогали?»* (Жуковский, 1808, с. 98). Очень важно, что, по словам Жуковского, Руссо являлся гением, гением слова, гением чувства и чувствительности, что и есть главным элементом сентиментализма.

4 Путешествие Ж.-Ж. Руссо в Параклет

Произведение критикует глупость и любопытство, которое преследует Руссо улицами Парижа. Руссо охарактеризован тоже как «несчастный меланхолик». Получает письмо от швейцара по имени Турнейзен. Этот человек стал другом Руссо, и он заходил к нему в гости. Поэтому его скромную комнатку стали называть *святилищем Парижским*, в котором жил Женевский Философ. Турнейзен был уверен в желании Руссо увидеть гроб Элоизы и нанял два места в дилижансе. Останки Элоизы покоятся в Параклейте, и им хотел поклониться Руссо.

Автор большое внимание уделяет употреблению эмоционально окрашенных единиц и сочетаний в этом произведении, что понятно, поскольку и Розова считает, что в романе много *«романтического – однако ж на французском языке никто не описывал любви такими яркими, живыми красками, какими она описана в романе...»* (Розова, 1969, с.259).

«Глаза Турнейзена сверкали» — это отсылка к эмоциональной окраске, которую привносит сам автор, отождествляя это качество с персоной, выраженной в образе Турнейзена.

«Слезы готовы были катиться из глаз ея», — это выражение дополнено тем, что существует в его понимании некое негодование, неудовольствие. Жуковский, как представитель литературного сентиментализма, сочетал чувства любви и выражал их в негативном понимании, тоскуя за этой любовью. И эта тоска чаще всего доходит до плача, и мы можем найти такие выражения, где герои Руссо просто плачут над своей судьбой или над судьбой любимого ими человека.

С тоскливым поведением и проявлением горя, скуки и скорби Руссо показывает сентиментальные черты и на примере другого персонажа — Жюлетты, младшей дочери Офицера, когда умирала мать ее любимого человека Карла: *«Жюлетта обливалась слезами; молодой человек плакал от всего сердца, охладившая рука матери благословила союз их...»* (Жуковский, 1808, с. 116).

В одном случае слезы становятся символом спасения жизни: *«... она взглянула, узнала своего старинного друга, улыбнулась горестно: Ангел хранитель! сказала она, прижавшись лицом ко груди его, залилась слезами – и слезы спасли ее от смерти»*. *«Кто учит любить своего ближнего, кто учит быть добрым с таким живым, непобедим красноречием, тот может ли быть злодеем?»* (Жуковский, 1808, с. 125). Эти слова относятся к вышеупомянутому тексту, и свидетельствуют о том, что Турнейзен не является никаким злодеем. За него заступает Лиль, говоря, что он не может быть *икаким злодеем*, потому что у него сверкают глаза. Такие глаза, в которых есть что-то тёплое, не могут быть признаком плохого человека.

Рассказывая о безмерной любви двух людей, Руссо приводит пример любви Карла и Жюлетты: «*Жюлетта любила Карла, который имел наружность прелестную несмотря на его недостатки...*» (Жуковский, 1808, с. 117). Карл очень тосковал по матери которая хотела, чтобы они были вместе счастливы «*...его обхождение с Жюлеттой было так нежно и почтительно, что сердце ее не могло победить сего нового очарования: любовь, любовь поработила его своему могуществу*» (Жуковский, 1808, с. 117).

Также автор определяет, кто способен совершить преступление: «*Это способна сделать часто бедная, страждущая тварь, лишенная покровы и друзей; она решается на такое дело, которое имеет всю наружность преступления и в то же время благородно и непорочно, что очень часто может быть даже самоубийцею сохранит в душе ненависть к пороку*» (Жуковский, 1808, с. 119). Тема смерти очень часто упоминается в русской литературе. Слова Жуковского можно сравнить со словами Ф.М. Достоевского из его романа «Преступление и наказание». У Достоевского главный герой романа довольно рассеянный человек. И. Гливенко полагал, что Достоевский руководствовался двумя основными идеями, художественным воплощением или выразителем которых осталось одно и то же лицо. Схематически это можно изобразить так:

1.) Раскольников, убивающий для того, чтобы вывести из тяжёлого положения себя и семью, и таким образом стать достойным гражданином и делать добро, и страдать оттого что он убил.

А) Раскольников, убивающий для того, чтобы убедиться, что он из числа людей, могущих незаконно *преступить*, и страдающий от того, что он раскаивается в убийстве (Гливенко 1926, с. 74).

Жуковский считает, что преступление может совершить только человек бедный. Раскольников по своей сути был тоже бедняком, пособным убить старуху ради личного благополучия. Его можно назвать также *смелой тварью*, поскольку он убил невинного человека, хотя очень боялся и не мог найти в себе изначально смелости. Раскольников был человеком одиноким, жившим в маленькой комнатке. В этом находим сходство с описанием Жуковского. Можем считать, что Жуковский и Достоевский о преступниках думали одинаково и называли почти одинаковые характерные и социальные черты преступника — бедность, смелость, одиночество.

5 Заключение

Подводя итоги, следует подчеркнуть незаменимый вклад Ж.-Ж. Руссо и В.А. Жуковского во всемирную сентименталистическую литературу. Осуществленный анализ произведения и творческой деятельности Руссо в достаточной мере указал на особенности исторического и языкового нарратива в литературе. Также очень важны

чувства, на которые опирается автор и переводчик произведения. Кроме того, Руссо повлиял на развитие романтической традиции, особенно в литературе XIX века. Его идеи о примате чувств над разумом, стремление к естественности и идеализация простого человека оказали значительное влияние на последующих писателей. В его произведениях сентиментализм становится переходным этапом к романтизму, где человек изображается в конфликте с обществом и цивилизацией, а внутренний мир героя приобретает особое значение. Важную роль в развитии сентиментализма в русской литературе сыграл Н. М. Карамзин, который высоко ценил Руссо. Его журнал «Вестник Европы» стал платформой для распространения сентиментальных идей и способствовал развитию новых жанров. Под влиянием Руссо русская литература начала уделять больше внимания чувствам и переживаниям личности, что подготовило почву для последующего расцвета романтизма.

Литература

- БАЗАНОВ, В. Г. 1962. *Русская литература*. Изд-во АН СССР. №1. – 261 с. Ленинград. 261 с.
- ВЕРЦМАН, И. 1958. *Жан-Жак Руссо*. Москва: Государственное издательство художественной литературы. 270 с.
- ГЛИВЕНКО, И. И. 1926. *Раскольников и Достоевский*. Печать и революция №4. с. 70–82.
- ЖУКОВСКИЙ, В. 1808. *Путешествие Ж.-Ж. Руссо в Параклет*. In: Вестник Европы, том XXXVII. Москва: В Университетской топографии. с. 97 – 131.
- РОЗОВА З. Г. 1969. *«Новая Элоиза» Руссо и «Бедная Лиза» Карамзина // Державин и Карамзин в литературном движении XVIII – начала XIX века*. Ленинград: Наука, 1969. 263 с.
- ELIÁŠ, A. 2020. *Ruská literatúra 19. storočia. Turbulentné štvrtstoročie (1801–1825)*. In: A. ELIÁŠ, eds. *Ruská literatúra 18. – 21. storočia. Ústav svetovej literatúry SAV*, s. 49–66. ISBN 978-80-224-1813-3.
- MATEJKO, L. 2020. *Ruská literatúra 18. storočia. Literatúra v období klasicizmu a sentimentalizmu (1730–1800)*. In: ELIÁŠ, A. (ed.). *Ruská literatúra 18. – 21. storočia. Ústav svetovej literatúry SAV*, s. 24–44. ISBN 978-80-224-1813-3.

Языковая личность эмигранта до заморья з бывалého окресу Гиралтовце а jej одраз в языке а литературе

Языковая личность зарубежного эмигранта из бывшего района Гиралтовце и ее отражение в языке и литературе

Mgr. Dominik Gazdič

Abstrakt

Sprievodným javom emigrácie do заморья з бывалého окресу Гиралтовце je jej vplyv na язык society tejto časti severovýchodného Uhorska. Navrátilец zo заморья si so sebou prinášal nielen zarobené peniaze, ale aj nový языkový образ sveta, v ktorom pred emigráciou žil. Tento nový pohľad dokazoval aj amerikanizmami, ktorými demonštroval nielen svoju emigráciu, ale aj to, že sa vrátil ako „nový človек“, s novými zvyklost'ami, oblečením а často i prístupom k životu. Svojím slovníkom, samozrejme, demonštroval aj empatiu s národom, s ktorým síce neprežil len dni radosti а покоя, ale umožnil mu aspoň čiastočne pozdvihnúť jeho sociálny status či už spomínanými novotami, ale najmä zárobkom, keďže sociálny determinant bol alfou а omegou emigrácie do заморья. V našom príspevku predstavíme vplyv americkej formy anglického языка на язык эмигранта. Základnou бázou pre túto демонстрацию послужили ako ľudová slovesnosť, keďže v nej je najautentickejšie zachovaná živá reč vtedajšieho ľudu, tak aj novinové články, v ktorých sa taktiež zachovalo množstvo amerikanizmov, а сčítanie ľudu 1930, v ktorom je zachytená dialektná forma amerických miest.

КРíúчové slová: emigrácia, Slovania, neslovanské etniká, písomné pramene, komparácia, Amerikáni.

Аннотация

Иммиграция в заморские страны из бывшего района Гиралтовце повлекла за собой внедрение английского языка в язык общества этого района на северо-востоке Венгрии. Вернувшийся из-за границы привез с собой не только заработанные деньги, но и новые концепты, которые интегрировались в его картину мира, формируемой в его сознании до того. Этот новый взгляд на мир, или же, «новую картину мира» он демонстрировал и посредством американизмов. Их использованием он не демонстрировал только то, что побывал за рубежом, но и освоение им новой личностной роли, условиями которого являлись и новые порядки, новый стиль одежды и новый подход к жизни вообще. Конечно, его словарный запас взаимосвязан с его уровнем межкультурной эмпатии к людям, взаимодействуя с которыми пережил не только дни радости и мира. Несмотря на это,

благодаря их содействию он хотя бы частично повысил свой социальный статус, или уже упоминаемыми порядками, ну прежде всего благодаря заработку. Кстати, экономическая причина являлась основной причиной иммиграции. В нашей статье мы продемонстрируем влияние американского варианта английского языка на язык эмигранта. Базой нам послужат устное народное творчество, поскольку оно наиболее точно соответствует живой речи людей того времени; газетные статьи, в которых также сохранилось много американизмов и перепись населения (Чехословакии) 1930 года, благодаря которой сохранились диалектные географические названия американских топонимов.

Ключевые слова: эмиграция, славяне, неславянские народы, письменные источники, сравнение, вернувшиеся эмигранты.

Kontakné údaje

Mgr. Dominik Gazdič

Slavistický ústav Jana Stanislava SAV, v. v. i.

dominik.gazdic@ukf.sk

Úvod

Emigrácia slovanských etník do zámoria sa dotkla všetkých troch slovanských vetiev. Počnúc druhou polovicou 19. storočia neobišla ani slovenských a rusínskych vyst'ahovalcov severovýchodného Uhorska, presnejšie nami skúmaného okresu Giraltovce. Keďže periodiká a literatúra je venovaná najmä najmasovejšej vlne emigrácie konca 19. a začiatku 20. storočia, našu pozornosť v nich venujeme obdobiu do rozpadu rakúsko-uhorskej monarchie v roku 1918. Aj na ich základe možno definovať fakt, že základným aspektom vyst'ahovalectva do zámoria bol sociálny, resp. ekonomický. Dôkazom tohto tvrdenia je jedna zo skupín nami analyzovaných amerikanizmov, ktorá je ekonomickej povahy a spája sa so zárobkovou činnosťou. Významné postavenie pri výskume vplyvu emigrácie na jazyk, ktorý v našom príspevku skúmame, majú tiež folklórne texty, resp. ľudové piesne. Dôležitým prameňom v tejto oblasti preto nie sú iba dobové texty, vydané vo vtedajšej tlači, ale aj ľudová slovesnosť, ktorá obsahuje amerikanizmy, ktorých pôvod je spolu s konkrétnou ľudovou piesňou ako celkom spätý s príbehom konkrétneho človeka v zámorí.

1 Stručná história emigrácie z bývalého okresu Giraltovce

Emigračné tendencie v bývalom okrese Giraltovce podľa historika a zostavovateľa knihy *Dejiny Giraltoviec*, Ferdinanda Uličného (1992), začínali už v 50. rokoch 19. storočia. Prvotná emigrácia obyvateľov giraltovského okresu smerovala prevažne na Dolnú zem a jej účelom bolo získať pôdu a živiť sa poľnohospodárstvom (Uličný, 1992).

Emigrácia okresu v 50. a 60. rokoch 19. storočia je na základe výskumu v Štátnom oblastnom archíve v Prešove (ďalej ŠOBA) spätá aj so židovským obyvateľstvom. Najstarším nami objaveným dokumentom o vyst'ahovalectve v okrese Giraltovce je vystavenie zahraničného cestovného pasu Arminovi Glúckovi, židovskému obyvateľovi obce Marhaň zo 14. septembra 1867¹. Priezvisko Glúck je podľa Muraskina (2012) priezviskom aškenázskych Židov. Takýto typ dokladu bol na základe tohto dokumentu vystavovaný prvým podžupanom (maď. *első alispán*, lat. *vicecomes*).

Do Toplianskeho okresu, teda okresu Giraltovce, odborník L. Tajták (Jakešová, 1981) situoval začiatky vyst'ahovalectva do zámoria z územia Slovenska vôbec, z dôvodu exekúcií v r. 1862 – 1865 a zruinovania roľníkov statkármi, dokonca za pomoci vojska. V roku 1875 zmluvní želiari v Giraltovciach odopreli povinnosť odpracovať dohodnutý čas na majetku zemepána, ktorá im vyplývala z poskytnutia istej výmery pôdy na obrábanie. Ich odpor sa skončil uväznením (*Kanadské noviny*, č. 1, 1929, u Jakešovej, 1981).

Z uvedeného roku 1879 pochádza aj najstarší archívny dokument o vyst'ahovalectve obyvateľstva do zámoria z územia dnešného Slovenska. Je to správa o hromadnom vyst'ahovalectve z Toplianskeho okresu (Jakešová, 1981).

---

¹ (ŠOBA rukopis, Prešov, 2024)

Na základe štatistiky, publikovanej v týždenníku *Slovák* v r. 1933 (č. 16, s. 7), z Toplianskeho okresu, čiže z okresu Giraltovce sa v r. 1870 – 1878 vystaľovalo 190 ľudí, no v r. 1879 – 1880 až 766 (Jakešová, 1981).

Ako môžeme vidieť aj na základe tejto štatistiky, bývalý okres Giraltovce a v nej prevažne žijúcu nižšiu vrstvu spoločnosti emigračná vlna zasiahla po príchode prvých agentov, ktorí na východné Slovensko prišli v r. 1877 (Mann, 1983). V dedine Fijaš (bývalý okr. Giraltovce), ktorú sme na základe emigračných listov skúmali v tejto súvislosti podrobnejšie, je prvým nami zaznamenaným príslušníkom „novej emigrácie“ Ján („Janko“) Mihalisko, syn Jána a Márie Mihaliskových, narodený v r. 1849 vo Fijaši, ktorý do Spojených štátov emigroval v r. 1879 a pracoval v Driftone v Pensylvánii (*informácia na základe emigračného listu z Brém, 19. február 1898*). Emigráciu po príchode prvých agentov koncom 70. rokov 19. storočia identifikujeme v okrese na základe sčítacích hárkov z r. 1930 aj v Kračúnovciach (rodina Mašlejová, 1879) a v obciach Vyšný Kručov (Andrej Bálint, nar. 15. 6. 1879 v Spojených štátoch) a Lascov (návrat emigranta Andreja Oravca sa datuje 7. marcom 1880).

Charakteristiku príčiny emigrácie do zámoria podľa nášho názoru najvýstižnejšie zachytili *Národné noviny* v r. 1881:

„Príčina sťahovania nášho ľudu je jeho hmotná i duševná bieda. Ľud nemá čo jesť, čím sa zaodievať, ba nemá už temer kde bývať a ohromná daň saje aj šľavu z jeho tela. Zárobkov žiadnych, v čas potreby niet ani práce.“²

Reč ľudu bývalého okresu Giraltovce bola teda približne od začiatku 80. rokov 19. storočia ovplyvňovaná aj anglosaským elementom navrátilcov zo zámoria. Tento anglosaský vplyv v drvivej miere negramotných emigrantov postupne prenikal aj do dobovej tlače a inej literatúry, napr. zápisov ľudovej slovesnosti, ktoré v r. 1980 publikovali výskumníci SAV³. Ako jeden z najautentickejších písomných prameňov s dochovaním vplyvu dialektu na anglické názvoslovie nám poslúži sčítanie ľudu 1930.

2 Oplyvňovanie jazyka emigrantov

Zaujímavým pre bývalý okres Giraltovce je slovo „*el'efant*“ (ang. elephant – slon). Okrem toho, že sa používal emigrantmi ako ekvivalent slova „slon“, čo je doložené v článku „*Bitka medzi elefantami*“⁴ alebo „*Elefant zoz šnihu*“⁵ a taktiež v Slovníku slovenských

---

² *Národné noviny* č. 135, 1881 (cit. 2.2. 2025)

³ *Slovenský národopis*, ročník 28, č. 4

⁴ *Naša zastava*. 1908, č. 4, s. 18.

⁵ *Naša zastava*. 1908, č. 6, s. 17.

nárečí aj v oblasti súčasného okresu Vranov nad Topľou (2004), do ktorého zasahoval bývalý giraltovský okres, v Giraltovciach a okolí mal osobitý význam.

V ústnom podaní potomkov emigrantov okresu sa zachovala informácia (*výskum realizovaný autorom príspevku v obci Brezov v r. 2024*), že sochu leva, pamätník padlým vojakom v prvej svetovej vojne v meste Giraltovce, emigranti z okresu údajne volali „eľefant/gu eľefantovi“ (slonovi). Samozrejme, nepresnosť prekladu súvisí s neznalosťou anglického jazyka.

Vplyv emigrácie na jazyk emigrantov zaznamenávame aj v súvislosti s masovosťou problému alkoholizmu medzi emigrantmi. Noviny Naša zastava⁶ uvádzajú správu, že od 1. januára 1908 štát Georgia zaviedol zákon, ktorý zakazoval varenie, výrobu a predaj opojných nápojov a porušiteľov čaká „mastná“ pokuta. Georgia podľa tohto článku nasledovala príklad Kansasu, Oklahomy a Mainu. Autor článku odporúča tento čin rozšíriť aj na uhorské územie, teda aj na bývalý okres Giraltovce. Že sa s týmto problémom stýkali aj obce okresu, spomínajú aj pamätníci vo Fijaši (*informátor Michal Kačmár, výskum realizovaný autorom príspevku v obci Fijaš v r. 2021*). Chlapi sedeli v krčme, prípadne podľa dobovej tlače v „salonoch“⁷ (z ang. saloon – hostinec, krčma), kde okrem popíjania hrali v zámorí „billiard“⁸, doma v okrese Giraltovce podľa informátorov skôr karty, napr. kartovú hru očko, ženy im podľa Kačmára priniesli v *dinerke* (z ang. obedár) navarenú večeru, počkali, kým ju zjedia, zobrali *dinerku* naspäť a chlapi pili ďalej.

S amerikanizmami sa stretávame aj v súvislosti so zákazom vývozu tovarov počas 1. svetovej vojny. Vtedajšia tlač v súvislosti s vojnovým stavom monarchie tlmočili zákaz vývozu do zahraničia okrem iných potravín, napr. čaju – „tea“⁹. Amerikanizmy sa teda týkali aj vecí každodennej potreby, ako potraviny a pod. Aj v bývalom okrese Giraltovce, napr. aj v obci Brezov, ústnej reči u najstarších obyvateľov na základe výskumu, v r. 2024 realizovanom v tejto obci autorom príspevku, zachytávame slovo „tej“ (z ang. tea – čaj). V súvislosti najmä s nešťastiami na mori sa v dobovej tlači, samozrejme, často spomína slovo „šifa“¹⁰, po Amerike krajanovia cestovali na „trene“¹¹/trejňe¹² – vlaku. Po Pittsburghu už pred 1. sv. vojnou premával aj rýchlik, ktorý naši krajanovia volali „ekspresni tren“¹³.

Samostatnou kapitolou sú geografické názvy. Sčítanie ľudu 1930 je veľmi dobrým dôkazom toho, že emigranti z okresu Giraltovce boli pri pomenovávaní amerických miest v anglickom jazyku silno ovplyvnení slovanským pôvodom svojho nárečia a anglické názvy

⁶ Naša zastava. 1908, č.5, s. 11.

⁷ Naša zastava. 1908, č. 21, s.12.

⁸ Naša zastava. 1908, č. 19, s. 12.

⁹ Naša zastava. 1917, č. 51, s. 12.

¹⁰ Naša zastava. 1908, č. 6, s. 12.

¹¹ Naša zastava. 1908, č. 11. s. 11.

¹² výslovnosť „trejn“ zachytená v Praktičnom slovensko-anglickom tlumači

¹³ Naša zastava. 1908, č. 21. s. 13.

si často prispôbovali na ich jazykový obraz. Niekedy je veľmi problematické dané miesto vôbec identifikovať, či ide o mesto, mestskú štvrť alebo komunitu v danom meste. V dedinách Babie a Štefurov (okr. Giraltovce) sa stretávajú s geografickým názvom „*Heklik*“. V názve je zjavné fonetické prispôbenie. Ťažko ho identifikovať, no pravdepodobne ide o sídlo Hackley v Garrard County v Kentucky.

V Beňadikovciach zas Mária Jedináková identifikovala svoju emigráciu v „*Bulivak/Bullivale Kantry*“, z čoho s vysokou mierou pravdepodobnosti možno identifikovať dedinu Bull Valley v štáte Illinois.

Niekedy je však na určenie presného miesta na základe pomenovania emigrantom nutné použiť metódu štruktúrovaného pozorovania, kedy rovnaký geografický názov, teda pozorovanú kategóriu, sledujeme na viacerých sčítacích hárkoch. Jozef Horvat z obce Brezov svoju emigráciu lokalizoval do mesta „*Operlihaj*“ v Spojených štátoch. Žiadny podobný geografický názov sme v zámorí nenašli. No keďže jeho rodáčka Anna Kmecová svoju emigráciu lokalizovala do mesta „*Perlihaj*“, z čoho usudzujeme, že foneticky šlo o jedno mesto, fonetickou rekonštrukciou predpokladáme štvrť Powderly Hills v Alabame.

Veľmi často sa teda pri pomenovávaní stretávame s konsonantizmom a zmenou spoluhlások. Ten možno identifikovať aj napr. pri meste Conestoga v Pensylvánii, ktorú emigrantka Mária Dzumenová z Bystrého zmenila na „*Konendosu*“ alebo s asimiláciou (spodobovaním) – „*Pričport*“ namiesto Bridgeport v Mičakovciach.

Mäkkostné spoluhláskové páry n – ň, l – ľ, s – š identifikujeme napr. pri názvoch „*Štrater*“ (Streator) v Kučíne, „*Dukeň*“ (Duquesne) v Remeninách, „*Asli*“ /asli/ (Ashley borough, Luzerne County, Pensylvánia) v Dubinnom. Vkladanie sprievodného vokálu vidíme napr. pri mestách *Canasvil* namiesto Cainsville v Tenessee v Čelovciach. Zámenu vokálov vidíme napr. pri mestách Jolliet („*Dželiet*“) v Dukovciach. S dysortografickým prehadzovaním hlások sa stretávame v Okrúhlom („*Brunelik*“ namiesto Brooklyn).

Ďalšou skupinou sú názvy, ktoré sme identifikovali ako skupinu názvov „čítaj, ako vidíš“. S takýmito názvami sa stretávame napr. v Ofšavciach („*Aslei*“ namiesto Ashley“). Špecifickým prípadom je zmiešanie šarišskej s anglickou výslovnosťou jednotlivých častí názvu. Ide predovšetkým o mesto New York, prvú časť ktorého vyslovujú ako /:nev:/, čiže sú ovplyvnení nárečím, v druhej však ypsilon čítajú podľa anglickej ortoepie ako „j“ /:jork:/.

Stretávame sa však aj s dôsledným zachovaním anglickej výslovnosti, no naopak so slovenským pravopisom sčítacích komisárov (mesto Utica v New Yorku emigrant Ján Mižura v Radome povedal foneticky správne, sčítací komisár ho však zapísal slovenským pravopisom „*Jutika*“.) Niektoré geografické názvy komisári rozdeľovali spojovníkom (*Brige-Port* namiesto Bridgeport v Radvanovciach), iné viacslovné, naopak, spájali (spomínaný „*Perlihaj*“ alebo „*Motkarmel*“ namiesto Mount Carmel v Koprivnici).

3 Ľudová slovesnosť ako báza ovplyvňovania jazyka

Osobitnou skupinou v rámci emigrácie i ovplyvňovania jazyka v okrese Giraltovce sú ľudové piesne s vyst'ahovaleckou tematikou. V týchto piesňach je autenticky reflektovaná hmotná bieda obyvateľstva okresu.

V prvej analyzovanej piesni sa rozoberá tematika nedostatku finančných prostriedkov na samotnú cestu do Ameriky, ktorá podľa Arne Manna stála od 100 do 200 „bankóvok“ (s. 140) alebo „zlatívok“ (s. 140), čiže 200 – 400 uhorských korún. Táto suma bola určená nielen na „šifkartu“, teda lodný lístok, ale aj na služby agentom (Mann, 1983). Samotná cena lodného lístka bola v r. 1900 v najnižších triedach približne 25 až 35 dolárov (Chermayeff, Wasserman, Shapiro, 1991). Že sú tieto čísla skutočné, potvrdzuje aj ľudová pieseň „Pošla bi ja, pošla do tej Ameriki“, zachytená aj v Hanušovciach nad Topľou (okres Giraltovce), podľa ktorej bolo na cestu potrebných 150 „tal'are“ („pejdzešat i stovku“). Úryvok piesne je zapísaný podľa informátorky A. Šimkovej z Cejkova (Švehlák, 1980):

Pošla bi ja, pošla, do tej Ameriki,	Al'e že tam treba pejdzešat i stovku,
kebi ňepitaľi ľem dva taľariki,	ňebudzem ja šedzec americkim stolku.

Veľmi rozšírenou piesňou aj v okrese Giraltovce je „Americki men“, ktorú aj Švehlák (1980) charakterizuje ako pomerne rozšírenú tanečnú pieseň. Emigrant v nej charakterizuje rozpustilosť upracovaných robotníkov v deň výplaty a svoje skúsenosti v zámorí. Pieseň naspievala Mária Sochová *1913 v Hanušovciach nad Topľou, v r. 1979 zapísal Š. Socha:

Americki men, robi každy dzeň.	Prišol petnasti, ta i šesnasti:
Ľem sebe rachuje keľo zašporuje	Dvacatku, obaru, daj nam po poharu,
a keľo prepíše na tidzeň.	naj še napijeme, na pedu!

Mam kalap stari, ľeci mi z hlavi,	S kraju m'list dostal, bi m' daco poslal,
šati, mojo šati, ľem su same plati,	Šednem za stoliček, napišem listeček,
kupim sebe nove na pedu.	pošľem žeňe stovku – na pedu!

V piesni sa vyskytuje amerikanizmus „men“, ktorý, samozrejme označoval chlapa, emigranta. Ďalším je slovo „peda“ (z ang. paid – plat). V tomto slove, podobne ako v slove

„šifa“¹⁴, „majna“¹⁵ alebo „viska“¹⁶ vidíme tendenciu amerikanizmy, ktoré vo východiskovom nárečí označujú denotát ženského rodu, zakončovať v šarištine zväčša koncovkou -a (šifa je však napr. v Hanušovciach ženského rodu bez koncovky -a, „šif“, vid' nižšie). Dôvodom je podľa nášho názoru uplatňovanie ženského princípu v slovanských jazykoch, na rozdiel od jazykov germánskych, pre ktoré je typický mužský princíp. Túto tematiku v lingvokulturoológii rozoberá prof. Jozef Sipko vo svojich prácach, napr. *Paradoxy multikulturalizmu* (2010).

Túto problematiku dopĺňa aj tematika neľudského naháňania do práce, zranení a nostalgická túžba po domove (Hanušovce nad Topľou) (Švehlák, 1980):

Jašne švetlo hori,
a bass mu hutori:
Laduj, Slovak kari,
šak ce nič neboľi.

V tejto piesni zachytávame amerikanizmus „bass“, ktorý označuje dohliadajúceho Američana nad prácou baníkov.

Najpálčivejším problémom, týkajúcim sa emigrácie do zámoria, bola nevera, pretože v rámci výskumu piesní v okrese bol tento motív najčastejší. V piesni „*Tri ročki minulo na forti d'ulaja*“ je zaujímavým, pre nás novým fenoménom v rámci ovplyvňovania jazyka v ľudovej slovesnosti bývalého okresu Giraltovce – amerikanizácia časových údajov. Sujet piesne je zachytený vďaka 87 ročnému Jurajovi Velebírovi v Hanušovciach nad Topľou v r. 1979 (Švehlák, 1980). Amerikanizmus „*forti d'ulaj*“, teda 14. júl, označuje exaktný časový údaj odchodu do zámoria a spája sa s nevraživosťou emigranta voči svojej manželke, ktorá ho doma podviedla:

---

¹⁴ Naša zastava. 1908, č.6, s. 12.

¹⁵ Naša. zastava. 1908, č.21, s. 12.

¹⁶ Naša zastava. 1909

Tri ročki minulo na forti d'ulaja,
jak ja ce ňavidzel, ženo moja mlada!

AĽe ja šanujem tote male dzeci,
darujem ci život až do tvojejsmerci.

Mam doma revolver, co šejsc raz vistreĽi,
ZastreĽim ce, ženo, s druhim na pojsceĽi!

...
Život ci darujem, žic s tebu ňebudzem.
Šak ja v Amerike gaval'rom budzem.

S týmto motívom je spätá aj satirická kritika vtedajších mravov a riešenia problémov odchodom z dedinského spoločenstva do anonymity zámoria. Takúto pieseň zaznamenávame u pani Marty Lehetovej, r. Sochovej v Hanušovciach nad Topľou v r. 1979 (Švehlák, 1980):

Ach, prišlo, mi prišlo,
ejahoja, z Ameriki pismo,
bim še ponahĽala,
ejahoja, ku mužovi frišno,
tralalalalala.

Ked si še prespala,
ejahoja, poc do Ameriki,
Budze chlapec nošic,
ejahoja, hadvabne čepčiki,
tralalalalala.

Ja mu odpisala,
ejahoja, že ja še prespala,
s takim mladim panom,
ejahoja, co je za pisara,
tralalalalala.

Hadvabne čepčiki,
ejahoja, hadvabne viganki,
žebi ľudze znal'i,
ejahoja, že to od prespanki,
tralalalalala.

V piesni s incipitom „*Amerika vichval'ena*“, zaznamenanou v okrese Giraltovce, demonštrujeme fakt, že prevádzáčov na Šariši, a teda aj v bývalom okrese Giraltovce, volali amerikanizmom „*agenci*“¹⁷, čo je doložené napr. aj v prvom výtlačku novín Naša zastava z r. 1908, a taktiež sčítacím hárkom z r. 1930 z obce Radoma pri emigrantovi Jánovi Mižurovi potvrdenú výslovnosť mesta New York u tunajších ľudí /:nevjork:/. Pieseň zaznamenal slovenský folklorista a hudobný vedec Karol Plicka (úryvok) (Plicka, 1961):

¹⁷ Naša zastava. 1908, č. 1, s. 10

Amerika vichvaľena,
širim švece pari ňema.
Ejahoja, chto neveri, naj sprobujе,
paru centi zašporuje.

U Nevjorku šif laduju,
co me na nej pošikuju.
Ej, agenci še dohvarjaju,
že tun („tuňe“?) šifkarti maju.

Ameriku som zvandroval,
paru centi zašporoval,
ej, paru centi, jednu stovku,
zbiram ja še do Nevjorku.

Jak ja na tu šifu šidal,
kamaratom mi dzekoval:
Ej, zbohom, zbohom, kamaraci,
bo ja idzem do svej vlasci!

Záver

Emigrácia do zámoria so sebou priniesla ovplyvnenie života emigrantov vo všetkých sférach. Asi najbadateľnejším bol vplyv emigrácie na jazyk emigrantov, aj bývalého okresu Giraltovce, ktorý sme sa pokúsili naším príspevkom demonštrovať. Z uvedených príkladov vyplýva, že sféra ich využívania bola veľmi široká a dotýkala sa rôznych oblastí života. Boli to či už pomenovania živočíchov, miest, predmetov každodennej potreby, pochutín, dopravných prostriedkov, ale aj osôb, finančných termínov a časových údajov. O silnom vplyve emigrácie na jazyk svedčí aj fakt, že niektoré amerikanizmy, ako napr. šifa, sa medzi používateľmi nárečia nevytratili ani v 21. storočí, teda vyše 100 rokov po najmasovejšej vlne emigrácie do zámoria, čoho dôkazom nie sú iba slovníky, ale najmä ich využívanie najstaršou generáciou, v poradí štvrtou od tej z obdobia najmasovejšej emigrácie do zámoria.

Literatúra

BUFFA, F., 2004. *Slovník šarišských nárečí*. 1. vydanie. Prešov: Náuka. ISBN 80-89038-33-6.

DOJÁČEK, F., 1905. *Praktičný slovensko-anglický tlumač. The practical Slovak American Interpreter. K snadnému a rýchlemu naučeniu sa angličtiny pre slovenský ľud v Amerike*. Slovák v Amerike, New York.

Лингвокреативность в русскоязычных комментариях под видео общественно-политической направленности в социальной сети YouTube

Jazyková tvorivosť v ruskojazyčných komentároch pod sociálnymi a politickými videami na sociálnej sieti YouTube

Mgr. Alina Urazbekova

Аннотация

Интернет-дискурс с каждым годом усиливает свои позиции в современной коммуникативной действительности. Важным его жанром является интернет-комментарий, позволяющий пользователям социальных сетей оперативно выражать своё мнение по актуальным вопросам и обусловленный желанием участников диалога быть оригинальными. Некоторые темы в общественно-политическом дискурсе могут быть чувствительными для обсуждения. В таких ситуациях комментаторы прибегают к спонтанной лингвистической креативности, которая позволяет им завуалировать своё отношение к предмету дискуссии, определить свою позицию по обсуждаемому вопросу или продемонстрировать свою осведомленность о текущем положении дел в стране и за её пределами. В работе рассмотрены приёмы создания языковой игры и разобраны отдельные примеры лингвистической креативности интернет-пользователей.

Ключевые слова: YouTube, комментарий, языковая игра, лингвокреативность, социальная сеть, язык социальных сетей, интернет-дискурс, Рунет.

Abstrakt

Internetový diskurz každým rokom posilňuje svoju pozíciu v súčasnej komunikácii. Jeho dôležitým žánrom je internetový komentár, ktorý umožňuje používateľom sociálnych sietí operatívne vyjadrovať svoje názory na aktuálne témy a je však poznačený snahou účastníkov dialógu byť originálny. Niektoré témy v spoločensko-politickom diskurze môžu byť citlivé na diskusiu. V takýchto situáciách sa komentátori uchýľujú k spontánnej jazykovej kreativite, ktorá im umožňuje zahaliť svoj postoj k predmetu diskusie, definovať svoj postoj k diskutovanej problematike alebo preukázať svoju informovanosť o aktuálnom stave vecí v danej krajine i mimo nej. Príspevok sa zaoberá jazykovou hrou a analyzuje niektoré príklady jazykovej kreativity používateľov internetu.

Ключові слова: YouTube, коментар, мовна гра, мовна творчість, соціальна мережа, мова соціальних мереж, інтернет-дискурс, Рунет.

Kontaktné údaje

Mgr. Alina Urazbekova

Interný doktorand

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

urazbekova1@ucm.sk

Русский язык непрерывно меняется на протяжении всего времени своего развития как по внутренним, так и по внешним причинам. Обновляются и подходы, с точки зрения которых он рассматривается. Так, в 2000-х годах Т. А. Гридина с коллегами начали разрабатывать лингвистику креатива как новое научное направление в языкознании. В. К. Харченко в рамках этой концепции под креативом дискурса понимает «творческое начало, эвристичность, противостояние автоматизму, банальности, что свойственно далеко не только языку поэзии или, шире, художественному дискурсу, но в определённой мере свойственно и всем иным дискурсивным практикам» (Харченко, 2012, с. 147). Ряд ученых подчеркивает, что различия между творческим в языке и нетворческим довольно относительно, потому что «способность к творческим модификациям изначально заложена в любом акте вербальной коммуникации – в акте устном и письменном, научном и обыденном, в имеющем отношение к поэтическому искусству и к повседневному общению» (Ирисханова, 2009, с. 160). В данной статье мы рассматриваем лингвокреативность на лексическом уровне в комментариях под русскоязычными видео общественно-политической направленности в социальной сети YouTube, опубликованными в 2024 – 2025 гг.

Языковая игра создаётся, когда означаемое и означающее противоречат друг другу. Добиться этого можно употреблением слова в переносном значении, опорой на отдельные коннотации толкований лексем и подразумеваемые пресуппозиции, фоновые знания всех участников языковой ситуации, а также особым синтаксисом предложений и словосочетаний. Кроме того, нередко наблюдаем намеренное отступление от языковой нормы, апелляцию к прецедентным текстам и именам собственным. Языковая игра даёт возможность пишущему выразить своё отношение к действительности, проявляя при этом эмоции, но не обращаясь к ним напрямую.

Игра, по мнению Й. Хейзинги, глубоко вплетена в текст, вне зависимости от времени и места его создания. Он уверен: «Всюду есть осознанная или неосознанная цель: посредством слова вызвать душевное напряжение, приковывающее внимание слушателя (или читателя)» (Хейзинга, 1997, с. 131). И если в художественном тексте языковая игра, по мнению Т. А. Гридиной, связана «с эстетической сущностью произведения искусства и индивидуальностью творческого почерка его создателя» (Гридина, 2008, с. 5), то в рассматриваемых комментариях она нередко призвана скрыть реальное отношение пишущего к объективному положению дел и завуалировать его мнение. Приведём примеры.

@GekkotaGuу Начался набор добровольцев в ЧВК ZOV Кобзона. Обыгрываются латинские буквы Z и V, ставшие символом специальной военной операции России в Украине, а также имя Иосифа Давыдовича Кобзона, жившего в 1937 – 2018 годах.

Получается, что почивший певец призывает добровольцев по его зову присоединиться к нему в числе бойцов частной военной компании (вступить в ряды вооруженного формирования и умереть). Популярность певца и информированность общества о его смерти настолько велика, что упоминание его имени широко представлено в комментариях: @АлександрБеляев-29г Жену с собой заведи быстрее на концерт кобзона; @user-wi7cp3ud9e Билет на Концерт Кобзона нашёл своего очередного гостя; @НиколайСоболевский-и2б Попутного... в горбатую спину на концерт кобзона. Еще одним эфемистическим пожеланием смерти является отсылка в комментариях к Жириновскому Владимиру Вольфовичу, выдающемуся политическому деятелю, жившему в 1946-2022 годах: @semilrehimov9179 Жириновский заждался, отключите уже его от аппарата; @VOLDEMAR430 В этом году его уже не будет с нами, он уедет к Жириновскому НАВСЕГДА!!!!

@ВасилийНой ахмат это чай в пакетиках и этих в пакетики всу уложит; @Надежда-у1n4p Ахмат сила! Молодцы кадировцы! Уважение вам. Чайный пакетик противопоставлен пакету для упаковки тел погибших военнослужащих во время перевозки. * Специальный отряд быстрого реагирования «Ахмат» — подразделение Росгвардии, фактически подчиняющееся лично главе Чеченской республики Рамзану Кадырову. ** Чай «Ахмад» - популярная в России и Украине марка чая. По замыслу автора языковой игры понять отсылки может тот, кто понимает смещение значений, правила геймификации речи; на стороне адресата при дешифровке возникает чувство «я умный, я понял».

@nevata.9927 На третий год «идуцей по плану невойны» вдруг выяснилось, что куда-то делась треть Черноморского флота и 30% надводного состава перешло в состав подводного. [Подводный. 2. Приспособленный, предназначенный для действия под водой] (БАС 10, 2008, ст. 287); [Потонуть. 1. Пойти ко дну, погрузиться в воду] (БАС 10, 2008, ст. 1624). С первого взгляда может показаться, что речь идет о подводном флоте, но на самом деле пользователь указывает на потопление части кораблей Черноморского флота.

@user-ue8ug3yr8d Послание к нереальному собранию. * Федеральному собранию. [Нереальный. 1. Не существующий в действительности. 2. Невыполнимый, неосуществимый] (БАС 12, 2009, с. 236).

@user-mw1ls9vy9y Потому что из-за него и Штатов, а так же прозападных аутистов. Началось что продолжается уже два года. * активистов. [Активист. Тот, кто принадлежит к активу; активный член какой-л. организации, коллектива и т. п.] (БАС 1, 2004, с. 150); [Аутизм, также называемый расстройством аутистического спектра, представляет собой группу различных состояний, связанных с развитием головного мозга]

(WHO). Комментатор указывает на то, что, по его мнению, прозападные политики больны, их точки зрения не может придерживаться здоровый человек.

@user-sk9lw7sj8z Вам надо просто посмотреть репортажи с этого ПМС.
@ktotam3712 ПэмЭс форум пушечка! * ПМС - Предменструальный синдром, характеризующийся психоэмоциональными, вегетососудистыми и обменно-эндокринными нарушениями, которые негативно сказываются на привычном образе жизни женщины. ** ПМЭФ — Петербургский международный экономический форум. Комментаторы имплицитно заявляют о том, что ПМЭФ на самом деле не форум, а болезнь в теле страны.

Конструирование новых лексем является основным способом обыгрывания словообразовательных возможностей языка (Санников, 2002, с. 150). В то же время новое слово должно содержать в себе «хотя бы смутный намёк на свой прототип» (Л. Блумфилд, цит. по: Гридина, 1996, с. 131), чтобы оставаться понятным. Рассмотрим следующие примеры.

@user-xz1nubscly Питерский бутаФорум. * Бутафория + форум. [Бутафория. 2. Перен. О чём-либо обманчивом, фальшивом, рассчитанном на эффект] (БАС 2, 2005, с. 272).¹ Таким образом подвергается сомнению качество широко распиаренного властями международного мероприятия.

@embed3402 НАГЛОСАКСЫ... это Британия, Канада, США Австралия... и ещё много где. РАСПЛОДИЛИСЬ... * Наглые + англосаксы. Выражение отношения к представителям англоязычного мира.

@ОльгаОльга-ъ2к Это кто или что за журналюжка Ренат Давлетгильдеев? Я даже и не слышала никогда. очередной убегант??? * Убегант — релокант, который убежал из своей страны.

@gimeron-db "госпота" к товарищам на форуме и его организаторам отлично подходит. Вроде они мнят себя господами, а внутри гопота. Автор не оставляет читателю шанса не понять задуманного и поясняет всё в тексте комментария.

@user-ej1lg3dn7d так это специально такая зряплата чтоб настоящий проектировщик не пришел и не увидел что проектировать никто и не собирался, а только пилить. * Зарплата, которую платят зря, напрасно.

@User-z1lzp особенно когда воШдь глупых хомячков навральный сгинул..
* Вождь + вошь, Навальный + наврать. [Вождь. Общеизвестный идейный, политический руководитель (общественного движения, партии, класса и т. п.)] (БАС 3, 2005, с. 39); [Вошь. Мелкое бескрылое кровососущее насекомое, паразитирующее на теле млекопитающих животных и человека] (БАС 3, 2005, с. 194); [Наврать. 1. Наговорить много неправды, вздора, чепухи. 2. Сказать неправду, солгать, обмануть. 3. Допустить

ошибку, неточность] (БАС 11, 2008, с. 68-69). Комментатор транслирует своё негативное отношение к Алексею Навальному, сравнивая его с вруном, а также подчёркивает, что считает его не лидером, но мелким паразитом.

@SwedishWhale *от гордости и любви к смехдержаве.* * Стране, которая считает себя сверхдержавой, но при этом вызывает лишь смех у наблюдающих за её действиями.

Языковая игра с использованием фразеологических оборотов

@user-gn5ph2ml3x *Зачем давать жизнь детям, если им не дают жить????* [Не давать/не дать жить/я. Создавать невыносимые условия для кого-л, постоянно беспокоить кого-л.] (ФС 1, 2004, с. 297); [Дать жизнь. Родить, произвести на свет] (ФС 1, 2004, с. 298). В обеих частях предложения говорится о «давать» и «жить», но смысл, ими передаваемый, противоположный.

@Dimon-c5l *Зели не хватает в майке с белым носом и протянутой рукой*
@MariyaLetsak *Хорошо. Украина протягивает руку, а ВВІ протянете НОГИ.* [С протянутой рукой. Нищенствовать, просить милостыню; протянуть ноги. Прост. Умереть] (БАС 21, 2012, с. 350).

Языковая игра с использованием имён известных политических и общественных деятелей

@andreytagilov *Пасечника скоро свои же пчелы сожрут.* * Леонид Иванович Пасечник — российский государственный и военный деятель подконтрольной России Луганской Народной Республики. Глава Луганской Народной Республики с 4 октября 2022. ** [Пасечник. Владелец пасеки или работник на пасеке] (БАС 15, 2011, с. 442). Автор подразумевает, что если Леонид Иванович продолжит развивать активность на вверенной ему территории, то недовольные местные жители могут активно выступить против него.

@ТатьянаТатьяна-нбй9б *Всё в руках Маска в маске. А нам только ждать.* * Илон Рив Маск — американский предприниматель, политический и общественный деятель.

@Немецкаяовчаркавчастномдоме *Один в один, как и Иудаивили. Ему тоже относили на счёт.* * С Иудой сравнивают Михаила Николаевича Саакашвили, бывшего президента Грузии.

Оксюморон

@lucyznaimer4185 *Стабильность чего она, интересно, бережет. Стабильность распада?* [Стабильность. Свойство по знач. прил. стабильный; устойчивость, постоянство, неизменность] (БАС 27, 2021, с. 497); [Распад. 1. Действие и состояние по знач. глаг.

1. Распадаться, распасться. (Разрушаться, разваливаться, рассыпаться)] (БАС 12, 2009, ст. 661).

Каламбур

@silvazakarevicene3522 *Nada praverit, po nastaješčiamu skoliko potpisi sabral. Pust pakazit jesli česno.* @user-ne7iq7ub1t *А кто проверит, не Вы ли? - Нет, я не был.* (Спряжение глагола «выть» в прошедшем времени: я был(а), ты был(а), он(а) был(а), мы/вы/они были).

Языковая игра, основанная на многозначности слова

@user-uj9mf4tj2e *Уважаемый гражданин, который написал комментарий о Слуцком, все правильно высказались! Поддерживаю!* @user-ne7iq7ub1t *Он что, падает?* [Поддерживать. 1. Придерживать, не давая упасть. 3. Выражать одобрение кому-, чему-либо, согласие с кем-, чем-либо, присоединяться к кому-, чему-либо] (БАС 10, 2008, ст. 334-336).

@user-zw5sr4lw8d1 *месяц назад Пришла в полдень 17. Ни души. Только менты, охрана, тётки с ручками. Хотела посмотреть, кто ещё в нашем захолустье - никто. Улицы были пустые. Автобусы полдня не ходили. Нарисовала 4 крестика своей ручкой. В урне было три бумажки.* @Eli_Flower *Ты по урнам шариишь? Зачем? Бутылки собираешь или пожрать искал?* [Урна. 3. Ящик для опускания избирательных бюллетеней (прежде шаров). 4. Сосуд или ящик для окурков, мусора, устанавливаемый на улицах, в общественных помещениях] (БАС 16, 2011, ст. 821-822).

@user-1f7eh7kw2e *Единственная правильная мысль - завязывайте.* @user-lj9pz4hd3t *узел на виселице?* @74srg *Завязывать нужно, пока печень ещё жива.* [Завязывать. 1. Закреплять, стягивая что-л. с помощью каната, верёвки, тесьмы и т. п. 4. Прекращать делать что-л. (обычно предосудительное), порывать с чем-л.] (БАС 6, 2006, с. 106-107).

@Таша-ж8м *А то вы имеете в виду, Посадка рассады или Посадка огородника?* [Посадка. 4. Размещение (саженцев, семян и т. п.) в землю с целью выращивания. 6. Действие по 5, 7, 9, 11, 13, 15, 16 и 18 знач. глаг. посадить] (БАС 19, 2011, с. 59).

Омонимы

@Kryashin *Чем прям пришёл к тебе и отжали прям??? ЧЕ там у тебя отжимать??? Если только трусу после стирки* [Отжимать. 1. Сжимая, сдавливая или скручивая, освободить от воды, влаги (что-л. намокшее)] (БАС 14, 2010, с. 444); [Отжать. Ограбить, отнять что-л.] (СМС).

@user-ogbdw3xp1p Ждём нарезку Милова!!! Нино, Спасибо!!! @dannovik За что ты так с Миловым, что хочешь его нарезать? * Нарезка (короткие видео- или аудиофрагменты) выступления Милова. [Нарезка. Действие по 1, 4-6 знач. гл. нарезать, нарезать (спец.)] (БАС 11, 2008, с. 320).

Омофоны

@user-im2zybfz4b Панфиловой вилу в Сочи! в поте лица трудилась при подсчёте голосов, очередной раз угодила кровавому диктатору на все 150 % @user-pa1wh8rrf1m лучше просто на вилы, можно и в Сочи @user-bq5wg9hz2v В Сочи они не хотят, им бы виллу в Майами [Вилла. Роскошная загородная дача, богатый загородный дом-особняк, обычно окружённый садом (чаще о заграничных дачах)] (БАС 2, 2005, ст. 372); [Вилы. Ручное сельскохозяйственное орудие, состоящее из длинной рукояти с двумя и более зубьями на конце] (БАС 2, 2005, ст. 372).

@СветланаЗельченко Но! Кто-то сказал, что он не в коме, а на Комо, вы уверены, что он не смылся? * Комо — озеро в итальянском регионе Ломбардия, расположенное в живописной местности.

@user-ic4wz8gnbc Товар и щц. Кто это придумал? * Товарищи.

Фонетическое сближение

@teatrliani В слове "ЦИРК" пропала буква Р и осталось ЦИК (центральная избирательная комиссия);

@user-in4yo4wt3b Фокус - покус в ЦИРКе! Без каруселей, без вбросов... Ловкость рук и... Результат готов, как хотели! * Карусель - метод фальсификации результатов голосования;

@bwa7183 Какая разница, что 87, что 127, что 27% Всё равно не выборы. Цирк с конями. * Цирк с конями — абсурдная, крайне странная ситуация;

@user-cg5yy9ye7g ЦИ(Р)К.(В)РУ. * форма глагола «врать» vs «в RU» (от Russia - Россия).

Паронимы

@snapshot8179 единственные показатели роста экономики рф это - оборонка и похоронка. СССР уже пыталась идти по этой дороге и мы все прекрасно знаем чем это закончилось.

Паронимическая аттракция

@alexuudin2930 так а чего же, надо было сразу по ним ядрёной бонбой, зачем вы там золотогвардейцев своих зазря пожгли только?! * Виктор Васильевич Золотов, директор Федеральной службы войск национальной гвардии Российской Федерации.

@Станислав-и5и8г Братуха, где про Баруха!? Говорят их семейство, главное, теневое. * Бернард Маннес Барух — американский финансист, политический и государственный деятель.

@АндрейТрон С новым богом! * Видеоролик вышел в начале января (когда принято поздравлять с наступлением нового года), а 20 января планировалась инаугурация президента Д. Трампа, которого и сравнили с богом.

Лингвистическая креативность в интернет-дискурсе следует тенденции обновления традиционных норм общения в интернет-коммуникации, в том числе и из-за установок пользователей на творческое использование языка. Кроме того, она позволяет комментаторам выражать своё мнение даже по острым вопросам, обсуждение которых в настоящий момент не приветствуется в обществе или расценивается как провокационное.

Исследование выполнено при финансовой поддержке гранта FPPV-30-2025 из Фонда поддержки научных исследований УСМ.

Литература

- ГРИДИНА, Т. А. 2008. *Языковая игра в художественном тексте: Монография*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т. 165 с.
- ГРИДИНА, Т. А. 1996. *Языковая игра: стереотип и творчество*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ин-т. 215 с.
- ИРИСХАНОВА, О. К. 2009. О понятии креативности и его роли в метаязыке лингвистических описаний. В *Когнитивные исследования языка. Исследование познавательных процессов в языке*. Гл. ред. Е. С. Кубрякова. М.: Ин-т яз-я РАН, ТГУ. Вып. V. С. 157–171.
- САННИКОВ, В. З. 2002. *Русский язык в зеркале языковой игры*. М.: Языки славянской культуры. 552 с.
- ХАРЧЕНКО, В. К. 2012. Креатив разговорного дискурса. В *Лингвистика креатива - 2. Коллективная монография*. Под общ. ред. проф. Т. А. Гридиной. Екатеринбург: ФГБОУ ВПО «Урал. гос. пед. ун-т». С. 147-164.

ХЕЙЗИНГА, Й. 1997. *Homo Ludens. Статьи по истории культуры*. М.: Прогресс. Традиция. 416 с.

WHO – *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/ru> Дата доступа: 01.09.2024 г.

Словари

БАС 1 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 1*. М.: Наука. 2004. 662 с.

БАС 2 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 2*. М.: Наука. 2005. 658 с.

БАС 3 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 3*. М.: Наука. 2005. 664 с.

БАС 6 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 6*. М.: Наука. 2006. 826 с.

БАС 10 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 10*. М.: Наука. 2008. 572 с.

БАС 11 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 11*. М.: Наука. 2008. 633 с.

БАС 12 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 12*. М.: Наука. 2009. 651 с.

БАС 14 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 14*. М.: Наука. 2010. 655 с.

БАС 15 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 15*. М.: Наука. 2011. 611 с.

БАС 16 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 16*. М.: Наука. 2011. 638 с.

БАС 19 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 19*. М.: Наука. 2011. 707 с.

БАС 21 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 21*. М., Спб.: Наука. 2012. 630 с.

БАС 27 - *Большой академический словарь русского языка. Т. 27*. М., Спб.: Наука. 2021. 800 с

СМС - *Словарь молодежного сленга*. URL: <http://www.terminy.info/jargon/dictionaries-of-teen-slang/> Дата доступа: 01.09.2024 г.

ФС 1 - *Фразеологический словарь современного русского литературного языка Т.1*. М.: Флинта: Наука, 2004. 832 с.

Film T-34 cez prizmu teórie Vladimira Proppa

Фильм Т-34 сквозь призму Владимира Проппа

Mgr. Lenka Vražďová

Abstrakt

Článok sa zameria na analýzu ruského vojnového filmu *T-34* (2019) prostredníctvom schémy vypracovanej Vladimirom Proppom v prácach o morfológii rozprávok. Proppova teória, založená na analýze základných funkcií postáv a „gramatike“ rozprávok, je aplikovaná na dej filmu s cieľom odhaliť archetypálne vzorce, ktoré podmieňujú jeho naratívnu výstavbu. Hoci V. Propp vyvinul svoju metodológiu na analýzu ľudových rozprávok, tento prístup sa ukazuje ako užitočný aj pri interpretácii modernej kinematografie. Analýza skúma, do akej miery film *T-34* využíva tradičné motívy rozprávok, postavy (hrdina, škodca, odosielateľ, ...) a základné princípy, ako napr. „hrdinská cesta“, prechod protagonistu sériou skúšok, pričom jednotlivé dejové úseky korelujú s Proppovými funkciami, ako sú „odoslanie hrdinu“, „potrestanie škodcu“ či „nález čarovného prostriedku“. Zároveň sa pozornosť venuje ideologickým a kultúrnym aspektom filmu, ktoré môžu byť zakotvené v Proppovej schéme, a ich vzťahu k ruskej historickej a filmovej tradícii, vrátane ruského nacionalizmu, mytologizácie Veľkej vlasteneckej vojny a romantizácie vojakov. Článok má za úlohu priniesť nové poznatky o možnosti aplikácie štrukturalistických prístupov na modernú ruskú vojnovú kinematografiu a zároveň otvára otázky, akým spôsobom sa ruské filmy o Veľkej vlasteneckej vojne inšpirujú „gramatikou“ rozprávok.

Kľúčové slová: vojnový film, ruská kinematografia, Propp, archetyp, funkcia.

Аннотация

Статья будет посвящена анализу российского военного фильма «Т-34» (2019) через разработанную Владимиром Проппом схему морфологии сказок. Теория Проппа, основанная на анализе основных функций персонажей и «грамматики» сказок, применяется к сюжету фильма с целью выявления архетипических закономерностей, обуславливающих его повествовательное построение. Несмотря на то, что В. Пропп разработал свою методологию для анализа народных сказок, этот подход оказывается полезным и в интерпретации современного кинематографа. В ходе анализа рассматривается, в какой степени в фильме «Т-34» используются традиционные сказочные мотивы, персонажи (герой, вредитель, отправитель и пр.) и основные принципы, такие как «путешествие героя», прохождение главного героя через серию испытаний, а также то, как отдельные сюжетные части коррелируют с функциями Проппа, такими как «отправка героя», «вредитель побеждается» или «получение волшебного средства». При этом

уделяется внимание идеологическим и культурным аспектам кинематографии, которые могут исходить из схемы Проппа, и их связи с российской исторической и кинематографической традицией, включая русский национализм, мифологизацию Великой Отечественной войны, романтизацию солдат. Статья представляет новые рассуждения о возможности применения структуралистских подходов к современному российскому военному кинематографу и в то же время ставит вопросы о том, как российские фильмы о Великой Отечественной войне вдохновляются «грамматикой» сказок.

Ключевые слова: военный фильм, российское кино, Пропп, архетип, функция.

Kontakné údaje

Mgr. Lenka Vraždová

Katedra rusistiky a východoeurópskych štúdií, Filozofická fakulta

Univerzita Komenského v Bratislava

vrazdova5@uniba.sk

Úvod

Vladimir Jakovlevič Propp bol sovietsky filológ a folklorista, problematike rozprávky sa venoval v niekoľkých dielach, napríklad v knihách *Исторические корни волшебной сказки*, *Русская сказка* alebo *Морфология сказки*. V tejto práci sa budeme opierať o tézy sformulované v poslednej menovanej. Táto štúdia bola po prvýkrát publikovaná v ruštine v roku 1928. Na územie bývalého Československa sa táto kniha dostala v slovenskom preklade ako *Morfológia rozprávky* v roku 1971 a česká verzia *Morfologie pohádky a jiné studie* vyšla po prvýkrát v roku 1999 a v druhom vydaní s rovnakým názvom v roku 2008.

Kľúčovým konceptom pri uchopení podstaty čarodejnej rozprávky je pre Proppa tzv. funkcia. Celkový počet funkcií rozprávky, ktorý Propp vo svojej knihe vymedzil, je 31 (Propp, 2008, s. 29 – 56). Tieto funkcie v priebehu deja vykonáva podľa Proppa sedem druhov konajúcich postáv: hrdina, škodca, odosielateľ, darca, pomocník, princezná a falošný hrdina (Propp, 2008, s. 29 – 56). Ak sa teda budeme sústreďovať len na základnú dejovú štruktúru, mali by sme získať jednu univerzálnu rozprávku, od ktorej budú odvodené všetky ostatné rozprávky.

V tomto článku sa pokúsime východiská Proppovej teórie aplikovať na filmové umenie, konkrétne ruský vojnový film *T-34* z roku 2019, pričom v rámci analýzy budeme skúmať, ako sa funkcie konajúcich postáv podieľajú na budovaní naratívnej štruktúry filmu.

V modernej ruskej kinematografii s vojnovou tematikou nastalo, v porovnaní so sovietskou, mnoho zmien. V sovietskych vojnových filmoch bol hrdinom spravidla obyčajný človek, radový vojak, ktorý zastupuje odvahu a útrapy všetkých (Rusina, 2019, s. 47 – 49). Malo ísť o nový pohľad na človeka, človeka vo vyhni dejín, človeka ako objektu historických udalostí, v ktorých on sám musí nájsť konečné riešenie, dejiny – skrz jednotlivca (Anninskij, 1991, s. 49). Naopak v súčasných ruských vojnových filmoch sa hrdina dostáva do nebezpečenstva dobrovoľne, aby zachránil ostatných, nad ktorými vyniká fyzickou silou aj mentálne. Ďalším rozdielom v sovietskych filmoch je to, že pre protagonistu bolo hlavné prežiť, poprípade si až do konca zachovať svoje hodnoty, pričom vojna samotná často predstavovala postavu škodcu a hlavný hrdina „boj“ s takýmto škodcom často buď neprežil (*Balada o vojakovi, Žeriavy tiahnu*), poprípade z neho vyšiel fyzicky zlomený a traumatizovaný (*Osud človeka, Chod' a pozerať sa*). V prípade novodobých ruských vojnových filmov však máme viackrát možnosť sledovať opačný naratív, v rámci ktorého vojna nezastupuje žiadnu z konajúcich postáv, vystupuje len na pozadí hlavného príbehu a hlavný hrdina z nej vychádza zocelený a uznávaný. Príkladom takéhoto naratívu je aj film *T-34*.

1 *T-34*

V januári 2019 prichádza do ruských a neskôr aj svetových kín premiéra vojnového filmu od Alexeja Sidorova *T-34* (Kino-Teatr). Podľa slov režiséra, bolo cieľom filmu vyrozprávať

históriu druhej svetovej vojny tak, aby to zaujalo aj mládež (Kinoteatr „Mir kino“). Film sa radí medzi vysoko rozpočtové, spája v sebe moderné vizuálne efekty s tematikou druhej svetovej vojny a s výraznou štruktúrou rozprávky, pokiaľ ide o postavy a funkcie, na čo nepriamo upozornil aj filmový kritik Anton Dolin, ktorý *T-34* porovnával so staršími filmami, ako napríklad *Balada o vojakovi*, *Žeriavy tiahnu* či *Osud človeka*. Podľa slov Dolina je film *T-34* nákladný blockbuster, ktorý sa tvári, akoby zachytával skutočné udalosti, a pritom ide o čistú fantáziu, adaptovanú pre tínedžerov. Kritik ďalej tvrdí, že na tomto filme sa vám nebude niečo zdať, ale zo začiatku nebudete môcť prísť na to, čo to presne je. Až neskôr si uvedomíte, v čom sa tento film líši od sovietskych filmov o vojne. „V najlepších z nich totiž neboli protivníkmi Nemci tak, ako v tomto filme, ale vojna ako taká. *Osud človeka*, *Ivanovo detstvo*, *Žeriavy tiahnu*, *Balada o vojakovi*, *Previerka osudom*, všetky tieto filmy mali jednu vec spoločnú: ukazovali, ako si človek zachová v sebe ľudskosť, a to vďaka spomienkam na mier. *T-34* sa uberá principiálne iným smerom. Je zasadený do totálnej, nekonečnej vojny, v ktorej vládne utešujúca jednoduchosť: tu sú naši, tam sú nepriatelia, a proti nepriateľom treba bojovať do víťazného konca.“¹ (Dolin, 2018)

2 Vymedzenie konajúcich postáv

2.1 Nikolaj Ivuškin ako „hrdina“

„Rozprávka sa obvykle začína istou východiskovou situáciou. Vymenujú sa členovia rodiny alebo je predstavený budúci hrdina (napr. vojak) – tak, že sa uvedie jeho meno alebo sa charakterizuje jeho stav.“ (Propp, 2008, s. 29)² Hlavným hrdinom filmu *T-34* je poručík Nikolaj Ivuškin. Film sa začína vo vtedajšom Sovietskom zväze scénou, v ktorej sa Nikolajovi ako šoférovi poľnej kuchyne podarí uniknúť pred paľbou nemeckého tanku. Prichádza sa hlásiť na veliteľstvo, kde za odvalu dostáva vyznamenanie a je mu zverený aj tank s posádkou. Nikolaj sa tak okamžite v úvode stáva hrdinom a veliteľom tanku. Je mu predstavená jeho posádka, súčasťou ktorej bude, aj pre ďalšie pokračovanie deja najdôležitejší, seržant Stepan Vasil'onok – vodič tanku. Takto sa v krátkom čase dozvedáme mená, hodnosti, funkcie a taktické charakterové vlastnosti väčšiny konajúcich postáv.

¹ „В лучших из них противниками были не немцы, как здесь, а война как таковая. В «Судьбе человека», «Ивановом детстве», «Летят журавли», «Балладе о солдате», «Проверке на дорогах» при всех различиях было одно концептуальное сходство: они показывали, как человек сохраняет в себе человеческое благодаря стремлению к миру и памяти о нем. Пространство «Т-34» устроено принципиально иначе. Оно отдано тотальной нескончаемой войне, в которой царит утешительная простота: есть наши, есть враги, и врагов надо бить до победного конца.“ (pozn. ak nie je uvedené inak preklady do slovenského jazyka vyhotovila autorka článku)

² „Pohádka obvykle začíná jistou výchozí situací. Vyjmenují se členové rodiny, nebo je představen budoucí hrdina (např. voják) – tak, že se uvede jeho jméno nebo se charakterizuje jeho stav.“

2.2 Veliteľstvo ako „odosielateľ“

Ako už napovedá sám názov, úlohou odosielateľa je poslať hlavného hrdinu na cestu, ktorá bude tvoriť jadro príbehu. V tomto prípade je ňou veliteľstvo, ktorému sa hlavný protagonistu zodpovedá, a ktoré mu v úvode zadáva úlohu. Tá z Nikolaja fakticky urobí tankistu a zapríčini jeho zajatie nemeckou armádou, čo sú kľúčové momenty pre dej filmu, a rovnako tak zapríčini prvé stretnutie hlavného hrdinu so škodcom.

2.3 Stepan Vasil'onok ako „pomocník“

Aj s touto postavou sa stretávame hneď v úvode. Podobne, ako je to v prípade Nikolaja, aj v prípade Stepana „Sťopu“ Vasil'onoka sa okamžite dozvedáme jeho meno, hodnosť a úlohu, ktorú plní ako člen posádky tanku, teda vodiča. A hoci by sme za pomocníkov mohli považovať aj ostatnú posádku tanku, práve postava Sťopa spomedzi nich figuruje v príbehu najvýraznejšie, čo podporuje aj fakt, že Sťopa je jedinou postavou, ktorá je členom Nikolajovej posádky v oboch jeho tankoch. Zároveň jednou z úloh pomocníka je podľa Proppa aj „premiestnenie hrdinu“³ (Propp, 2008, s. 66), čo sa opäť zhoduje so Sťopovou úlohou vodiča.

Neskôr do príbehu vstupuje aj postava ruskej tlmočnice menom Aňa, ktorá taktiež plní úlohu Nikolajovho pomocníka, keďže práve ona mu zadováži kľúč od pracovne antagonistu Jägera a mapu, pomocou ktorej majú zajatci uniknúť na slobodu a ktorá teda v príbehu plní podobnú úlohu ako kľbko od baby Jagy (Propp, 2008, s. 62).

2.4 Klaus Jäger ako „škodca“

„Škodca sa v priebehu deja objavuje dvakrát. Prvýkrát sa objavuje náhle, odinakiaľ (prilietá, prikradne sa apod.). Druhýkrát vstupuje do deja ako postava nájdená.“⁴ (Propp, 2008, s. 69) Príchod postavy nemeckého tankistu a SS Standartenführera Klause Jägera na scénu presne kopíruje tento citovaný spôsob uvedenia novej postavy do deja podľa Proppa, čomu sa budeme podrobnejšie venovať ďalej v časti *Funkcie konajúcich postáv*.

Propp taktiež upozorňuje na určité podobnosti medzi hlavným hrdinom a škodcom. Škodca má v príbehu vystupovať ako akýsi zrkadlový obraz hlavného hrdinu, čo vo filme zdôrazní sám Jäger, keď v rozhovore Nikolaja upozorní na to, že sú vlastne menovci, keďže meno Klaus je odvodené od mena Nikolaus, ktoré je zase len inou formou mena Nikolaj.

2.5 Klaus Jäger ako „darca“

Postava Jägera zastáva v príbehu aj postavu darcu, hoci nedobrovoľného. Tejto problematike sa budeme podrobnejšie venovať v časti o Funkciách konajúcich postáv.

---

³ „přemístění hrdiny“

⁴ „Škúdce se objevuje v průběhu děje dvakrát. Poprvé se objevuje náhle, odjinud (přilétá, připlíží se apod.). Podruhé vstupuje do děje jako postava nalezená.“

2.6 Sloboda ako „princezná“

Za postavu princeznej môžeme považovať aj Aňu, avšak vzhľadom na hlavný cieľ hrdinov a fakt, že Aňa splňa aj funkcie pomocníka, uvádzame ako postavu princeznej práve hrdinami hľadanú slobodu.

2.7 Absencia „falošného hrdinu“

Absencia falošného hrdinu je tiež dôležitým faktorom pri analýze súčasnej ruskej kinematografie. Táto postava sa v sovietskych filmoch spravidla nachádzala a mala upozorniť na zlo skryté „medzi nami“ (napr. udavač v *Osude človeka*, neverná žena v *Balade o vojakovi*, bratranec-podvodník v *Žerjavoch tiahnu* atď.). V novodobých ruských vojnových filmoch je však tento typ postavy zastúpený oveľa menej. Pre oficiálny verejný a kultúrny diskurz súčasného Ruska je príznačné, že „zlo“ sa spravidla nachádza len na opačnej strane, medzi „nimi“, nie medzi „nami“.

3 Funkcie konajúcich postáv

3.1 „Jeden z členov rodiny opúšťa domov.“⁵ (Propp, 2008, s. 30)

Po tom, čo v úvode sovietske veliteľstvo prideli Nikolajovi jeho prvý tank a posádku, dostáva tento hrdina za úlohu kryť ústup sovietskych vojakov, pričom v danej situácii ide o prakticky samovražednú operáciu, keďže nemeckých vojakov a tankov je podstatne viac. Nehľadiac na to Nikolaj zverenú úlohu prijíma v záujme záchrany ustupujúcej jednotky a odchádza do neďalekej spustošenej dediny na svojom novom tanku spolu so svojou posádkou rozkaz plniť.

3.2 „Hrdinovi je niečo zakázané. (...) opačnou formou zákazu je príkaz alebo návrh.“⁶ (Propp, 2008, s. 30)

Táto funkcia je prepojená s prvou. Ide o rozkaz kryť pred nemeckou armádou ústup sovietskej jednotky. „Východzia situácia niekedy s dôrazom popisuje šťastný a blahobytný stav. (...) Tento blahobytný a šťastie slúži pochopiteľne ako kontrastné pozadie pre nasledujúce nešťastie.“⁷ (Propp, 2008, s. 30). Aj táto podmienka je vo filme zastúpená. Nikolajovi jeho stratégia spočiatku vychádza a napriek tomu, že má k dispozícii jediný tank, podarí sa mu zneškodniť väčšinu nepriateľských tankov, Nemci tak prichádzajú o svoju výhodu v presile a Nikolajovo víťazstvo je na dosah. Tento „blahobytný“ naruší príchod škodcu – SS Standartenführera Klause Jägera, ktorý je taktiež veliteľom tanku, a do tej chvíle boj iba sledoval. Po tom, čo začína nemecká armáda prehrávať, sa však do boja zapája. Podľa slov Vladimira

⁵ „Jeden ze členů rodiny opouští domov“

⁶ „Hrdinovi je něco zakázáno. (...) Opačnou formou zákazu je příkaz nebo návrh.“

⁷ „Výchozí situace někdy s důrazem popisuje šťastný a blahobytný stav. (...) Tento blahobytný a štěstí slouží pochopitelně jako kontrastní pozadí pro následující neštěstí.“

Proppa „prízrak nešťastia už krúži nespozorovaný nad šťastnou rodinou.“⁸ (Propp, 2008, s. 30)
Po zásahu Jägera sú všetci sovietski vojaci a väčšina Nikolajovej posádky zabití a sám Nikolaj je zajatý nemeckou armádou.

3.3 „Zákaz je porušený (...) Splnenie príkazu zodpovedá, ako bolo ukázané, porušeniu zákazu.“⁹ (Propp, 2008, s. 31)

Táto funkcia je vo filme opäť prepojená s predošlou. Nikolajovi sa z väčšej časti podarí rozkaz vyplniť, vďaka jeho stratégii sa podarí odpútať pozornosť nepriateľskej armády od ustupujúcej jednotky a zároveň napriek nepomeru síl sa podarí zneškodniť väčšinu nemeckých tankov. Avšak súčasťou tejto funkcie je aj nečakaný príchod Jägera, ktorý zásadne zmenil vývoj situácie tak, ako sme to opísali pri predchádzajúcej funkcii. Propp totiž do tejto tretej funkcie zaradil aj takýto zvrät: „Do rozprávky vstupuje nová osoba, ktorú môžeme nazvať škodca. Jeho úlohou je narušiť pokoj šťastnej rodiny, spôsobiť nejaké nešťastie, škodu alebo ujmu.“¹⁰ (Propp, 2008, s. 31).

3.4 „Škodca sa snaží vyzvedat’.“¹¹ (Propp, 2008, s. 31)

Po zajatí Nikolaja v Sovietskom zväze sa presúvame v čase aj v priestore. V nasledujúcej scéne sa kamera presúva na miesto, na ktorom sa bude odohrávať väčšina filmu – do koncentračného tábora v Nemecku, kde práve vo vagónoch priviezli zajatých nepriateľských vojakov. Nikolaj však odmieta s Nemcami spolupracovať a prezradiť svoje meno a hodnosť. Keďže sa potrebné informácie nedarí nepriateľom získať ani nátlakom, odsúdia zajatca na likvidáciu.

3.5 „Škodca dostáva informácie o svojej obeti.“¹² (Propp, 2008, s. 31 – 32)

V tomto prípade informácie prináša sám škodca – Jäger, ktorý bol v boji s Nikolajom taktiež ranený, ale teraz sa vrátil a počas návštevy v koncentračnom tábore sa mu náhodou do ruky dostávajú dokumenty o neznámom vojakovi, o ktorom mu jeden z nemeckých vojakov prezradí, že ide o zaťatého, nespupracujúceho väzňa určeného na likvidáciu. Jäger podľa fotografie spoznáva Nikolaja.

3.6 „Škodca sa snaží oklamať svoju obeť, aby sa zmocnil jej alebo jej majetku.“¹³ (Propp, 2008, s. 32)

V nadchádzajúcej scéne sa počas rozhovoru Jägera s veliteľmi tábora dozvedáme, že do tábora prišiel, pretože má v pláne začať určitý projekt, na ktorý potrebuje zopár zajatých nepriateľských vojakov, a osobitne si vyžiada Nikolaja a tlmočníka, ktorý im má pomôcť sa

⁸ „Prízrak neštěstí již krouží nespátřen nad šťastnou rodinou.“

⁹ „Zákaz je porušen (...) Splnění příkazu odpovídá, jak bylo ukázáno, porušení zákazu.“

¹⁰ „Do pohádky nyní vstupuje nová osoba, kterou můžeme nazvat škůdce. Jeho úkolem je porušiť klid šťastné rodiny, způsobit nějaké neštěstí, škodu nebo újmu.“

¹¹ „Škůdce se snaží vyzvídat“

¹² „Škůdce dostává informace o své oběti“

¹³ „Škůdce se snaží oklamať svou obeť, aby se zmocnil jí nebo jejího majetku“

dorozumieť. Ako tlmočníčka je mu pridelená väzenkyňa Aňa a s jej pomocou sa Jäger pokúša presvedčiť Nikolaja, aby sa do jeho projektu zapojil.

Jäger sa najskôr pokúša Nikolaja získať na svoju stranu výmenou za to, že zruší príkaz na jeho likvidáciu a navyše zariadi jeho prepustenie z koncentračného tábora, keďže však Nikolaj s týmto obchodom nesúhlasí a volí radšej smrť, snaží sa Jäger Nikolaja vydierať tak, že namieri zbraň nie na neho, ale na tlmočníčku Aňu.

3.7 „Obet' podľahne úskoku a tým nechtiac pomáha nepriateľovi.“¹⁴ (Propp, 2008, s. 32)

Nikolaj nátlaku podľahne a súhlasí so spoluprácou s Jägerom. Ten dá Nikolajovi úlohu, aby si medzi ostatnými zajatými sovietskymi vojakmi vybral zopár mužov, z ktorých zostaví posádku tanku.

3.8 „Škodca spôsobí jednému z členov rodiny škodu alebo ujmu.“¹⁵ (Propp, 2008, s. 33)

Táto funkcia je spojená s funkciou číslo 6. Zastupuje ju samotné ohrozovanie Ani s cieľom vydierať Nikolaja.

3.9 „Nešťastie alebo nedostatok sú oznámené. K hrdinovi sa niekto obracia s prosbou alebo s rozkazom. Je odoslaný alebo prepustený.“¹⁶ (Propp, 2008, s. 36-38)

Nikolaj v záujme o záchranu Ani súhlasí so spoluprácou s Jägerom. „Odoslanie sa odohráva formou príkazu alebo prosby. V prvom prípade býva sprevádzané hrozbami, v druhom sľubmi, niekedy oboma súčasne.“¹⁷ (Propp, 2008, s. 37). V nasledujúcich scénach sledujeme, ako si Nikolaj počína pri plnení viacerých úloh zadaných Jägerom. Na začiatok vyberá medzi väzňami mužov pre posádku tanku. Počas vyberania medzi zajatcami spozná Sťopu, vodiča tanku z úvodu, ktorý ako jediný z jeho posádky prežil Jägerov útok, a začleňuje ho do svojho nového mužstva. Ďalej sa dozvedáme, čo je oným Jägerovým projektom. Nemeckej armáde sa v Sovietskom zväze podarilo ukoristiť legendárny sovietsky tank T-34 a Jäger plánuje vycvičiť budúcich nemeckých vojakov v boji s takouto sovietskou technikou. K tomu ale potrebuje ľudí, ktorí dokážu tento typ tanku riadiť, a na to potrebuje Nikolaja a jeho novú posádku. Pred samotným výcvikom ale musia tank „vyčistiť“, keďže sa v ňom stále nachádzajú mŕtvolky už v pokročilom štádiu rozkladu, na ktoré sami Nemci odmietajú siahnuť, taktiež je potrebné tank znovu sprevádzkovať a nakoniec bude Nikolajovou úlohou spoločne so svojou posádkou simulovať boj s nemeckými vojakmi vo výcviku s tým, že tí budú mať ostré náboje a Nikolaj bude mať len samotný tank bez munície. V tejto časti však postavy nachádzajú tzv. čarovný prostriedok, ktorým je munícia skrytá pod telami v tanku.

---

¹⁴ „Obet' podlehne úskoku a tím bezděčně pomáhá nepříteli“

¹⁵ „Škůdce působí jednemu ze členů rodiny škodu nebo újmu“

¹⁶ „Neštěstí nebo nedostatek jsou sděleny, k hrdinovi se někdo obrací s prosbou nebo rozkazem. Je odeslán nebo propuštěn“

¹⁷ „Odesláni se děje formou příkazu nebo prosby. V prvním případě bývá doprovázeno hrozbami, ve druhém sľuby, někdy obojím zároveň.“

3.10 „Hľadač sa rozhodne pre protiakciu alebo s ňou vysloví súhlas.“¹⁸ (Propp, 2008, s. 38)

Nikolaj so svojim mužstvom dostáva k dispozícii priestor na opravu poškodeného T-34 a tlmočníčku Aňu ako prostredníka v komunikácii medzi ním a Jägerom. Týmto novým spojencom sa Nikolaj zdôverí so svojím plánom uniknúť pomocou tanku a nájdenej munície z nemeckého zajatia.

3.11 „Hrdina opúšťa domov.“¹⁹ (Propp, 2008, s. 38 – 39)

Počas tejto funkcie „do rozprávky vstupuje nová osoba, ktorú môžeme nazvať darcom“²⁰ (Propp, 2008, s. 38). Od neho potom hrdina dostáva istý prostriedok, „ktorý nakoniec umožňuje likvidovať nešťastie.“²¹ (Propp, 2008, s. 38). Ide o takzvaný „čarovný prostriedok“²² (Propp, 2008, s. 38), ktorý v príbehu predstavuje zásadný zvrät. Darca v rozprávkach môže byť podľa slov Proppa aj „nedobrovoľným“ (Propp, 2008, s. 44), spravidla ide o samotného škodcu, ktorý nechcane dopomôže hrdinovi k získaniu čarovného prostriedku. Práve takýmto „nedobrovoľným darcom“ sa vo filme stáva aj Jäger. Ten totiž Nikolaja privádza k ukoristenému T-34 a prikazuje mu, aby tank „vyčistil“, čím Nikolajovi „daruje“ tank aj so skrytou municiou.

3.12 „Hrdina je podrobený skúške...“²³ (Propp, 2008, s. 39)

Po tom, čo je tank opravený, pristupuje sa vo filme k samotnej skúške v teréne, kedy majú sovietski zajatci predviesť schopnosť tanku manévrovať, čo má slúžiť ako výcvik pre budúcich nemeckých vojakov.

3.13 „Hrdina reaguje na činy budúceho darcu.“²⁴ (Propp, 2008, s. 40)

Pomocou nájdenej munície, o ktorej Nemci nevedia, a taktiež pomocou dopredu vytvorenej stratégie boja na makete z piesku sa zajatcom podarí na cvičisku zvrátiť situáciu vo svoj prospech, nepriateľov poraziť a uniknúť na slobodu.

3.14 „Hrdina dostáva k dispozícii čarovný prostriedok.“²⁵ (Propp, 2008, s. 41 – 46)

Okrem už spomínanej munície, ktorá vo filme predstavuje najzásadnejší zvrät, tu môžeme nájsť aj iné „čarovné prostriedky“, ktoré všetky neskôr pomôžu hrdinom v úteku na slobodu. Jedným z nich je samotný tank T-34, bez ktorého by únik nebol možný. Nikolaj ale vo svojej stratégii myslí aj na to, ako sa budú orientovať po úteku z cvičiska. Tento problém prichádza vyriešiť Aňa, ktorá najskôr získa kľúč od Jägerovej kancelárie a Nikolaj pomocou neho vyrobí kópiu. Vďaka tejto kópii sa v čase, keď sa všetci vojaci nachádzajú na cvičisku, Aňa dostáva do Jägerovej pracovne, kde mu ukradne mapu, pomocou ktorej sa majú neskôr v krajine orientovať.

---

¹⁸ „Hľadač se rozhodne k protiakci nebo s ní vysloví souhlas“

¹⁹ „Hrdina opouští domov“

²⁰ „Do pohádky vstupuje nová osoba, kterou můžeme nazvat dárcem“

²¹ „který nakonec umožňuje likvidovat neštěstí“

²² „kouzelný prostředek“

²³ „Hrdina je podroben zkoušce...“

²⁴ „Hrdina reaguje na činy budoucího dárcem“

²⁵ „Hrdina dostává k dispozici kouzelný prostředek“

3.15 „Hrdina je prenesený, dovezený alebo privedený k miestu, kde sa nachádza predmet hľadania.“²⁶ (Propp, 2008, s. 46 – 47)

Predmetom hľadania sa v tomto prípade stáva sloboda, útek z Tretej ríše. Hrdinovia unikajú pred nemeckými prenasledovateľmi na čele s Jägerom. Na tejto ceste plní funkciu čarovného predmetu ukradnutá mapa.

3.16 „Hrdina a škodca vstupujú do bezprostredného boja.“²⁷ (Propp, 2008, s. 47)

Jäger dobehne utečencov a dochádza k prvému súboju na tankoch, ak nepočítame úvodnú bitku v Sovietskom zväze.

3.17 „Hrdina je označený.“²⁸ (Propp, 2008, s. 47)

Príkladom tejto funkcie v rozprávkach je podľa Proppa napríklad bozk na čelo od cárovej dcéry alebo prípad, kedy cárova dcéra svojou šatkou obviaže hrdinovi ranu. V tomto prípade ide o bozk od Ani na rozlúčku.

3.18 „Škodca je porazený.“²⁹ (Propp, 2008, s. 47 – 48)

Dochádza k vyvrcholeniu celého filmu, k finálnemu súboju medzi protagonistom a antagonistom, pri ktorom je „škodca porazený v otvorenom súboji“³⁰ (Propp, 2008, s. 47 – 48).

3.19 „Počiatkové nešťastie alebo nedostatok sú zlikvidované.“³¹ (Propp, 2008, s. 48 – 49)

Hrdinovia sa dostávajú na slobodu a opäť sa stretávajú s Aňou.

3.20 „Hrdina sa vracia.“³² (Propp, 2008, s. 49 – 50)

V potitulkových scénach môžeme sledovať návraty jednotlivých postáv domov k svojim rodinám.

Záver

Film T-34 môžeme vnímať nielen ako vojnový príbeh, ale aj ako naratívnu štruktúru, v ktorej postavy zohrávajú funkčné úlohy podobné tým, ktoré identifikoval Vladimir Propp. Hoci je príbeh zasadený do historického kontextu, využíva štruktúru typickú pre rozprávky, archetypálne postavy a dynamiku konfliktu medzi dobrom a zlom, a zároveň medzi „nami a nimi“, čím príbeh zapadá do dlhodobej tendencie ruskej kinematografie ideologicky inštrumentalizovať tematiku Veľkej vlasteneckej vojny.

---

²⁶ „Hrdina je přenesen, dovezen nebo přiveden k místu, kde se nalézá předmět hledání“

²⁷ „Hrdina a škůdce vstupují do bezprostředního boje“

²⁸ „Hrdina je označen“

²⁹ „Škůdce je poražen“

³⁰ „Škůdce je poražen v otevřeném boji“

³¹ „Počáteční neštěstí nebo nedostatek jsou zlikvidovány“

³² „Hrdina se vrací“

Literatúra

- ANNINSKIJ, L. 1991. Šestidesiatniki i my: kinematograf, stavšij i ne stavšij istorijej. Moskva: VTPO „Kinocentr“, 1991. s. 49. ISBN 5-265-02166-3.
- DOLIN, A. 2018. *Vychodit „T-34“: blokbaster pro Velikuju Otečestvennuju vojnu ot režissiora „Brigady“ – bez Stalina i ideologii*. In: Meduza [online]. 2018. [cit. 2025-3-1]. Dostupné na internete: <https://meduza.io/feature/2018/12/26/vyhodit-t-34-blokbaster-pro-velikuyu-otechestvennuyu-voynu-ot-rezhissera-brigady-bez-stalina-i-ideologii>
- PROPP, V. J. 2008. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Preklad: Miroslav Červenka, Marcela Pittermannová. Jinočany: H&H, 2008. s. 29 – 69. ISBN 9-788073-190859.
- RUSINA, J. A. 2019. *Istorija sovětského kina*. Jekaterinburg: Izdatel'stvo Ural'skogo universiteta, 2019. s. 47 – 49. ISBN 978-5-7996-2520-7.
- T-34. In: Kinoteatr „Mir Kino“. [online]. [cit. 2025-2-18]. Dostupné na internete: https://mirkino-belebey.ru/view_news.php?id=55
- T-34 (2018). In: Kino-Teatr. [online]. [cit. 2025-2-17]. Dostupné na internete: <https://www.kino-teatr.ru/kino/movie/ros/123943/annot/>

Pragmatické aspekty medzijazykovej homonymie na materiáli rusko-slovenských interlingválnych homoným

Прагматические аспекты межъязыковой омонимии на фоне русско-словацких межъязыковых омонимов

Mgr. Samuel Žeňuch

Abstrakt

V príspevku sa autor venuje problematike interlingválnej rusko-slovenskej homonymie a pragmatickým aspektom medzijazykovej homonymie. Snaží sa charakterizovať rozdiely v ponímaní vnútrojazykovej homonymie v konfrontácii s polysémiou a paronymiou. Poukazuje na základné vymedzenia a definície medzijazykovej homonymie, porovnáva tento jav s podobnými javmi v jazykovej praxi, ako napríklad medzijazyková paronymia a falošní priatelia prekladateľa. Osobitná pozornosť je v príspevku venovaná odlíšeniu medzijazykovej homonymie a medzijazykovej paronymie a základným faktorom, ktoré vplyvajú na zaradenie jednotlivých medzijazykových lexikálnych párov k homonymickým, či paronymickým jednotkám. Autor v príspevku predkladá základné hypotézy charakterizujúce pragmatické aspekty medzijazykovej homonymie. Definuje tieto aspekty ako (extra)lingvistické vlastnosti slova, ako napríklad frekvencia využitia slova v reči, miera podobnosti jednotlivých slov, medzijazykových homoným, sémantický typ medzijazykových homoným, sféra využitia jednotiek a štylistické zaradenie jednotiek. Predpokladáme, že uvedené pragmatické aspekty by mali na základe predložených hypotéz vplyvať na medzijazykovú negatívnu, prípadne pozitívnu interferenciu. Jednotlivé pragmatické aspekty autor predstavuje pomocou viacerých príkladov z materiálu rusko-slovenských medzijazykových homonymických párov.

Kľúčové slová: vnútrojazyková homonymia, medzijazyková homonymia, falošní priatelia prekladateľa, pragmatické aspekty, interferencia.

Аннотация

В данной статье автор рассматривает проблему межъязыковой русско-словацкой омонимии и прагматические аспекты межъязыковой омонимии. Он пытается охарактеризовать различия в концепции внутриязыковой омонимии в противостоянии с полисемией и паронимией. Выделяет основные определения и дефиниции межъязыковой омонимии, сравнивает это явление с аналогичными явлениями в языковой практике, такими как межъязыковая паронимия и ложные друзья переводчика. Особое внимание в работе уделяется разграничению межъязыковой омонимии и межъязыковой

паронимии, а также основным факторам, влияющим на отнесение тех или иных межъязыковых лексических пар к омонимичным или паронимичным единицам. В статье автор выдвигает основные гипотезы, характеризующие прагматические аспекты межъязыковой омонимии. Он определяет эти аспекты как (экстра)лингвистические свойства слова, такие как частота употребления слова в речи, степень сходства отдельных слов, межъязыковых омонимов, семантический тип межъязыковых омонимов, сфера употребления единиц, стилистическая классификация единиц. Предполагаем, что указанные прагматические аспекты должны, исходя из выдвинутых гипотез, влиять на межъязыковую отрицательную или положительную интерференцию. Автор раскрывает отдельные прагматические аспекты на нескольких примерах из материала русско-словацких межъязыковых омонимических пар.

Ключевые слова: внутриязыковая омонимия, межъязыковая омонимия, ложные друзья переводчика, прагматические аспекты, интерференция.

Kontakné údaje:

Mgr. Samuel Žeňuch

Katedra rusistiky, Filozofická fakulta

Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

zenuch1@ucm.sk

1 Úvod

Problematika medzijazykovej homonymie a falošných priateľov prekladateľa nie je novým fenoménom v súčasnej lingvistike. Koncept lexikálnych interferencií medzi jazykmi, známy dnes ako falošní priatelia prekladateľa, bol skúmaný už pred 20. storočím (napr. Bally, Gilliéron, Weekley). Stretávame sa s ňou aj v roku 1928 v knihe M. Koesslera a J. Derocquignyho *Les faux amis ou Les pièges du vocabulaire anglais*, kde bol termín falošní priatelia prekladateľa popularizovaný vo francúzsko-anglickom kontexte. Témou príspevku sú pragmatické aspekty medzijazykovej homonymie, ktoré budeme skúmať na materiáli rusko-slovenských homonymických dvojíc. Pod skúmaním pragmatických aspektov medzijazykovej homonymie rozumieme nielen otázky pragmalinguistiky alebo pragmatiky, najmä spôsob, akým sa tieto jednotky interpretujú v konkrétnych komunikačných situáciách. Porovnávací výskum lexikálnej zásoby minimálne dvoch jazykových systémov síce umožňuje vytvoriť databázu formálne existujúcich interlingválnych homonymických párov, avšak v reálnej jazykovej praxi, napríklad pri preklade, pri vyučovaní cudzieho jazyka a v komunikačnej praxi sa môžeme stretnúť len s časťou z nich. Na tomto mieste si kladieme otázku, ktoré lexikálne jednotky v skutočnosti spôsobujú nesprávne asociácie a ktoré faktory prispievajú k tomuto javu? Na túto otázku sa v našom príspevku a v rozpracovanej dizertačnej práci snažíme odpovedať.

2. Medzijazyková homonymia ako jav konfrontačnej lexikológie

Medzijazyková alebo interlingválna homonymia predstavuje problematiku v oblasti lexikológie, ktorá sa odlišuje od homonymie vnútrojazykovej. Podľa D. Kollára je medzijazyková homonymia definovaná ako „akustická alebo grafická, resp. akustická a grafická zhoda slov s rozdielnym významom v rámci dvoch alebo viacerých jazykových systémov“ (Kollár, 1982, s. 223).

Ruský a slovenský jazyk, ako príbuzné jazyky, vytvárajú priaznivé podmienky pre vznik medzijazykových homoným a zároveň sú bohatým zdrojom interferencie. Preto je nevyhnutné dôkladne preskúmať túto problematiku, aby bolo možné vyvinúť efektívne metódy na jej elimináciu. Medzi prvých, ktorí sa pokúsili o objasnenie tejto témy, patrí český rusista J. Vlček. V slovníku rusko-českej homonymie a paronymie sa zameriava na konfrontáciu ruskej a českej lexiky. Avšak podľa D. Kollára autor tohto slovníka chápe medzijazykovú homonymiu a paronymiu príliš široko (Kollár, 1982, s. 224). D. Kollár ďalej poukazuje na to, že tento výskum je sťažený redukciami neprízvučných samohlások v ruštine, ktorá znižuje počet skutočných homoným (Kollár, 1982, s. 224).

Ak prekročíme hranice intralingválneho systému a zameriame sa na problém medzijazykovej homonymie a medzijazykovej paronymie, zistíme, že je náročné jednoznačne rozlíšiť tieto dva lexikálne javy. Často dochádza k fonetickej zhode slov v dvoch príbuzných

jazykoch, avšak iba čiastočne, čo vyžaduje od jazykovedca detailné rozlíšenie týchto javov. Ak by sme definovali medzijazykovú homonymiu ako absolútnu fonetickú ekvivalentnosť, bolo by takmer nemožné identifikovať jednoznačné medzijazykové homonymá, pretože aj slová v ruštine a slovenčine by sa líšili prízvukom alebo inými fonetickými javmi, ktoré sú charakteristické pre ústnu realizáciu daného jazyka, hoci v písomnej forme môžu niektoré jednotky ako medzijazykové homonymá pôsobiť. Medzi tieto javy patrí napríklad redukcia samohlások, ako aj kvalitatívna a kvantitatívna variabilita. Z tohto dôvodu je vhodnejšie definovať medzijazykovú homonymiu ako určitú formálnu podobnosť, ktorá sa však čiastočne prekrýva s definíciou paronymie.

D. Kollár vníma medzijazykovú paronymiu ako „slová podobne znejúce v dôsledku odlišných fonetických a morfológických reflexov, podporované sémantickou zhodou slovotvorného základu a zhodou slovotvornej prípony“ (Kollár, 1982, s. 225).

Rozdiel medzi medzijazykovou homonymiou a paronymiou objasňuje aj B. Toših: „эти категории похожи лексическими значениями. Они различаются по степени сходства звуковой (графической) формы (при различии значений). Когда сходство больше, говорим о межъязыковой омонимии, когда меньше – межъязыковой паронимии“ (Toših, 1985, s. 47). Tento názor zastáva aj český jazykovedec J. Vlček: „Автор словаря, выделяя отдельно категорию межъязыковых паронимов, утверждает, что термин „паронимия“ может быть применим не только к внутриязыковому явлению. К русско-чешским паронимам Й. Влček относит лексемы, различающиеся фонетически или морфологически“ (Федорчук, 2001, s. 65). Aj V. V. Akulenko definuje medzijazykové homonymá ako „слова сопоставляемых языков, не вполне сходные по форме, но могущие вызвать у большего или меньшего числа лиц ложные ассоциации и отождествляться друг с другом, несмотря на фактическое расхождение их значений“ (Акуленко, 1969, s. 372).

Tieto definície naznačujú, že autori pracujú s určitým stupňom podobnosti alebo totožnosti medzi slovami v dvoch jazykoch. V prípade medzijazykovej paronymie je podobnosť menšia než pri homonymii, pričom nie je jasné, kedy sa podobnosť považuje za „malú“ alebo „veľkú“. Preto je nevyhnutné definovať minimálny prípustný formálny rozdiel medzi slovami v oboch jazykoch.

Komplexné porovnanie rozlíšenia medzijazykovej homonymie a paronymie ponúka L. Gajarský vo svojej monografii *Rusko-slovenská medzijazyková homonymia*. Podľa jeho analýzy pri rozlišovaní týchto dvoch javov treba brať do úvahy formálne a sémantické kritériá. Medzijazykové homonymá sa najviac zhodujú formou, ale ich významy sa najviac líšia. Naopak, medzijazykové paronymá sa zhodujú formálne menej, ale môže sa v nich objaviť sémantická podobnosť, ktorú u homonym nepozorujeme (Gajarský, 2021, s. 41).

3. Pragmatické aspekty rusko-slovenskej medzijazykovej homonymie

V tejto časti sa budeme venovať pragmatickým aspektom medzijazykovej rusko-slovenskej homonymie. Ieto aspekty vychádzajú z nami formulovanej hypotézy o miere potenciálnej interferencie medzijazykových homoným v reči, ktorá znie: *v oblasti (rusko-slovenskej) medzijazykovej homonymie existujú aspekty, či už lingvistické alebo extralingvistické, ktoré vplyvajú na vznik nesprávnych asociácií, sú dôvodom interferencie*. Tieto aspekty budeme označovať ako pragmatické.

Uvedené javy sú výrazne subjektívne a ich existencia i počet sú variabilné nielen z pohľadu používateľa jazyka, ale aj z pohľadu konkrétnej jazykovej kombinácie. Pre rusko-slovenské medzijazykové homonymá sme vymedzili tieto pragmatické aspekty: frekvencia slova v reči, miera fonetickej a/alebo grafickej zhody, štylistika lexikálnej jednotky, sémantický typ medzijazykového homonymického páru, etymológia jednotiek a sféra využitia lexikálnej jednotky. K týmto aspektom možno ešte priradiť: úroveň znalosti jazyka, znalosť iných jazykov, individuálnu aktívnu a pasívnu slovnú zásobu, príp. socio-ekonomické a iné faktory (napr. vzdelanie). Keďže tieto faktory sú výrazne subjektívne a individuálne, a teda aj nekvantifikovateľné a variabilné, nebudeme sa im v tomto príspevku venovať. Zameriame sa na tieto aspekty: frekvencia slova v reči, miera fonetickej a/alebo grafickej zhody, štylistika lexikálnej jednotky a sémantický typ medzijazykového homonymického páru, keďže sú kvantifikovateľné (hoci v nich pozorujeme mieru subjektivity) a je možné ich preveriť na základe slovníkov, či inej lingvistickej literatúry, a ruských a slovenských národných korpusov.

V nasledujúcich podkapitolách sa budeme venovať jednotlivým pragmatickým aspektom a priradíme k nim nami formulované hypotézy o ich vplyve na interferenciu, ktoré podložíme konkrétnymi príkladmi.

3.1 Frekvencia slova v reči

Frekvencia slova v reči je výlučne lingvistickým javom, ktorý budeme analyzovať na základe národných korpusov jednotlivých jazykových systémov. Hypotéza spojená s týmto aspektom znie: *Ak sa jednotky líšia vo frekvencii výskytu v reči, frekventovanejšie slovo bude mať výraznejší vplyv na vznik nesprávnych asociácií. Naopak, ak budú slová z hľadiska frekvencie podobné, aj ich vplyv na interferenciu bude mať rovnaký potenciál*.

Ilustrujme na príklade *дека* – *deka*:

дека

1. *нем. Decke*, ‘часть корпуса некоторых струнных и клавишных музыкальных инструментов, служащая для отражения и усиления звука.’

(Большой толковый словарь, ďalej БТС)

deka¹

1. 'prikryvka'

deka²

1. hovor 'dekagram'

(Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ďalej JULS)

Pri uvedenom medzijazykovom homonymickom páre možno dokonca identifikovať dve homonymické dvojice *deka* – *deka¹*, *deka* – *deka²*. Nás ale primárne zaujíma pár *deka* – *deka¹*. Keďže je slovenská lexéma *deka* štylisticky neutrálna, predpokladáme, že sa v reči vyskytuje frekventovanejšie. Naopak ruské slovo *deka* je hudobný termín označujúci časti niektorých strunových nástrojov, z čoho usudzujeme, že bude aj menej frekventované. Z uvedenej hypotézy teda vyplýva, že slovenské slovo *deka¹*, bude vykazovať vyšší interferenčný potenciál, než ruské slovo *deka*.

3. 2 Miera fonetickej a/alebo grafickej zhody

Miera fonetickej a grafickej zhody je predmetom diskusie, ako sme uviedli v druhej časti nášho príspevku (pozri časť 2). Pri tomto aspekte je potrebné zohľadniť vplyv na interferenciu z dvoch rôznych pohľadov. Na jednej strane ide o fonetickú zhodu, na druhej o grafickú. Dôležitou otázkou pri skúmaní tejto problematiky v kontexte medzijazykových homoným je, či má väčší vplyv na interferenciu grafická alebo fonetická zhoda. Podľa nášho názoru na vznik nesprávnych asociácií najsilnejšie vplyva fonetická podobnosť, hoci aj grafická zhoda môže spôsobovať značnú interferenciu. Ďalšou komplikáciou vyskytujúcou sa pri výskume tejto problematiky je kvantifikácia tejto zhody a nejednoznačnosť definície medzijazykových homoným, t. j. aká miera zhody znamená, že máme dočinenia s homonymickým párom. Tomuto „večnému“ teoretickému problému sa venuje aj množstvo lingvistov, niekoľko pohľadov sme uviedli vyššie (Lacková, 2015).

Hypotéza patriaca k tomuto pragmatickému aspektu znie veľmi intuitívne: *Za predpokladu, že máme dočinenia s medzijazykovým homonymickým párom, môžete pozorovať zvýšenú mieru interferencie so zvýšením miery grafickej a/alebo fonetickej zhody lexikálnych jednotiek.* T. j. čím sú slová „zhodnejšie“¹, tým sa ich interferenčný potenciál zvyšuje.

Uvádzame príklad *живот* – *život*:

живот¹

1. 'часть тела у человека и животных, в которой расположены органы пищеварения'

¹ Využívame slovo „zhodnejšie“, aby sme sa vyvarovali slovu podobnosť/podobné, ktoré je typické pre definíciu (medzijazykových) paroným, hoci je jasné, že slovo zhodný logicky nemožno stupňovať.

ЖИВОТ²

1. *устар.* ‘= жизнь’

ЖИВОТ³ (*устар. и нар.-разг.*)

1. ‘Домашнее животное (обычно о лошади)’

2. мн.: животы, ‘Имущество, богатство’.

(БТС)

život

1. ‘súhrn javov charakterizujúcich živý organizmus, biologické jestvovanie’

2. ‘jestvovanie človeka, obdobie medzi narodením a smrťou’

3. ‘živé bytosti, organizmy’

4. ‘ľudská bytosť, človek’

5. ‘činnosť, energia, aktivita charakteristická pre živú bytosť’

6. ‘komplex činností živej bytosti, človeka, ľudí, ich organizácií ap.’

7. ‘spoloč., prac. proces, do kt. je človek zapojený’

8. ‘spôsob, ako človek žije’

9. ‘niekt. z prejavov činnosti človeka, spoločnosti’

10. ‘intenzívne prejavy v istom prostredí (pohyb, ruch ap.)’

11. ‘(o veciach) trvanie v dobrom stave, životnosť’

12. *hovor.* ‘živobytie’

(JULS)

Z uvedeného je zrejmé, že spomenuté homonymické páry len vďaka svojej sémantickej a lexikografickej komplexnosti majú značný interferenčný potenciál. Keďže ide ale aj o slová s vysokou mierou fonetickej a grafickej podobnosti, ich interferenčný potenciál sa umocňuje.

3.3 Štylistická platnosť a expresívnosť lexikálnej jednotky

Štylistické zaradenie a expresívnosť lexikálnych jednotiek – medzijazykových homónym, možno skúmať z viacerých uhlov pohľadu. Na jednej strane ide o príslušnosť lexikálnych jednotiek k funkčným štýlom ich jazykových systémov, na druhej strane možno hovoriť o istých štylistických opozíciách, napr. opozícia spisovnosť – nespisovnosť a opozícia nová lexika – zastaraná lexika. Takisto nemožno opomenúť lexiku s hodnotiacim a emocionálnym komponentom (Gajarský, 2021, s. 76 – 78). Všetky tieto charakteristiky sme priradili k pragmatickému aspektu štylistiky a expresívnosti lexikálnych jednotiek.

Základnú hypotézu týkajúcu sa tohto pragmatického aspektu sme formulovali nasledovne: *Zvýšenú interferenciu budeme pozorovať v prípade štylistickej a expresívnej podobnosti jednotiek v porovnaní so slovami, ktoré sa líšia štylistikou a expresivitou.*

Uvádzame príklad *очко* – *očko*:

очко (жарг.)

1. ‘Окно, форточка’
2. ‘Анальное отверстие’
3. ‘Задний карман брюк’
4. ‘Картежная игра’
5. ‘Хорошо, нормально’

(Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона)

očko

1. ‘zdrob. k oko (význ. 1, 2)’
2. ‘hovor. kameň vsadený do šperku’
3. ‘zárodkový pupeň rastliny’
4. ‘zatočený sardelový rez s kaparou’
5. ‘kartová hra’
6. *subst.* ‘príslušník tajnej polície majúci za úlohu sledovať niekoho’

(JULS)

Vyššie uvedený príklad homonymického páru je zaujímavý pre svoju expresívnosť a mnohovýznamovosť, ako aj pre existenciu štylisticky neutrálnych² a príznakových významov. Uvedené významy ruskej lexémy *очко* patria do subštandardnej slovnej zásoby a sú charakteristické pre väzenský žargón. Naopak slovenská lexéma je (až na 6. opísaný význam) štylisticky neutrálna. Na základe uvedenej hypotézy teda predpokladáme, že interferenčný potenciál tohto homonymického páru bude pomerne nízky.

3. 4 Sémantický typ medzijazykového homonymického páru

Viacerí autori, ktorí sa venujú problematike medzijazykovej homonymie, vyčleňujú medzijazykové homonymá na základe ich zradnosti, podľa toho, aký typ nástrahy, alebo akú veľkú nástrahu predstavujú. N. Ivašina na materiáli bieloruského a českého jazyka vydeľuje skupiny celkovo a čiastočne zradných slov, celkovo zradných slov, čiastočne zradných slov, štylisticky zradných, gramaticky zradných slov a slovotvorne zradných slov. M. Pančíková za základné typy medzijazykových homoným považuje celkovo zradné a čiastočne zradné slová.

² *Большой толковый словарь русского языка* uvádza aj štylisticky neutrálne významy.

L. Gajarský uvádza sémantickú klasifikáciu medzijazykových homonymických párov na základe logickej schémy podobnej množinovej a výrokovej logike. „Klasická typológia sémantických vzťahov vyčleňuje tri skupiny, a to sémantický vzťah odlišnosti, sémantický vzťah inklúzie a sémantický vzťah prieniku“ (Gajarský, 2021, s. 63). Práve túto typológiu na základe sémantických vzťahov budeme využívať ako jeden z pragmatických aspektov medzijazykovej rusko-slovenskej homonymie.

Typológia na základe sémantiky je obsiahla; L. Gajarský vyčleňuje 3 základné typy (vzťah odlišnosti, prieniku a inklúzie), ktoré ďalej diferencuje na niekoľko podtypov. Ku každému typu a podtypu možno formulovať osobitnú hypotézu. V tomto príspevku predstavíme iba jednu z nich, a to hypotézu o vzťahu odlišnosti v rámci podtypu enantiosémie (vnútornej antonymie), pretože tento typ, podľa nášho názoru, najviac vplýva na interferenciu. Hypotéza: *V prípade, že pozorujeme sémantický typ odlišnosti s podtypom enantiosémie, možno predpokladať, že potenciálna interferencia bude nesmierne vysoká, keďže ide o medzijazykové homonymá s rovnakou formálnou realizáciou, ale antonymickou sémantikou.*

Uvádzame príklad *вонять* –*voňať*:

ВОНЯТЬ

1. (чем). *разг.* ‘Издавать вонь; очень плохо пахнуть ’
2. (св. навонять). *разг.-сниж.* ‘Портить воздух, выпуская из себя газы (о человеке, животном)’
3. *грубо.* ‘Возмущаться, перечить; возникать (2 зн.)’

voňať

1. ‘vydávať, šíriť vôňu’
2. ‘vdychovať (význ. 1), ovoniavať, privoniavať’

Z uvedeného je vyplýva, že na základe hypotézy bude interferenčný potenciál tohto homonymického páru vysoký, keďže ide o sémantický typ rozdielu a podtyp enantiosémie, popri vysokej formálnej zhode.

Záver

Správnosť vyššie uvedených pragmatických aspektov a hypotéz je nevyhnutné overiť. V budúcnosti plánujeme spracovanie korpusu rusko-slovenských medzijazykových homonym podľa pragmatických aspektov a následne vypracovať a realizovať anketu medzi študentmi rusko-slovenských bilingválnych gymnázií, študentmi rusistických študijných programov na univerzitách a účastníkmi jazykových škôl, obsahujúcu vybrané medzijazykové rusko-slovenské

homonymá, pri ktorých predpokladáme vplyv pragmatických aspektov na interferenciu. Výsledky tohto prieskumu overia správnosť alebo nesprávnosť nami stanovených hypotéz.

Problematika pragmatických aspektov medzijazykovej homonymie, či už rusko-slovenskej, alebo inej kombinácie jazykov je veľmi aktuálna. Výsledky výskumu tejto problematiky predstavujú významný potenciál jednak v konfrontačnej lingvistike, ale aj vo vyučovaní cudzieho jazyka, či psycholingvistike. Takisto rozpracovanie tejto problematiky môže prispieť k výskumu bilingvizmu, kognitívnych procesov pri učení sa cudzieho jazyka a pod.

Financované EÚ NextGenerationEU prostredníctvom plánu obnovy a odolnosti v rámci projektu č. 09I03-03-V05-00004

Zoznam použitej literatúry

- BEKASOVA, J. N., L. GAJARSKÝ. 2020. К проблеме русско-словацкой межязыковой омонимии. In: Русский язык в современном мире: сборник научных статей. Смоленск: Маджента. s. 28 – 32. ISBN 978-5-98156-971-5.
- CSIRIKOVÁ, M. – KONÍČKOVÁ, N. 2015. Zrádná slova v ruštině (Slovník rusko-českých homonym). Praha: LEDA, 2015. 264 s. ISBN 978-80-7335-405-3.
- GAJARSKÝ, L. 2021. Rusko-slovenská medzijazyková homonymia. Brno: Tribun EU s.r.o., 2021. 124 s. ISBN 978-80-263-1648-0.
- GRIGORJANOVÁ, T. - GAJARSKÝ, L. 2019. Slovník rusko-slovenských medzijazykových homonym. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Tribun EU s. r. o. ISBN 978-80-263-1544-5.
- HORÁKOVÁ, R. 1999. Medzijazyková homonymia pri geneticky príbuzných jazykoch. In: Filologická revue, 1999, roč. 2, č. 4, s. 52–56. ISSN 1335-3624.
- KECSKES, I. 2006. Multilingualism: Pragmatic aspects. In: *Encyclopedia of Language and Linguistics*. Ed. by K. Brown. Amsterdam: Elsevier. 2006. Pp. 371–375. ISBN 978-0-08-044854-1.
- KOLLÁR, D. 1982. Medzijazyková homonymia. In: *Studia Academica Slovaca*, Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, s. 223 – 234.
- KOESSLER, M., J. DEROCQUIGNY. 1928. Les faux amis ou les trahisons du vocabulaire anglais (conseils aux traducteurs). Paríž: Librairie Vuibert.
- LACKOVÁ, M. 2015. Interlingválne homonymá v súčasných slovanských jazykoch. Žilina: Žilinská univerzita v Žiline – Edis. ISBN 978-80-554-1041-8.

- PECIAR, Š. 1980. Vzťah polysémie a homonymie. In: Slovo a slovesnosť, roč. 41, č. 2, s. 86 – 92. ISSN 0037-7031.
- Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. ONLINE: <https://slovník.juls.savba.sk/> [cit. 25. 3. 2025].
- БАЛДАЕВ, Д.С. – БЕЛКО, В.К. – ИСУПОВ, И.М. 1992. *Словарь тюремно-лагерно-блатного жаргона*. Москва: издательство «Края Москвы». ISBN 5900310019.
- ВИНОГРАДОВ, В. В. 1960. Об омонимии и смежных явлениях, In: Вопросы Языкознания. roč. 9, č. 5, s. 3 – 17.
- ГВОЗДАРЕВ, Ю. А. 2009. Современный русский язык. Лексикология и фразеология. Москва – Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ» – Феникс. ISBN 978-5-222-16119-7 (Феникс) ISBN 978-5-241-00870-1 (МарТ).
- КУЗНЕЦОВ, С. А. (Гл. ред.). 2000. Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург: Норинт. ISBN 5-7711-0015-3.
- ТОШИН, Б. 1985. Паронимы у наставе руске лексике. Сарајево.
- ФЕДОРЧУК, Е. В. 2001. Межъязыковая омонимия и паронимия в близкородственных языках (на материале русского и украинского языков): dizertačná práca. Москва: Московский педагогический государственный университет. 256 s.

Štrukturalizácia hegemonie v epoche vznikania subordinovaných kontraideológií

Structuralization of hegemony in the epoch of emerging subordinated counterideologies

Mgr. Martin Šoman

Abstrakt

Príspevok je pokračovaním dlhotrvajúceho výskumu ideológií, ktorého základnou črtou je interdisciplinárny prístup, pozostávajúci z poznatkov politológie, filozofie, histórie, psychológie či kvantovej fyziky, pričom je doplnený o nesúrodé a zväčša protichodné východiskové pozície, tvoriace základnú os chápania fungovania ideologických rámcov. Tento prístup vyústil do viacerých príspevkov v rozličných publikáciách, prác či prednášok. Zároveň je jedným z najväčších výstupov teoretický koncept trojuholníka politických priorít, ktorý bol už viackrát rozširovaný. Výskum zahŕňa okrem spomínaných aspektov dôraz na dialektické chápanie ideologických javov. Tento konkrétny príspevok má za cieľ komplexne nazrieť na meniacu sa štruktúru hegemonne pôsobiacej ideológie, počas obdobia, kedy v rámci jej pôsobnosti dochádza k vzniku podriadených, no od nej závislých ideológií, prezentujúcich sa, ako možná alternatíva. Zároveň je dôležitou súčasťou zameranie sa na vzájomne pôsobenie ideálu a reality, ktorých korelácia vytvára podmienky, kedy sa stávajú oba pojmy nezlučiteľnými s ich kladným vnímaním u členov spoločnosti. Takisto je jedným zo zámerov snaha zodpovedať otázky, týkajúce sa opodstatnenosti kontraideológií, dôvodov ich vzniku a následne vytvoriť detailnú analýzu ich vzťahu s hegemonne postavenou ideológiou.

Kľúčové slová: hegemonia, subordinované, ideológie, štrukturalizácia, vznik

Abstract

This paper is a continuation of a long-term research project on ideologies, characterized by an interdisciplinary approach that integrates insights from political science, philosophy, history, psychology, and even quantum physics. It incorporates diverse and often contradictory foundational perspectives, forming the core axis for understanding the functioning of ideological frameworks. This approach has resulted in multiple contributions across various publications, research papers, and lectures. One of the most significant theoretical outcomes of this research is the concept of the Triangle of Political Priorities, which has been expanded upon multiple times. Beyond the aforementioned aspects, the study places a strong emphasis on the dialectical understanding of ideological phenomena. This particular paper aims to provide a comprehensive examination of the evolving structure of hegemonic ideology during periods when subordinate

yet dependent ideologies emerge within its sphere, presenting themselves as potential alternatives. A key focus is also placed on the interplay between ideal and reality, whose correlation creates conditions under which both concepts become incompatible with their positive perception by members of society. Furthermore, the study seeks to address fundamental questions regarding the legitimacy of counter-ideologies, the reasons for their emergence, and to conduct a detailed analysis of their relationship with the dominant ideological framework.

Key words: hegemony, subordinated, ideologies, structuralization, emergence

Kontaktné údaje

Mgr. Martin Šoman

Katedra politológie, Filozofická fakulta

Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

martin.soman@student.upjs.sk

Úvod

Na úvod je dôležité poznamenať, že skúmanie témy, ktorej sa náš príspevok venuje, je pre tento zborník príznačné. Imanentnou súčasťou príspevku je totiž interdisciplinarita, ktorá pozostáva zo syntézy poznatkov rôznych vedných disciplín, menovite napríklad histórie, filozofie či psychológie, a jej následného uvedenia do politicko-ideologického kontextu. Musíme však poznamenať, že posledné obdobie kontinuálneho výskumu trvajúceho už niekoľko rokov bolo poznačené tým, že jeho objekt zamerania, narážal na prirodzené bariéry, vytvorené časovou a poznávacou bariérou.

Pohľad na dejisko, ktoré predstavoval náš vlastný výskum, a v ktorom hralo dospievanie k zisteniam hlavného protagonistu, však už prestávalo obsahovať podnet, vytvárajúci vznik nových, nezodpovedaných otázok. Výsledkom výskumu, kombinujúceho protichodné teoretické východiská rôznych autorov, v súčinnosti s aplikáciou viacerých vedeckých metód, ako komparácia, analýza, syntéza, indukcia či dedukcia, boli viaceré publikácie, prednášky či vlastný teoretický koncept trojuholníka politických priorít, ktorý je koniec koncov integrálnou súčasťou aj tohto konkrétneho príspevku. Jednoducho sa rezervoár inšpirácie, následkom dosiahnutia týchto konkrétnych výsledkov pomaly vyčerpával.

2 Kontextualizácia otázok výskumu

K jeho opätovnému naplneniu došlo v súvislosti s nedávnymi udalosťami politického charakteru, ktorých dosah a dôležitosť môžeme označiť ako globálne. No a podstatu obsahu nasledujúceho príspevku ideálne načrtneme následným citátom. „*Dynamika základných atribútov ľudského myslenia a konania, pretavená do konceptualizácie kľúčových princípov politiky, filozofie, ekonómie, náboženstva či kultúry, neustále usmerňuje snaženie človeka smerom k identifikácii vlastných civilizačných perspektív. Všetky premisy o spoločnej prítomnosti a budúcnosti, ktoré napísala minulosť, nás privádzajú k potrebe neustálej revízie ideových základov myslenia a v kontexte usilovného kultivovania ilúzií o aktuálnej prítomnosti tak vzniká stav kultúrnej a etickej nostalgie, kde si každá spoločnosť projektuje bohatý materiál, odzrkadľujúci skutočnosť, že sa objavuje ako nástupca nejakej inej spoločnosti a že sa od nej líši,*“ (Dobiaš, 2014, s. 35) uviedol v jednom zo svojich príspevkov Daniel Dobiaš, pôsobiaci na Katedre politológie Filozofickej fakulty Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach.

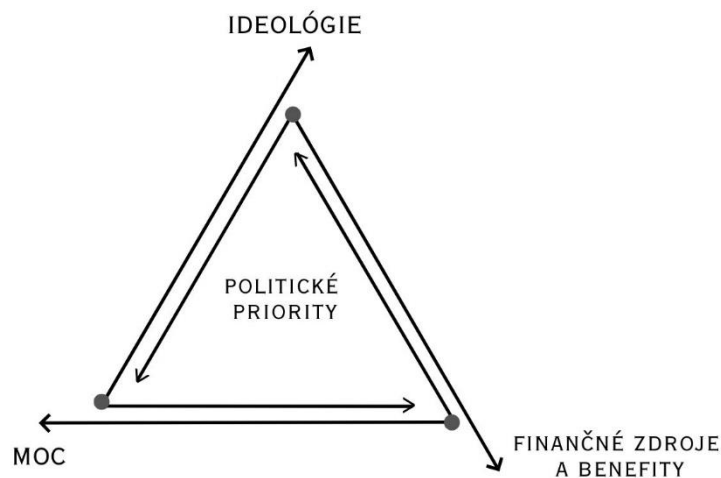
K uvedenému stačí doplniť tvrdenie amerického sociológa Immanuela Wallerstenia o tom, že „*pre mnohých je dnešný svet bojom medzi dobrom a zlom. A všetci si prajeme byť na strane dobra. Môžeme síce diskutovať o vhodnosti konkrétnych politík v boji so zlom, ale máme sklon nepochybovať, že so zlom musíme bojovať, a väčšinou ani príliš nepochybujeme o tom, kto je jeho stelesnením*“ (Wallerstein, 2008, s. 9). Ale čo je koncept politického dobra, v akom kontexte je vytváraný, kto nám ho prezentuje, a kto ho vytvára? Práve zodpovedanie týchto

predostretých otázok je cieľom nasledujúceho príspevku, s dôrazom na prostredie v rámci vplyvu politicko-ideologického hegemóna a jeho štruktúry.

3 Trojuholník politických priorít

Odpoveď na túto otázku sme sa snažili počas doterajšieho výskumu, ktorý sa nezameriaval na uvedené špecifické prostredie, zodpovedať prostredníctvom už spomínaného teoretického konceptu trojuholníka politických priorít. Jeho počiatočnú podobu sme predstavili v diplomovej práci s názvom *Komparácia ideologického vývoja ľavice v Čechách a na Slovensku po roku 1989*.

Obrázok 1: Trojuholník politických priorít

Trojuholník vyjadruje vzťah troch hlavných politických činiteľov. Taktiež vysvetľuje dôležitosť ideológie v kontexte jej opomínania v súvislosti s mocou či peniazmi. Jednotlivé činitele (moc, finančné zdroje a benefity, ideológie) stojace na opačných koncoch jednotlivých strán trojuholníka sú prepojené vzájomným vzťahom:

Moc – Ideológia: a) Elity, záujmové skupiny a iné subjekty disponujúce mocou môžu presadzovať ideológiu v širšom význame (na štátnej či medzinárodnej úrovni). b) Každé mocenské centrum je zastrešované istou ideológiou legitimizujúcou jej činnosť. Zároveň sú ideológie prostriedkom na vytváranie legálneho rámca, ktorého vznik je podmienený vôľou najmocnejších zložiek spoločnosti.

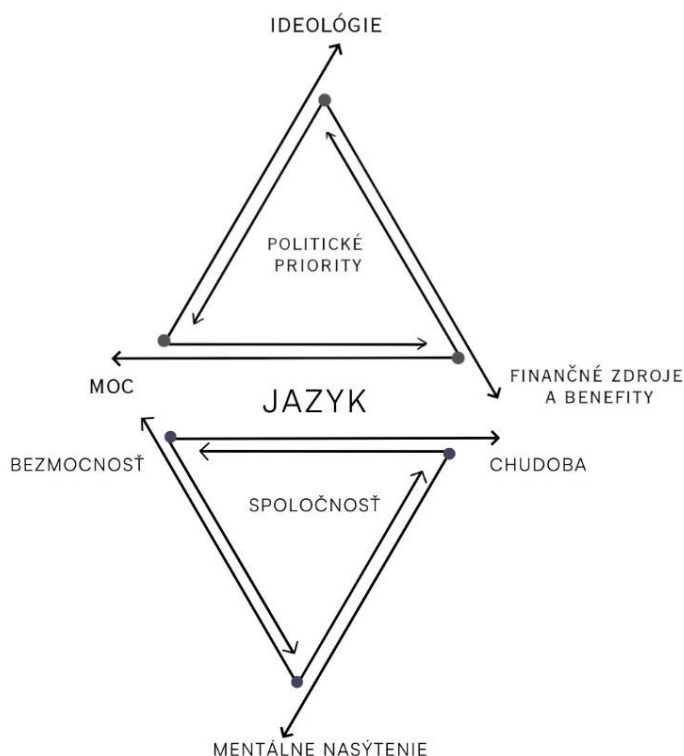
Ideológia – Finančné zdroje a benefity: a) Len prostredníctvom finančných zdrojov či benefitov sa dá zaručiť úspech istej ideológie, keďže revolúcie a prevraty sú drahé a jej následné dlhodobé fungovanie v realite, prostredníctvom štátnych či iných inštitúcií stojí peniaze. b) Finančné benefity slúžia ideológii na zaručenie stability spoločnosti a to prostredníctvom vytvorenia priamo úmerných vzťahov (kupujúci – predávajúci, poskytujúci – zaviazaný).

Moc – Finančné zdroje a benefity: a) Finančné zdroje sú základom pre uchvátenie moci. Následná koncentrácia finančných zdrojov či benefitov slúži pre získavanie väčšej moci. b)

Vytváranie si vplyvu a tým pádom moci slúži na získanie finančných zdrojov alebo benefitov (Šoman, 2024, s. 21).

Tento základný teoretický koncept, vyjadrujúci formovanie politických priorít sa dočkal ďalších rozšírení. Prvotným bolo rozšírenie, týkajúce sa definovania vplyvu politických priorít, formovaných na základe uvedeného trojuholníka, na spoločnosť. Dominujúca ideológia na základe vzťahov s mocou, a získavaním finančných zdrojov a benefitov, využíva vlastný jazyk, čím mentálne nasycuje spoločnosť falošným vedomím. Zároveň sa prostredníctvom jazyka moc približuje bezmocným zložkám spoločnosti a idea finančných zdrojov či benefitov chudobe. Výsledkom je obraz, ktorý protirečí reálnemu stavu spoločnosti, avšak tento opísaný stav v praxi vytvára a udržuje spoločenský zmier (Šoman, 2024, s. 424).

Obrázok 2: Jazyk ako prostriedok komunikácie politických priorít

Ilustrovať to môžeme na príklade spomínaného *Wallersteina*, ktorý na margo ospravedlňovania európskej expanzie uviedol, že jazyk používaný v tomto prípade bol niekedy teologický a inokedy zas bol odvodzovaný zo sekulárneho filozofického svetonázoru (Wallerstein, 2008, s. 13). K poslednému rozšíreniu trojuholníka politických priorít došlo v prípade jeho aplikácie na demokratické a totalitné zriadenia v 20. storočí, a komparácie vytváranie politických priorít v týchto režimoch.

Výsledkom bolo poukázanie na transformáciu pozície ideologických rámcov, a to na základe potreby konkrétnej situácie, pričom nezáleží na tom, že sa v istom momente ideologické východiská zhodujú s protichodnými ideologickými naratívami. Ešte markantnejšie však bolo zistenie, že v snahe o absolutizáciu moci, čo v praxi znamená politické prežitie, ideológie absorbujú nekoherentné ideologické stanoviská. Správajú sa tak obdobne, ako

jednotlivci v prípade ich vlastného prežitia z psychologického hľadiska. Na túto konkrétnosť poukázal psychiater *Carl Gustav Jung* v prípade duše moderného človeka, kedy je riešením existencie neznášanlivosti jedinca voči istej skutočnosti jej integrovanie. Jednotlivec tak má integrovať čo neznáša, aby prežil¹.

4 Hegemón, proces štrukturalizácie a kontraideológie

V prípade použitia nášho teoretického konceptu na hegemonické prostredie, a to konkrétne v epoche vzniku subordinovaných kontraideológií, musíme v prvom rade pristúpiť k definovaniu toho, čo chápeme pod pojmom hegemón, ako sa prejavuje jeho štruktúra v politickom prostredí a nesmieme opomenúť ani charakteristiku kontraideológií. S pojmom hegemón sme v rámci nášho výskumu takisto stretli už v minulosti. Popisovali sme však iba hegemónnu ideológiu, ako takú (Šoman, 2024, s. 15 – 20).

V prípade hegemóna, zosobňujúceho celosvetový dominantný politický systém, nám ešte raz pomôže návrat k *Wallersteinovi*. Ten ho definoval, ako kapitalistickú ekonomiku, rozširovanú z lokality svojho vzniku – Európy a Severnej Ameriky. Spolu s rozširovaním ekonomickej štruktúry, expandovali aj myšlienky západného univerzalizmu, vyjadrujúceho správnosť sebe vlastných hodnôt, napríklad ekonomických ale taktiež morálnych. Je dôležité podotknúť, že tento komplexný súbor existuje už takmer 500 rokov a pôsobí v rámci autonómne stanovených pravidiel a fyzických obmedzení stanovených hraníc (Wallerstein, 2008, s. 54 – 55).

Aby sme však pochopili vývoj hegemónneho celku lepšie, použijeme návrat do civilizačných kontextov minulosti, ktoré nám môžu pomôcť pochopiť ten dnešný. *Michal Habaj*, zaoberajúci sa formovaním identít v starovekom svete, pri rozbere pádu aténskej demokracie poukázal na tvrdenia historika *Thukydida*, ktoré popisovali spôsob, akým sa vtedajšia dominantná svetová politická jednotka – staroveké Atény, dostala k moci, a následne do fázy svojho úpadku. *Thukydides* považoval za dôvod povznesenia Atén nad starovekým svetom, vtedajšie demokratické zriadenie. Sloboda, dodržiavanie zákonov a konanie v prospech obce boli dôvodmi, ktoré predznamovali a rovnako podmieňovali úspech demokratických Atén. Čo však bolo dôsledkom úpadku, ktorý musel prirodzené prísť v súvislosti so spomínaným životným kolobehom hegemónov? Paradoxne *Thukydides* označil za príčinu konca hegemónie Atén práve demokraciu (Habaj, 2024, s. 78 – 83).

Obyvatelia Atén totiž prestali počas ťažkých časov, spôsobených vojnou, morom alebo inými objektívnymi činiteľmi, rešpektovať zákony, a to písané či nepísané. Zároveň sa začalo za krásne a užitočné považovať len to, čo prinášalo úžitok. Zbabelosť sa začala označovať za opatrnosť a intrigáni boli považovaní za chytrých občanov. Je teda možné považovať vtedajší

---

¹ Hlubinná psychologie – III. část Carl Gustav Jung – Analytická psychologie. [online]. <https://www.agcr.cz/2017/11/16/hlubinna-psychologie-iii-cast-carl-gustav-jung-analyticka-psychologie/> (cit. 5.4.2025).

obrat paradigmy za prirodzený dôsledok vývoja, ktorý bol prijatý vtedajšími občanmi Atén, ako nutná skutočnosť (Habaj, 2024, s. 78 – 83)?

Taliansky filozof *Antonio Gramsci* uvádzal, že z jeho marxistických a neomarxistických východísk neexistuje abstraktná ľudská podstata, ktorá je nemenná a konečne stanovená, ale je súborom historicky určených spoločenských vzťahov (Gramsci, 1967, s. 6) To by však bolo v rozpore s tvrdeniami britského sociológa *Davidovi Leviho*, ktorý sa venoval okrem iného politickej činnosti v ideologických termínoch. Podľa jeho presvedčenia sa ideológie, bojujúce proti existujúcemu politickému poriadku – teda v našom ponímaní hegemonovi, snažia o jeho zlepšenie či nahradenie (Levy, 1993, s. 124). To by však podľa neho znamenalo zrušenie nutných politických inštitúcií, či popieranie ľudskej podmienenosti.

V tomto momente by sa mohlo zdať, že sme v protichodných tvrdeniach zahnaní do slepej uličky. Odpoveď však ponúka naše ponímanie spomínaného pojmu kontraideológií. Slovo „kontra“ označuje niečo opačné, či v pozícii proti východiskovému bodu². Zlúčením *Gramsciho* a *Leviho* tvrdení sa dostaneme k podstate ich fungovania, ktoré zároveň umožní rozšírenie teoretického konceptu politického trojuholníka politických priorít.

5 Hegemón v kontexte trojuholníka politických priorít

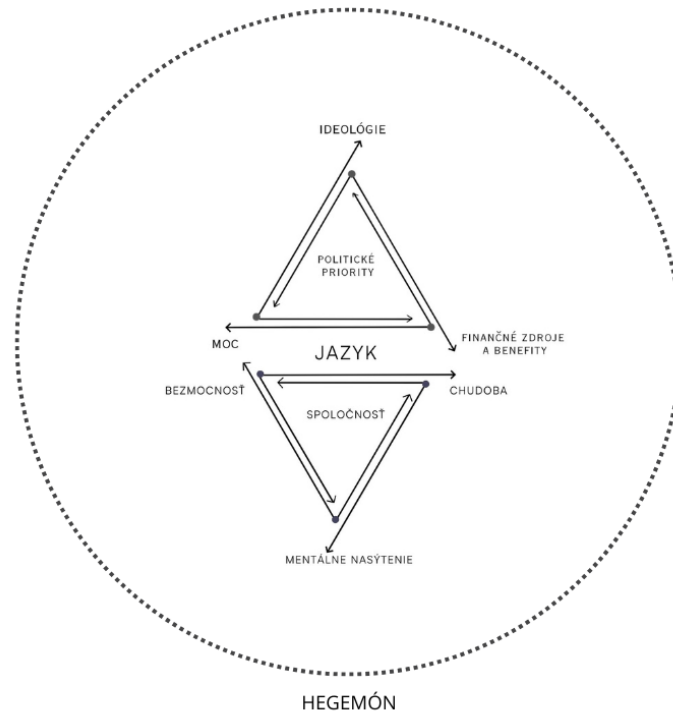
Na prvý pohľad nezlučiteľné stanoviská nám dávajú možnosť pochopiť operovanie kontraideológií v rámci hegemonného systému. Súčasť názvu príspevku, teda pojem „subordinovaných“, nie je náhodný. Trojuholník politických priorít v kruhu hegemóna totiž produkuje pri jeho páde, a teda finálnej fáze fungovania systému, kontraideológie, avšak stále v rámci tohto kruhu, čo znamená ich podriadenosť.

V praktickej rovine ide o to, že vznikajúce alternatívy, snažiace sa dostať do pozície tvorcu politických priorít, by aj pri svojom prípadnom úspechu stále fungovali v područí hegemonického systému, pozostávajúceho z viacerých subjektov, ako sú záujmové skupiny, politické strany, medzinárodné organizácie, dominujúci geopolitickí aktéri alebo nadnárodné korporácie. Až radikálna podoba týchto subjektov vytvára v praktickom prevedení trojuholník politických priorít, avšak v novom kruhu. Ide teda o nový systém.

---

² Kontra - význam slova. [online]. <https://www.edusef.sk/slovník/slovo/kontra-> (cit. 5.4.2025).

Obrázok 3: Trojuholník politických priorít v rámci hegemonného systému

Počas dnešných dní je fungovanie kontraideológií možné pozorovať na realizovanej politike, ktorá, ak je vykonávaná v rámci kruhu hegemóna, teda v súlade s prevládajúcim systémom, tak sa stáva nelegitímnou a vyprázdnenou. Smutným dodatkom k tejto skutočnosti je, že jedinou formou politiky, ktorá sa aspoň čiastočne snaží vytvoriť štruktúru nového hegemonického poriadku, je tá krajne pravicová. Aspoň relatívnu nádej v tomto kontexte dodáva tvrdenie poľsko-amerického politológa *Zbigniewa Brzezinskeho* o oddelení jednotlivých historických epoch. Kým v minulosti boli podľa jeho stanoviska epochy relatívne zreteľne oddelené, dnes ich charakterizuje diskontinuita a nedostatok súvislostí (Brzezinski, 1993, s. 7).

Záver

Čo tak ostáva uviesť na záver? Príklad fungovania kontraideológií dotvára fiktívne dielo *Germania* od českého spisovateľa *Leoša Šeda*. Príbeh diela sa odohráva vo fiktívnej minulosti, kedy vyhrali druhú svetovú vojnu nacisti. V tejto časovej osi sa *Fidel Castro* na Kube stal nakoniec národným socialistom (Šedo, 2021, s. 89). A v kontexte kontraideológií sa nedá voči jeho fiktívnemu rozhodnutiu namietat'. V podstate len prispôbil svoje politické postoje k prevládajúcemu hegemónovi a jemu vytvorenému systému.

Áká je teda odpoveď na cieľ príspevku – kto tvorí politické dobro? Pri každej realizovanej politike je nutné mať na pamäti, že výsledky, prezentované v pozitívnom zmysle, vychádzajú zo záujmov hegemóna, vytvárajúceho prevládajúci systém. A aj napriek tomu, že reálna alternatíva v podobe vyhlíadok radikálnej politiky, počas obdobia úpadku hegemóna

indikuje negatívne perspektívy, stále možno dúfať v slová piesne Californication od skupiny Red Hot Chili Peppers, kde sa spieva: „Zničenie vedie k náročnej ceste, ale zároveň plodí nové výtvory“³.

Literatúra

- BRIEZINSKI, Z. 1993. *Bez kontroly*. Praha: VICTORIA PUBLISHING. 222 s. ISBN 80-85605-83-X
- Californication – text, preklad*. In: *karaoketexty*. <https://www.karaoketexty.sk/texty-piesni/red-hot-chili-peppers/californication-545>
- DOBIAŠ, D. 2014. *Bol raz jeden princíp*. In: *Politika v kultúre, kultúra v politike*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 35 – 48. ISBN 978-80-8152-168-3.
- GRAMSCI, A. 1967. *Základy politiky*. Praha: ČSM. 137 s.
- HABAJ, M. 2024. *Vojna ako laboratórium: Thukydides o aténskom páde v peloponézskej vojne*. In: *Pády impérií. Skryté mechanizmy úpadku civilizácií*. Bratislava: Premedia, s. 77 – 85. ISBN 987-80-8242-314-6.
- Hlubinná psychologie – III. část Carl Gustav Jung – Analytická psychologie. 2017. In: *AGCR*. <https://www.agcr.cz/2017/11/16/hlubinna-psychologie-iii-cast-carl-gustav-jung-analyticka-psychologie/>
- LEVY, D. 1993. *Politický řád*. Praha: Sociologické nakladatelství. 163 s. ISBN 80-901424-4-3
- ŠEDO, L. 2021. *Germania*. Praha: Galén, 255 s. ISBN 978-80-7492-567-2
- ŠOMAN, M. 2024. *Komparácia ideologického vývoja ľavice v Čechách a na Slovensku po roku 1989*. [diplomová práca]
- ŠOMAN, M. 2024. *Vplyv ideológií na jazyk v spoločnosti a politike*. In: *Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie IX*. Bratislava: Ekonóm, s. 419 – 425.
- WALLERSTEIN, I. 2008. *Evropský univerzalizmus*. Praha: SLON. 93 s. ISBN 978-80-86429-81-6.

---

³ Californication - text, preklad. [online]. <https://www.karaoketexty.sk/texty-piesni/red-hot-chili-peppers/californication-545> (cit. 5.4.2025).

Interdisciplinárna doktorandská konferencia
LOQUERE VI
Zborník príspevkov

Editori:

Mgr. Samuel Žeňuch

Mgr. Ľubomír Haršány

Mgr. Alina Urazbekova

MgA. Dominik Pavosád

Mgr. Mikhail Kipchatov

Návrh obálky: Mgr. Ľubomír Haršány

Počet strán: 214

© Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2025

© Autori jednotlivých príspevkov

Vydavateľ: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta

Prvé vydanie, 2025

Publikované: <https://ff.ucm.sk/sk/interdisciplinarna-doktorandska-konferencia-loquere/>

Trnava 2025

ISBN 978-80-572-0517-3